

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 6

**Видавничий дім
«Гельветика»
2022**

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі
Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Щедрова Г. П. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, Університет імені Альфреда Нобеля

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Арабаджієв Д. Ю. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових дисциплін, Національний університет «Запорізька політехніка»

Аміран Хевцуріані – PhD у сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет (Грузія)

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: 052. Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)**

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, протокол № 6 від 29 грудня 2022 року**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21499-11299P від 18.08.2015 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ**Дроздюк Я. О.**

Категоріальні основи дослідження гібридної війни як частини сучасної політико-правової реальності.....7

Дунаєва Л. М.

Внутрішньополітична ситуація під час російсько-української війни: нові тенденції та виклики..... 13

Лисенко Ю. В., Манелюк Ю. М.

Політичний конфлікт і політична криза держави як чинники політичної трансформації.....18

Лисенко Ю. В.

Соціальна безпека: виклики в умовах політичної нестабільності українського суспільства..... 24

Манелюк Ю. М., Луценко В. Р., Савчук Н. І.

Волонтерський рух України в умовах військової агресії..... 29

Панасюк В. А., Макієвська К. Ю.

Внутрішньополітичні проблеми в РФ та їх вплив на зовнішню політику.....34

Стойко О. М.

Громадянське суспільство як гарант незалежності судової влади.....42

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ**Свідерська О. І.**

Політика сорому та ідентичність.....47

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**Бабіна В. О., Кудлай І. В.**

Інформаційна політика та її роль у вирішенні міждержавних конфліктів.....53

Баскакова А. С.

Соціально-економічне становище Кримського півострову у складі незалежної України (1991–2014)..... 59

Гольцов А. Г.

Захід у світовому геополітичному порядку..... 66

Лимар В. В.

Передумови та наслідки «арабської весни» для країн Близького Сходу та Північної Африки..... 72

Ліпкан В. А.

Політичний зміст концепції стратегічної ясності: на прикладі КНР.....77

Мироненко В. В.

Стратегічні пріоритети ракетно-ядерних програм провідних країн світу в умовах дезінтеграції міжнародних відносин.....85

Струтинська Т. З., Дерещук Т. М., Козак Т.

Відносини України та Латвійської Республіки у політичній сфері.....91

Хома Н. М., Ніколаєва М. І.

Японо-російські відносини: зміни в умовах загострення
безпекової ситуації 2022 року.....98

РОЗДІЛ 4. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Žemaitytė A.

National minorities in political and juridical discourse:
cases of Ukraine and Lithuania.....104

CONTENTS

SECTION 1. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Drozdyuk Ya. O. Categorical basics for the study of hybrid war as a part of modern political-legal reality.....	7
Dunaieva L. M. Internal political situation during the Russian-Ukrainian war: new trends and challenges.....	13
Lysenko Yu. V., Maneliuk Yu. M. Political crisis of the state and political conflict as factors of political transformation.....	18
Lysenko Yu. V. Social security: challenges in the conditions of political instability of Ukrainian society.....	24
Maneliuk Yu. M., Lutsenko V. R., Savchuk N. I. The volunteer movement of Ukraine in conditions of military aggression.....	29
Panasyuk V. A., Makievska K. Yu. Domestic political problems in the Russia and their impact on foreign policy.....	34
Stoiko O. M. Civil society as a guarantor of judicial independence.....	42

SECTION 2. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Sviderska O. I. The politics of shame and identity.....	47
---	----

SECTION 3. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS

Babina V. O., Kudlai I. V. Information policy and its role in the resolution of interstate conflicts.....	53
Baskakova A. S. Socio-economic situation of the Crimean peninsula as part of independent Ukraine (1991–2014).....	59
Goltsov A. H. The West in the World Geopolitical Order.....	66
Lymar V. V. Preconditions and Consequences of the “Arab Spring” for the Countries of the Middle East and North Africa.....	72
Lipkan V. A. The political content of the concept of strategic clarity: the case of the PRC.....	77
Myronenko V. V. Strategic priorities of the nuclear rocket programs of the leading countries of the world in conditions of disintegration of international relations.....	85
Strutynska T. Z., Dereshchuk T. M., Kozak T. Relations between Ukraine and the Republic of Latvia in the political sphere.....	91

Khoma N. M., Nikolaieva M. I.

Japanese-Russian relations: changes under the conditions of the aggravation
of the security situation in 2022.....98

**SECTION 4. ETHNO-POLITICAL SCIENCE
AND ETHNO-STATE STUDIES**

Žemaitytė A.

National minorities in political and juridical discourse:
cases of Ukraine and Lithuania.....104

РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Дроздюк Ярослав Олександрович

Категоріальні основи дослідження гібридної війни як частини сучасної політико-правової реальності

УДК 32:355.01(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.1>

Дроздюк Ярослав Олександрович
аспірант кафедри політичних наук
факультету соціально-політичних наук
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-6835-2219

У статті розглянуто наукові погляди та різні підходи щодо формування поняття гібридної війни. Виявлено специфіку його розвитку з першого публічного використання і до моменту вторгнення Російської Федерації в Україну. Автором визначено основні ознаки гібридної війни. Зазначено, що розуміння концепту гібридної війни сформоване на прикладі російсько-української війни. Надано визначення терміну «гібридна війна».

Обґрунтовано, що, незалежно від терміну для позначення сучасних гібридних протистоянь, мотиви та методи цих форм міждержавної агресії залишаються незмінними. До основних ознак гібридних воєн можна віднести наступне: ініціатором «гібридної» війни є держава з тоталітарним та неоімперіалістичним режимом, які у внутрішньополітичному аспекті сподіваються на «дух перемог»; вторгнення починається без відкритого оголошення війни, агресор заперечує власну присутність та очевидну експансію (тобто, юридично це не війна, але фактично й не мир); втягування у тривалі й малоефективні переговори, які активно використовується для різного роду політичного тиску на міжнародну спільноту та учасників конфлікту; поєднуються залучення збройних сил у невеликій кількості та засобів інформаційного впливу; вагому роль відіграють нетрадиційні засоби ведення бою – кібератаки, партизанська війна, пасивний опір, терористичні акти, психологічна війна, підтримка антиурядових угруповань, підтримка антиурядових рухів (партиї) тощо; війна між протилежними військовими силами яких є істотний дисбаланс: регулярна армія, нерегулярні військові утворення, найманці, «ідейні борці» з урядовими силами, заслані загони представників третьої сторони, бойовики, терористи, кримінальні елементи.

Зроблено висновок, що гібридна війна – це комплекс економічних, фінансових, матеріально-технічних, інформаційно-пропагандистських та військових заходів, що здійснює з метою дезінформування, залякування, створення внутрішніх суспільних і національних протиріч, що дозволяють позбавити протилежну сторону фактичного суверенітету.

Можливо, після закінчення російсько-української війни поняття «гібридна» війна буде застосовуватися, як власна назва лише у відношенні війни РФ з Україною.

Ключові слова: війна, гібридна війна, гібридний конфлікт, гібридна загроза, збройний конфлікт, російсько-українська війна.

Вступ. На сьогоднішній день існує потреба розвитку досліджень проблем війни та збройних конфліктів, їх аналіз з позицій сучасної політології, права, міжнародних відносин, національної безпеки, соціології, психології, філософії, та інших суміжних наук.

Розгортання збройної агресії Російської Федерації (далі – РФ) проти України стало практичним втіленням в життя способів та методів ведення гібридної війни та застосування нових гібридних загроз агресором. Щоб з'ясувати підстави називати російсько-український конфлікт «гібридною війною» розглянемо концепт «гібридної війни» шляхом здійснення аналізу природи його виникнення, основних ознак та тлумачення.

Тема гібридної війни висвітлюється у працях науковців Національного інституту стратегічних досліджень (В. Бегми, В. Горбуліна, О. Іжака, Б. Парахонського, О. Резнікової, Г. Яворської та інших), Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАНУ (О. Зорич, О. Калакури, Н. Кочан, О. Рафальського та інших),

Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ (Горбатенко В., Кресіної І., Сосніна О, Шемшученко Ю. та ін.). Значний внесок у дослідження гібридної війни зробили: Андрієвський Т., Антонович М., Кудряченко Ю., Е.Магда, Онофрійчук А., Оболенська Т., Стойко О., Пирожков С., Шемаєв В. та інші науковці. Це також важлива проблема і для світової науки, а трактуючи центральні поняття, пов'язанні з гібридною війною, вже традиційно звертаємося до західних дослідників (F. Hoffman, Jon Mc. Cuen, M. Bond, Brian J. Donlon, Brian P. Fleming, J. Stowell, R. Killebrew). Згадані автори присвятили напрацювання сутності, стратегії, загрозам гібридної війни. Водночас політико-інституційні елементи та політико-правові обставини гібридної війни РФ проти України потребують глибшого аналізу.

Мета та завдання статті. На основі вивчення та аналізу наукових праць, міжнародного права, чинного законодавства України, визначити такі категорії, як «гібридна» війна, загроза, конфлікт в правовому та політологічному аспектах, про-

аналізувати тенденції їх регламентації у наукових джерелах на прикладі розгортання гібридної агресії РФ проти України.

Методи дослідження. У роботі використано діалектичний метод пізнання та методи системного підходу; функціональний, структурний, історико-правовий та логічний методи; метод політичної компаративістики і порівняльно-правового аналізу, метод прогнозування та інші.

Результати. Західні теоретичні концепції при типології «війн четвертого покоління («fourth generation warfare») нетипового характеру визначають наступні версії:

- Асиметрична війна (Asymmetric warfare);
- Повстанська війна (Guerrilla warfare);
- Гібридна війна;
- Інформаційні операції (Information operations);
- Конфлікт низької інтенсивності (low intensity conflict);
- Психологічна війна (psychological warfare) [1].

Гібридні конфлікти і гібридні загрози на сьогодні розглядають як важливу характеристику міжнародного безпекового довкілля, що перебуває у стані системної кризи. Водночас у військовій та аналітичній спільноті бракує єдності у розумінні феномена гібридної війни [2, с. 20].

Так співробітники Національного інституту стратегічних досліджень, гібридну війну у загальному вигляді розуміють як воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей [2, с. 19].

Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний з військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях та використовується як зброя. Перетворення на зброю (weaponization) відбувається не тільки в медійній сфері. Так само в прямому сенсі у ролі зброї, яка наносить ураження різного рівня системам противника, застосовуються всі інші невійськові засоби ведення гібридної війни. [3, с. 41].

Ф. Хоффман стверджує, що перше публічне використання поняття «гібридна війна» здійснив генерал Джеймс Меттіс (міністр оборони США 2017-2018 рр.) на Оборонному Форумі в США 5 вересня 2005 р. Окрім того, сам концепт гібридної війни був вперше презентований Дж. Меттісом та Ф. Хоффманом у виданні Інституту ВМС США (Naval Institute) «Proceedings», у листопаді 2005 р. Дослідники визначали гібридну війну крізь призму основних загроз Національної оборонної стратегії США: традиційні, нерегулярні, катастрофічні та руйнівні. На думку дослідників, майбутні вороги будуть розглядати загрози з Національної оборонної стратегії як «своєрідне меню та вибрати комбінацію прийомів чи тактик, що їм подо-

баються». Це вони називають злиттям різних способів і засобів ведення війни, додаючи, що «цей безпрецедентний синтез – це те, що ми називаємо гібридною війною» [4, с. 31].

З огляду на критерії способу ведення війни полемологи виокремлюють поняття «гібридної» війни. Гібридні війни (hybrid warfare). Це сучасні війни, які ведуться із використанням всіляких доступних тактик боротьби, як регулярних чи нерегулярних, так і кібернетичних із можливістю застосування зброї масового знищення, а також інформаційної, психологічної та пропагандистської війни із використанням останніх інформаційних і медійних технологій. На даний момент не існує одного, визначеного усіма визначення гібридної війни. Наприклад, Натан Фрейєр з Center for Strategic and International Studies, один з творців цього поняття, колишній співпрацівник Департаменту оборони США визначив гібридну війну на основі чотирьох типів боротьби: традиційні сутички регулярних військ, партизанська війна, «катастрофічний тероризм» та винищувальні техніки, що підривають користь військової переваги регулярних військ (Freier, 2009) [5, с. 20].

Класичним прикладом гібридної війни вважають війну, яку вела «Хезболла» в Лівані у 2006 р., використовуючи класичні військові дії, нерегулярні збройні формування та інформаційні методи ведення війни, завдавши Ізраїлю, на думку багатьох експертів, стратегічної поразки. Як цілком слушно наголошують військові аналітики, гібридна загроза здатна нівелювати технологічну перевагу будь-якої армії. «Хезболла» отримала психологічну перемогу 2006 року, як власне, і зараз. Змістити акцент у процесі прийняття рішення з військової площини у етичну та моральну, змусити обирати між уставом, правом, мораллю, врешті, дискредитувати противника, хай яке б рішення було прийнято, – ось ключові моменти, які забезпечили перевагу «Хезбалли» [6, с.25-27].

Активно обговорювати цей вид війни у міжнародній спільноті почали після окупації у 2014 році Автономної республіки Крим (далі – АРК).

До середини літа 2014 р. термін «гібридна війна» в офіційних документах стосовно агресії РФ проти України не вживався. Уперше його неофіційно 39 застосував генерал Франк ван Каппен (Нідерланди), назвавши у квітні 2014 р. російську військову операцію «гібридною». При цьому він ґрунтувався на суто мілітарних характеристиках її виміру як суміші класичного ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань і підкреслював, що цей термін може мати безліч дефініцій [7].

Тільки в липні 2014 р. керівництво Північноатлантичного альянсу офіційно оголосило, що російське вторгнення в Криму і на сході України є гібридною війною. У 2015 р. у збірнику «The Military

Balance» було надане тлумачення ГВ як «використання воєнних і невоєнних інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення неочікуваності, захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг, що застосовують дипломатичні можливості; масштабні й блискавичні інформаційні, електронні та кібероперації; прикриття і приховування військових і розвідувальних дій, у поєднанні з економічним тиском» [8].

Аналіз подій в АРК та на сході України свідчить про те, що гібридна війна РФ проти України не була спонтанною. РФ протягом тривалого часу готувалась до цих подій, здійснювався вплив на керівництво України.

До початку безпосередніх дій гібридної війни РФ здійснювала:

- навмисну дестабілізацію внутрішньополітичної обстановки в Україні;
- ідеологічну обробку свого населення для об'єднання навколо ідей націоналізму, великодержавного шовінізму, захисту так званих «руського миру», «національних цінностей і інтересів», боротьби із «зовнішнім ворогом», а також максимальне ослаблення опозиції у всіх її проявах;
- потужну інформаційно-пропагандистську кампанію захоплення інформаційного простору України і використання його в своїх інтересах для формування у населення необхідного суспільного настрою;
- дискредитацію зовнішньої і внутрішньої політики України, нав'язування її керівництву і населенню певних ідей і цивілізаційних цінностей шляхом проведення активної інформаційної кампанії із застосуванням як державних, так і неурядових організацій;
- підлив державної влади, в тому числі, підкуп впливових урядовців, політичних діячів і керівництва силових структур, просування агентів впливу на посади в державні органи влади, розпалювання протистояння між різними політичними силами і встановлення контролю над ними;
- внесення розколу серед населення України шляхом стимулювання внутрішніх суперечностей політичного, міжнаціонального і міжрелігійного характеру (зокрема, в рамках створення і підтримки різних партій, рухів і організацій певного, в т.ч. екстремістського толку);
- підлив довіри населення до влади, а також розповсюдження в суспільстві протестних і сепаратистських настроїв методом провокації соціально-економічних та інших проблем [9].

Як наслідок проведення багатьох досліджень гібридної війни РФ проти України, був укладений перелік особливостей тактики РФ, у якому виокремлюють 10 тактичних принципів гібридної армії РФ:

1. Диверсійно-розвідувальні групи. Тактику ДРГ росіяни перейняли у чеченців. Йдеться про точ-

кові напади – прохід між блок-постами, мінування і засідки на дорогах, несподівані напади на окремі позиції.

Можливо, у 2014 році використання цієї тактики й було виправданим – частина місцевого населення, запропагандоване кремлівським ТБ, симпатизувала озброєним «зеленим чоловічкам», а ЗСУ не завжди добре орієнтувалися на місцевості поза основними дорогами.

Однак зараз тактика ДРГ втратила колишню ефективність, оскільки:

- а) Україна створила суцільну лінію фронту, збудувавши на ній ешелоновану оборону, яка дозволяє контролювати всю прифронтову територію;
- б) Це наша земля, на якій живуть наші люди. Навіть на окупованій території вони допомагають ЗСУ, в тому числі й інформацією про підозрілих людей зі зброєю.

2. Прикриття мирним населенням – це одна з основ сучасної російської тактики, і Кремль навчився їй теж у Чечні. Там росіяни помітили, що чеченці не стріляють по своїх. І стали прикриватися «мирняком», розташовуючи вогневі позиції на кладовищах, подвір'ях шкіл, дитячих садків, лікарень, багатоквартирних будинків.

Там же Москва побачила, як ефективно – особливо у країнах Заходу – чеченці поширюють інформацію про злочини російської армії проти мирного населення. Бо самі ЗС РФ не церемонилися з тим, куди стріляти – чи по чеченському селу, чи по дев'ятипверхівках Грозного.

Кремль розраховував, що українська армія теж почне зрівнювати міста Донбасу з землею – цілими кварталами, як російська армія це робила в Чечні. Результатом мала бути вражаюча картинка про «геноцид народу Донбасу», яку планувалося згодувати західним демократіям.

Цей розрахунок провалився, от і довелося росіянам придумувати історії про розіп'ятих немовлят і самим обстрілювати окуповані ними території.

3. Приховування власної присутності потрібне росіянам саме для того, щоб безкарно прикриватися мирним населенням та здійснювати інші військові злочини. «Нашей армии там нет».

Володимир Путін – президент РФ і Сергій Шойгу – Герой Росії, міністр оборони РФ. Другий після Путіна фігурант майбутніх кримінальних справ про військові злочини гібридної армії Кремля на території України

Тому вони замазують тактичні знаки на штатній техніці, видають замість військових квитків РФ документи неіснуючих «держав», зрізають з форми статутні нашивки з триколом та інші відзнаки, приховують обставини і навіть самі факти загибелі російських військовослужбовців у зоні проведення АТО.

4. Тактика виштовхування, вона ж «тактика свині». Це з приказки: «Пусти свиню за стіл, вона

туди із ногами залізе». Йдеться про те, що після кожної чергової домовленості росіяни відразу ж починають її порушувати. Використовують цей момент потискання рук, момент обміну чесними словами, щоб зробити черговий – зазвичай дрібний – крок до реалізації власних інтересів. Скажімо, користуючись перемир'ям, захопити кілька покинутих будинків у нейтральній зоні.

Тактика «свині» – це тактика тупого віджимання. Наче не вперед ідуть, а сунуться задом, роблячи при цьому вигляд, що нічого не сталося. Захопивши будинки, поставити там спостерігача. Потім коригувальника. Потім вогневі засоби. Потім розпочати регулярні обстріли позицій ЗСУ.

Цю тактику українські військові вже розкусили – і тепер робити ці маленькі кроки окупантам усе складніше. Головне – не залишати такі свинячі рухи без належної реакції.

5. Ординська тактика оточення. Монголотатари ніколи не оточували ворога повністю, завжди залишали йому шлях виходу.

Бо загнаний у кут противник запекло обороняється. А противник, якому є куди відступати, розслаблено рухається наданим коридором, де ординці і можуть його зручно накрити. Тепер ми знаємо ціну «чесного слова російського офіцера» – ця страшна ціна заплачена під Іловайськом, коли «зелений коридор» обернувся розстрілом упритул.

До речі, подібну пропозицію росіяни зробили того літа й одному з підрозділів 79-ї аеромобільної бригади – в секторі «Д», під Савур-Могилою. Ви, мовляв, оточені, але ми відпускаємо, ось шлях виходу.

Але десантники не повелися і пробилися крізь вороже кільце своїм маршрутом, з мінімальними втратами.

6. Принцип зосередження основних зусиль, про який так любить згадувати експерт з військових ігор, теж застосовується гібридною армією.

Скажімо, для битви за Дебальцеве противник, прикриваючись щойно підписаним у Мінську перемир'ям, стягнув війська з усіх інших ділянок фронту. Скориставшись цим оголенням ворожих позицій, українські підрозділи в секторі «М» значно просунулися в районі Широкиного.

7. Застосовують окупанти й положення про кілька напрямків наступального удару, але зовсім не так прямолінійно, як пише ґеймер. Навпаки, росіяни готуються, проводять розвідку, намагаються вирахувати найслабніше місце в обороні.

І тільки після підготовки вони пробують прорвати оборону й оточити українські підрозділи (якщо не фактично, то хоча б на словах, щоб роздмухати в інформаційному просторі чергового слона на тему «котли для патріотів»).

Востаннє путінські воєначальники пробували повторити ці прийоми під Мар'їнкою влітку 2015 року. Однак у відповідь на зосередження противником живої сили ЗСУ зосередили на цьому напрямку арти-

лерійські потужності, забезпечивши появу у російських військових частинах пам'ятних стел із довгими списками «навічно зарахованих до лав».

8. Крім чеченського й афганського досвіду, Кремль перейняв і західну практику приватних військових формувань.

Так звані «1-ий (донецький) і 2-ий (луганський) армійські корпуси» в «народних республіках» – це фактично приватна армія Путіна. Їхні штати – переважно мотопіхотні – абсолютно співпадають з кадровими російськими аналогами. А комплектуються вони «ополченцями» та «добровольцями» з РФ, причому вербування найманців здійснюється через російські військкомати.

Однак гібридна армія РФ – це не тільки наймана мотопіхота. Професійна складова російських окупаційних сил – від артилерії до підрозділів радіоелектронної боротьби – кадрові військовослужбовці ЗС РФ.

Малазійський «боїнг» збивали кадрові російські військові. Ракетних ударів по Маріуполю, Волновасі та Краматорську завдавали кадрові російські військові. Попасну й Авдіївку обстрілюють кадрові російські військові.

9. Відповідно, у наступальних діях на Донбасі окупанти застосовують два ешелони – приватну армію Путіна в першому ешелоні і частини регулярної армії РФ у другому.

Наступ цього гібридного війська зазвичай виглядає так: приватна армія «ополченців-добровольців» виступає гарматним м'ясом для першого удару, імовірний успіх розвивають кадрові підрозділи регулярної армії (скажімо, під Вуглегірськом у лютому 2015-го цю роль виконували буряти з 5-ї танкової бригади ЗС РФ).

Застосування на вістрі атаки приватної армії вигідне ще й тим, що постраждалим у ході боїв «ополченцям» з першого ешелону не треба виплачувати купу грошей із держбюджету. Їхні родини також не отримують належних виплат за загиблого – «я их туда не посылал».

Та й загалом шуму немає. Порахувати справжні втрати цієї приватної армії неможливо. Скажімо, в Широкино росіяни навіть не намагалися забрати своїх убитих з першого ешелону, їхні тіла так і залишилися лежати в полі.

10. Пропаганда й інформаційна війна. Хоча ми говоримо суто про військову тактику, не можна забувати, що війна на Донбасі була б неможливою без грандіозної, небаченої в історії людства медіакампанії з дезінформації населення, продуманого психологічного терору проти громадян з обох боків фронту [10].

Висновки. Незалежно від терміну для позначення сучасних гібридних протистоянь, мотиви та методи цих форм міждержавної агресії залишаються незмінними. До основних ознак гібридних воїн можна віднести:

– ініціатором «гібридної» війни є держава з тоталітарним та неоімперіалістичним режимом, які у внутрішньополітичному аспекті сподіваються на «дух перемог»;

– вторгнення починається без відкритого оголошення війни, агресор заперечує власну присутність та очевидну експансію (тобто, юридично це не війна, але фактично це не мир);

– втягування у тривалі й малоефективні перемовини, які активно використовується для різного роду політичного тиску на міжнародну спільноту та учасників конфлікту;

– поєднуються залучення збройних сил у невеликій кількості та засобів інформаційного впливу;

– вагому роль відіграють нетрадиційні засоби ведення бою – кібератаки, партизанська війна, пасивний опір, терористичні акти, психологічна війна, підтримка антиурядових угруповань, підтримка антиурядових рухів (партій) тощо;

– війна між противниками, у військових силах яких є істотний дисбаланс: регулярна армія, нерегулярні військові утворення, найманці, «ідейні борці» з урядовими силами, заслані загони представників третьої сторони, бойовики, терористи, кримінальні елементи.

Таким чином, гібридна війна це комплекс економічних, фінансових, матеріально-технічних, інформаційно-пропагандистських та військових заходів, що здійснює з метою дезінформування, залякування, створення внутрішніх суспільних і національних протиріч, що дозволяють позбавити протиборчу сторону фактичного суверенітету.

Оскільки РФ не вдалося реалізувати свої плани, вона почала відкритий збройний конфлікт в Україні, який досі називає – «спецоперація». Наразі неможливо передбачити, які гібридні загрози можуть ще постати перед Україною. Можливо, після закінчення російсько-українського війни поняття «гібридна» війна буде застосовуватися, як власна назва лише у відношенні війни РФ з Україною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. András Rácz. Russia's Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy's Ability to Resist. *Finnish Institute of International Affairs*. 2015. 104 p. URL: <https://www.fiaa.fi/wp-content/uploads/2017/01/fiiareport43.pdf>

2. Світова гібридна війна: Український фронт. / під головн. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с. URL: https://web.archive.org/web/20170211155400/http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/HW_druk_fin+site_changed-6e437.pdf

3. Яворська Г. М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети. Серія : Політика*. 2016. № 4. С. 41-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_4_7

4. Mattis J. N., Hoffman F. Future Warfare: The Rise of Hybrid Warfare. *U.S. Naval Institute. Proceedings*. 2005. P. 30–32.

5. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / Донецький національний університет

імені Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р.О. Додінова. Вінниця : ТОВ «НіланЛТД». 2017. 412 с. URL: <file:///C:/Users/admin/Desktop/3781-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-7599-1-10-20170524.pdf>

6. Davis J.R. Defending Future Hybrid Threats. *Military Review. Fort Leavenworth*. September-October 2013. № 5. P. 21–29.

7. Корнієнко С. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html>

8. The Military Balance. Oxford University Press. 2015. URL: <https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/the-military-balance-2015/mb2015-essays-3>

9. Алімпієв А. М., Певцов Г.В. (ХНУПС) Особливості гібридної війни РФ проти України. Досвід, що отриманий Повітряними Силами ЗСУ. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2017. № 2(27). URL: <https://www.ukrmilitary.com/2017/05/experience-received-by-the-armed-forces-of-the-armed-forces-of-ukraine.html>

10. Складові гібридної війни. Аналізуй, вивчай, протидій – перемагай... «Ветерани.УА» Головна. *Війна Аналітика*. URL: http://veterano.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6033:skladovi-gibridnoji-vijni-analizuj-vivchaj-protidij-peremagaj&catid=12&Itemid=122

REFERENCES:

1. András Rácz. Russia's Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy's Ability to Resist. *Finnish Institute of International Affairs*. 2015. 104 p. URL: <https://www.fiaa.fi/wp-content/uploads/2017/01/fiiareport43.pdf> [in English].

2. Ghorbulina P. Svitova ghibrydna vijna: Ukrajskij front [World hybrid war: Ukrainian front]. Kyiv : NISD, 2017. 496 p. URL: https://web.archive.org/web/20170211155400/http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/HW_druk_fin+site_changed-6e437.pdf [in Ukrainian].

3. Javorsjka Gh. M. Ghibrydna vijna jak dyskursyvnyj konstrukt [Hybrid war as a discursive construct] *Strategic priorities. Series: Politics*. 2016. № 4. P.41–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_4_7 [in Ukrainian].

4. Mattis J. N., Hoffman F. () Future Warfare: The Rise of Hybrid Warfare. *U.S. Naval Institute. Proceedings*, 2005. P. 30–32. [in English].

5. Dodonova R.O. Ghibrydna vijna: in verbo et in praxi : monografija [Hybrid war: in verbo et in praxi: monograph]. Vinnycja : TOV «NilanLTD». 2016. 412 p. URL: <file:///C:/Users/admin/Desktop/3781-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-7599-1-10-20170524.pdf> [in Ukrainian]/

6. Davis J.R. Defending Future Hybrid Threats. *Military Review. Fort Leavenworth*. September-October. 2013 № 5, pp. 21–29 [in English].

7. Kornijenko S. Putin vede v Ukrajinі ghibrydnu vijnu – ghegeneral Kappen [Putin is waging a hybrid war in Ukraine – General Kappen]. 2014. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html> [in Ukrainian].

8. The Military Balance. Oxford University Press (2015). URL <https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/the-military-balance-2015/mb2015-essays-3> [in English]

9. Alimpijev A.M., Pjevov Gh.V. (KhNUPS) Osoblyvosti ghibrydnoji vijny RF proty Ukrajinj. Dosvid, shho otrymanyj Povitranymy Sylamy ZSU [Features of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine. Experience gained by the Air Force of the Armed Forces of Ukraine] *Science and technology of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine*. 2017. № 2 (27).

URL: <https://www.ukrmilitary.com/2017/05/experience-received-by-the-armed-forces-of-the-armed-forces-of-ukraine.html>[in Ukrainian]

10. Skladovi ghibrydnoji vijny. Analizuj, vyvchaj, protydij – peremaghaj...[Components of hybrid war. Analyze, study, counter – win...] *Veterany.UA*. URL: http://veterano.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6033:skladovi-gibrydnoji-vijni-analizuj-vyvchaj-protidij-peremagaj&catid=12&Itemid=122 [in Ukrainian]

Categorical basics for the study of hybrid war as a part of modern political-legal reality

Drozdyuk Yaroslav Oleksandrovych

Postgraduate Student at the Department of Political Sciences
Faculty of Social and Political Sciences
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine
Pyrohova str., 9, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6835-2219

The article examines scientific views and different approaches to the formation of the concept of hybrid war. The specifics of its development from the first public use to the moment of the invasion of the Russian Federation into Ukraine are revealed. The author identifies the main features of hybrid warfare. It is noted that the understanding of the concept of hybrid war was formed on the example of the Russian-Ukrainian war. The term “hybrid war” is defined.

It is substantiated that, regardless of the term used to designate modern hybrid confrontations, the motives and methods of these forms of interstate aggression remain unchanged. The main characteristics of hybrid warriors include the following: the initiator of a “hybrid” war is a state with a totalitarian and neo-imperialist regime, which in the internal political aspect hopes for the “spirit of victory”; the invasion begins without an open declaration of war, the aggressor denies his own presence and obvious expansion (that is, legally it is not war, but in fact it is not peace); involvement in long and ineffective negotiations, which is actively used for all kinds of political pressure on the international community and participants in the conflict; the involvement of armed forces in small numbers and means of informational influence are combined; non-traditional means of fighting play an important role – cyber attacks, guerrilla warfare, passive resistance, terrorist acts, psychological warfare, support of anti-government groups, support of anti-government movements (parties), etc.; a war between adversaries whose military forces have a significant imbalance: regular army, irregular military formations, mercenaries, “ideological fighters” with government forces, exiled units of representatives of the third party, militants, terrorists, criminal elements.

It was concluded that the hybrid war is a complex of economic, financial, material and technical, informational and propaganda and military measures carried out for the purpose of disinformation, intimidation, creation of internal social and national contradictions, which allow to deprive the opposing party of actual sovereignty.

Perhaps, after the end of the Russian-Ukrainian war, the concept of “hybrid” war will be used as a proper name only in relation to the Russian Federation’s war with Ukraine. Keywords: war, hybrid war, hybrid conflict, hybrid threat, armed conflict, Russian-Ukrainian war.

Key words: war, hybrid war, hybrid conflict, hybrid threat, armed conflict, Russian-Ukrainian war.

Дунаєва Лариса Миколаївна

Внутрішньополітична ситуація під час російсько-української війни: нові тенденції та виклики

УДК 323:355.01(470+571:477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.2>

Дунаєва Лариса Миколаївна
доктор політичних наук, професор,
декан факультету психології
та соціальної роботи
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса,
Україна ORCID: 0000-0003-0978-5417

Війна Росії в Україні спричинила фундаментальні зрушення у внутрішній політиці України. Враховуючи зростання ймовірності російського вторгнення зі сходу наприкінці січня і в лютому, українське суспільство, як ніколи з моменту проголошення незалежності в 1991 році, демонструвало прагнення до внутрішньополітичної єдності. До початку цієї останньої фази війни, що розпочалася у 2022 році, основні внутрішньополітичні процеси України були пов'язані із антикорупційними заходами та боротьбою з олігархами, національними реформами в судовій системі, системі охорони здоров'я, протидії пандемії COVID-19 та війною на Донбасі. Поза цими важливими питаннями, Президент України Володимир Зеленський намагався відновити свою національну популярність після того, як його партія «Слуга народу» зазнала невдачі на місцевих виборах 2020 року.

Вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року ознаменувало драматичну ескалацію восьмирічного конфлікту між країнами та історичний поворотний момент для європейської безпеки. Сьогодні багато аналітиків з питань оборони і зовнішньої політики вважають цю війну головною стратегічною помилкою російського президента В.Путіна, яка поставила під загрозу його багаторічне правління.

Багато спостерігачів бачать мало перспектив для дипломатичного врегулювання найближчим часом і натомість визнають потенціал для небезпечної ескалації, яка може включати застосування Росією ядерної зброї. Війна прискорила прагнення України приєднатися до західних політичних блоків, включаючи Європейський Союз (ЄС) та Організацію Північноатлантичного договору (НАТО). Також в українській внутрішній політиці відбулось багато змін, які спричиняють виникненню ще більшої кількості питань, ніж є на них відповіді.

В статті ми робимо спробу проаналізувати нові виклики, які постають перед українським політикумом та електоратом. З'ясовано настрої українців, роль громадянського суспільства, нові тенденції, що виникли між партіями та політиками першого рівня під час війни, і як це може вплинути на ситуацію.

Ключові слова: російсько-українська війна, Президент України, політична партія, влада, громадянське суспільство, війна, електорат, вибори.

Вступ. З початку російської агресії Україна залишається консолідованою навколо політичних та військових цілей відновлення своєї територіальної цілісності та юридично визнаних кордонів 1991 року. Всі інші розбіжності та внутрішні дискурси, які мали місце до війни, відійшли на другий план. Але в Україні, демократичній державі з активним громадянським суспільством, відроджуються внутрішні дебати навколо питань безпеки, економіки та здоров'я демократії. Побоювання, висловлені в лютому, що Україна може припинити своє існування як незалежна держава, відступили. Українська демократія вистійть. Проте, в той час як увага світу зі зрозумілих причин була зосереджена на перебігу війни, менше уваги приділялося впливу війни на українську політику та демократичний розвиток. Вже сьогодні варто звертати увагу на внутрішню ситуацію та думати про економічну стратегію розвитку, безпеку, соціальні проблеми, реконструкцію українських міст і сіл в майбутньому та ін.

Мета та завдання: дати оцінку внутрішньополітичної ситуації в Україні під час російсько-української війни та спробувати спрогнозувати подальший перебіг подій.

Методи дослідження. Під час роботи над статтею використовувались системний, структурно-функціональний методи та метод порівняння, які сприяли аналізу внутрішньополітичного становища на період військової агресії.

Результати. Протягом майже трьох десятиліть своєї незалежності Україна намагалася виробити об'єднуючу ідею для національної консолідації, сприяти формуванню національної ідентичності, подоланню етнічних, релігійних і мовних розбіжностей свого гетерогенного суспільства та визначенню свого геополітичного курсу. Хоча анексія Росією Криму та неоголошена війна в Донецькій і Луганській областях пробудили у 2014 році у багатьох українців почуття патріотизму та цілеспрямованості, значна частина населення продовжувала сподіватися на нормалізацію відносин з Москвою. Прихильники цієї точки зору були зосереджені в південно-східних регіонах країни, де місцеві економіки і ланцюги поставок були глибоко інтегровані з Росією як спадщина радянського правління, і де Росія користувалася значним соціальним і культурним впливом.

Однак з початком «спеціальної військової операції» в лютому 2022 року надії на мирне

співіснування з Росією зникли. В зв'язку з цим, переважна більшість українців по всій країні, навіть на історично більш дружньому до Росії сході, тепер бачать Росію як агресора. Ці настрої підтверджуються останніми соціологічними опитуваннями, які виявили, що лише 8% респондентів позитивно ставляться до громадян Росії, порівняно з 47% у 2018 році [8]. Українці добре знають про високий ступінь підтримки вторгнення всередині Росії і дедалі частіше вважають, що відповідальність за війну несуть пересічні росіяни. Звірства, скоєні проти українських цивільних осіб, такі як масове вбивство в Бучі або руйнування Маріуполя, лише посилюють негативне ставлення громадян України до свого сусіда.

Війна спровокувала переосмислення спільної історії країн, коли все більше українців визнають роль Росії в Україні як колоніальної держави, а не братнього народу. Ідеологічний розрив між українцями та росіянами, яких президент РФ В. Путін сумнозвісно охарактеризував як «один народ», поглибився, і громадяни Росії та України мають принципово несумісні погляди на своє минуле, сьогодення та майбутнє.

У цьому контексті проросійська політична орієнтація стала застарілою і токсичною, а регіональний поділ, який десятиліттями нависав над українською політикою, почав зникати. В опитуванні Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) та Національного демократичного інституту в Україні, проведеному у вересні 2022 року, 92 відсотка респондентів по всій країні підтримали вступ України до Європейського Союзу. На сході України понад 89% респондентів висловилися за вступ до ЄС, що підкреслює національний консенсус щодо політико-економічного курсу на Захід [4]. Гострі культурні питання, які колись лежали в основі опозиційних кампаній на сході України, такі як мовна політика та вшанування суперечливих історичних постатей після Революції Гідності та після 24 лютого 2022 року, втратили свій резонанс, оскільки Україна бореться за своє майбутнє. Вже 23 червня 2022 року Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС [8] та у вересні 2022 року Україна подала заявку на вступ до НАТО [9].

Якщо з зовнішньополітичним курсом українці визначились, то на рахунок внутрішньої політики багато питань лишаться відкритими. Кімберлі Сент-Джуліан-Варнон, науковий співробітник Університету Пенсільванії, аналізуючи ситуацію, підкреслює, що антикорупційні заходи мали вирішальне значення для політичного та економічного успіху України після Євромайдану. Західні партнери України вимагали від уряду викоринити корупцію, і Президент України В. Зеленський, здавалося, здійснював спроби робити щось в цьому напрямку. У грудні 2021 року його адміністрація не змогла призначити головного антикорупційного

прокурора через тиск з боку різних груп громадянського суспільства, які побоювалися, що той, кого оберуть буде служити В. Зеленському, а не здійснювати переслідування корупціонерів.

У цьому ключі колишній Президент України П. Порошенко повернувся в Україну і отримав звинувачення в державній зраді, висунутими проти нього адміністрацією В. Зеленського, яка звинуватила П.Порошенка в тому, що він продавав вугілля проросійським сепаратистам в окупованому Донбасі під час його президентства (2015-2019 роки). Однак, повномасштабна війна змінила пріоритети влади та саму ситуацію із колишнім президентом.

Навіть після судових слухань в Києві, після 24 лютого П.Порошенко знову став провідною політичною фігурою. Його знімали для інтерв'ю в бойовому спорядженні, оскільки він взяв до рук зброю. Він став провідним українським голосом у західних ЗМІ про вплив російського військового вторгнення та руйнувань, які воно спричинило в Києві. Він використовує своє п'ятирічне протистояння з В. Путіним під час його президентства, щоб стверджувати, що Україна ніколи не повинна довіряти російським пропозиціям щодо переговорів.

Популярність і лідерство П.Порошенка під час війни роблять його найбільшим конкурентом для переобрання В.Зеленського у 2024 році, але прогнозувати виборчий сезон 2024 року є передчасним [7].

Варто зазначити, що напередодні повномасштабного російського вторгнення в Україну лідери парламентських фракцій Верховної ради України домовились про припинення міжпартійної боротьби на час, коли потрібно об'єднуватись проти ворога.

Кімберлі Сент-Джуліан-Варнон також зазначає, що з іншого боку, лідер опозиційної партії та олігарх В. Медведчук різко змінив свою позицію. У 2020 році його «Опозиційна платформа – За життя» була більш популярною, ніж партія Президента України В.Зеленського. Однак його тісні зв'язки з В.Путіним та його проросійська позиція коштували йому дорого. У травні 2021 році В.Медведчук був заарештований і поміщений під домашній арешт за звинуваченням у державній зраді, а пізніше його активи були заморожені. Три проросійські телеканали, які підтримували його партію, також були закриті. В. Медведчук втік з-під домашнього арешту після початку повномасштабної війни, але був знову заарештований 12 квітня 2022 року Службою безпеки України [7].

Тим часом, уряд вжив заходів для захисту від російських маніпуляцій, наклавши обмеження на політичні рухи, які пов'язані з Москвою або підтримують її позицію щодо війни. На початку повномасштабної війни Рада національної безпеки і оборони України призупинила діяльність кількох політичних структур, пов'язаних з Росією,

а український парламент ухвалив аналогічний захід, який 14 травня підписав Президент України В. Зеленський, щодо заборони політичних партій, які виправдовують або заперечують збройну агресію Росії проти України [3].

Особливої уваги заслуговує партія «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ), яка набрала друге місце за кількістю голосів (13%) на парламентських виборах в Україні 2019 року і була провідним голо- сом проти євроатлантичної інтеграції [2]. Політики, пов'язані з партією, були включені до західних санкційних списків за їхні ймовірні зв'язки з російськими спецслужбами. Репутація партії також була дискредитована тим фактом, що більшість її представників у парламенті втекли з України за кілька днів до вторгнення, що дозволяє припустити, що ці члени партії могли бути попереджені про напад, а також готовністю кількох місцевих та регіональ- них членів партії співпрацювати з російськими оку- паційними силами на півдні та сході України. Ще однією ілюстрацією ступеня відчуження ОПЗЖ є випадки відомого колишнього народного депу- тата І. Киви, який перейшов на бік Росії і публічно закликав В.Путіна застосувати зброю масового знищення проти України, та співзасновника партії В. Медведчука, який був запропонований Росії в рамках вдалого обміну полоненими після того, як був захоплений українськими спецслужбами після втечі з-під домашнього арешту за звинуваченнями у державній зраді. Хоча частина ОПЗЖ провела ребрендинг як парламентська група, наголошу- ючи на повазі до людського життя, миру та неза- лежності України, намагаючись зберегти свої місця в законодавчому органі, вона навряд чи отримає підтримку з мирною платформою, враховуючи, що переважна більшість українців вважає, що вони переможуть у війні проти Росії, і лише деякі готові піти на поступки заради припинення військових дій.

Хоча мотивація заборони політичних партій, пов'язаних з Росією, зрозуміла як захист від п'ятої колони, вона викликає занепокоєння щодо належ- ної правової процедури та верховенства права і може створити труднощі для України в майбут- ньому. Деякі юристи стверджують, що заборона порушує Конституцію України і може бути оскар- жена в європейських судах на підставі порушення фундаментальних політичних свобод або ска- сована власним Конституційним судом України, який у минулому виносив суперечливі рішення на користь ОПЗЖ. Прихильники закону зазначають, що заборона є тимчасовим заходом і може вима- гати внесення поправок для дотримання демокра- тичних стандартів. Однак, якщо він залишиться в силі, заборона може стати першим кроком у викоріненні інших форм російського зловмисного впливу та «м'якої сили» в Україні шляхом законо- давчого врегулювання, а також стане основою для майбутніх дискусій щодо люстрації.

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну почали з'являтися соціальні проекти, гро- мадські об'єднання, які під час виборів після війни, можуть перерости в політичні проекти. Вже зараз кожен політик старається заручитись підтримкою волонтерських організацій або організовує їх сво- їми силами. Адже перед наступною кампанією електорат запитає: «Де ти був і що робив під час війни?».

Головною темою під час наступних президент- ських, парламентських виборів і, навіть, місцевих буде тема відновлення України. Питання відбудови інфраструктури та відновлення економіки будуть у всіх передвиборчих програмах кандидатів. Осно- вним наративом, який, скоріш за все, використо- вуватимуть політики всіх рівнів, буде образ Пере- моги України. Кожен з кандидатів обов'язково буде вести свою риторичку так, наче без його вкладу перемоги точно не відбулося б.

Під час війни активізувався ветеранський рух, громадянське суспільство в цілому. Все вказує на те, що в післявоєнній атмосфері діяльність людини під час окупації відіграє важливу роль у визначенні її доброчесності як кандидата на державну посаду. Зважаючи на те, що суспільна довіра до військо- вих та підрозділів територіальної оборони перебу- ває на рекордно високому рівні, військові лідери та військовослужбовці мають сильні позиції для виходу на політичну арену. Існуючі політичні партії та олігархи можуть спробувати кооптувати видат- них захисників України у своїх цілях, але ті, хто проявив себе під час війни та дотримується своїх принципів на майбутніх виборах, матимуть знач- ний політичний капітал та шанс витіснити пред- ставників старої влади.

У цьому контексті ветеранський рух в Україні, ймо- вірно, стане більш відкритою та організованою полі- тичною силою в найближчі роки. Хоча з 2014 року ветеранські організації здебільшого утримувалися від об'єднання зі сформованими політичними пар- тіями, в останні роки вони зайнялися вузьким колом питань, які іноді становлять прямий виклик для Офісу Президента України В. Зеленського. В умо- вах, що склалися після вторгнення, ветеранські організації могли б відіграти ключову роль у визна- ченні кандидатів на посади та мобілізації низової підтримки. Як мінімум, швидкий загальнонаціо- нальний приплив добровольців, які приєднуються до збройних сил та підрозділів територіальної обо- рони, зробить ветеранів критично важливим вибор- чим блоком на майбутніх виборах і підштовхне їхні питання до мейнстріму. Розширення членської бази ветеранської спільноти має створити більш дифузну групову ідентичність, що може допомогти захистити її від кооптації ультраправими рухами – тенденція, що з'явилася ще до вторгнення.

Громадянське суспільство України, яке мобілі- зувало величезні ресурси на підтримку оборони

України та задоволення гуманітарних потреб підтверджує свою здатність активної участі у переформатуванні наступного державного та соціального життя. Попередні дані опитувань показують, що майже третина всіх українців зголосилися допомагати співгромадянам або сприяти обороні країни. Як і ветеранська спільнота, ця група громадян матиме значний вплив на українську політику та допомагатиме формувати порядок денний як всередині, так і поза межами уряду, як це було після Революції Гідності. Громадянське суспільство, безумовно, відіграватиме певну роль у контролі за витрачанням міжнародних коштів, призначених для відновлення економіки України. Після війни є велика вірогідність появи партій військових та волонтерів.

Рейтинг Президента В.Зеленського у 2021 році був в рази меншим, ніж під час його переконливої перемоги на виборах у 2019 році. Однак з моменту початку вторгнення Президент України показав себе ефективним і надихаючим лідером воєнного часу. Щоденні звернення В.Зеленського до українців та міжнародної спільноти принесли похвалу і підтримку в усьому світі. Під час війни В.Зеленський має 91% підтримки в суспільстві [1]. Дивлячись на такий рівень підтримки, виборці очікують, що В.Зеленський буде балотуватись на другий строк президенства. Хоча сам Президент точно не відповідає на це питання журналістів, а зазначає, що спочатку потрібно виграти війну.

Висновки. Внутрішня політика в Україні неминуче трансформується в результаті війни, і на неї чекає багато викликів. Головний з них полягає в тому, що українському суспільству доведеться вирішувати складне питання про те, як узгодити роль, яку певні політичні діячі відігравали в роки, що передували вторгненню, з тими ролями, які вони взяли на себе в наступні місяці. Це стосується не лише колишніх проросійських політиків і регіональних лідерів, але й українських олігархів. Вона також має забезпечити, щоб патріотичний запал, який дозволив Україні протистояти російському вторгненню, не метастазував у токсичну нетерпимість і не спричинив неліберальних кроків, які можуть зашкодити країні в довгостроковій перспективі.

Водночас, вперше з 2015-16 років, коли реформи, запроваджені після Революції Гідності, почали втрачати темпи, для України з'явилася можливість реалізувати свій потенціал як демократичної держави з сильними інституціями та економікою, гідною іноземних інвестицій.

У міру того, як російський наступ сповільнюється, західні партнери України починають замислюватися над тим, як допомогти країні відновитися і відбудуватися. Цей процес створює можливість підтримати позитивні трансформації, що відбуваються в Україні, та убезпечити від кроків назад.

Тим часом, держави та інституції, які надають фінансову допомогу для відновлення України, повинні сприяти створенню сильних антикорупційних механізмів для залучення додаткових інвестицій та зміцнення верховенства права. Політики на Заході можуть відстежувати ознаки того, що олігархи та корумповані чиновники позиціонують себе як такі, що прагнуть повернути собі державні інституції та фонди, говорити в один голос про неприпустимість повернення до певних «старих звичок» та допомагати розвивати спроможність відповідальних суб'єктів забезпечити достойне майбутнє, на яке заслуговує Україна.

Україна має величезну можливість зміцнити свою демократію після війни. Але й рівень викликів зростає. Деякі вчені озвучують різні думки з приводу можливих пасток, особливо інституційних. Багато хто захоче реанімувати звичні та згубні політичні практики, щодо створення «нових» політичних партій і т. д. Хто б з політиків не прийшов до влади після перемоги, громадянське суспільство буде вимагати і потребувати відбудови та відновлення країни. Суспільству необхідно розуміти не просто окремі кроки, а цілу стратегію по відновленню.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Більше 90% українців вірять в перемогу та схвалюють дії ЗСУ і Зеленського – опитування. *Chas. News*. 2022. URL: <https://chas.news/news/bilshe-90-ukraintsiv-viryat-v-peremogu-ta-shvaluyut-dii-zsu-i-zelenskogo-opituvannya>
2. Вибори до Верховної Ради України 2019. Результати підрахунку голосів. *Українська Правда*. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/07/21/7221526/>
3. Зеленський підписав закон про заборону проросійських партій. *Радіо Свобода*. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zakon-zaborona-prorosiykykh-partiy/31849707.html>
4. Приголомшливі відсотки: українці хочуть вступити у НАТО і Євросоюз. *Вечірній Київ*. 2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/71877/>
5. Якими українці бачать відносини України і Росії. Результати телефонного опитування, проведеного 6-20 липня 2022 року. *КМІС*. 2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=1127&page=1>
6. Kimberly St. Julian-Varnon Ukrainian Domestic Politics and Identity: How Has the War Changed Ukraine? The global order after Russia's invasion of Ukraine. 2022. URL: https://global.upenn.edu/sites/default/files/perry-world-house/st.-julian-varnon_ukrainethoughtpiece.pdf
7. Ukraine. European Council Council of the European Union. 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/ukraine/>
8. Ukraine applies for Nato membership after Russia annexes territory. *The Guardian*. 2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/30/ukraine-applies-for-nato-membership-after-russia-annexes-territory>

REFERENCES:

1. Bilshе 90% ukraintsi viriat v peremohu ta skhvaliuiut dii ZSU i Zelenskoho – opytuvannia. (2022). *Chas.News*. URL: <https://chas.news/news/bilshе-90-ukraintsi-viryat-v-peremogu-ta-shvalyuyut-dii-zsu-i-zelenskogo-opituvannia> [in Ukrainian].
2. Vybory do Verkhovnoi Rady Ukrainy 2019. Rezultaty pidrakhunku holosiv. *Ukrainska Pravda*. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/07/21/7221526/> [in Ukrainian].
3. Zelenskyi pidpysav zakon pro zaboronu prorosiyskykh partii. *Radio Svoboda*. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zakon-zaborona-prorosiyskykh-partiy/31849707.html> [in Ukrainian].
4. Pryholomshlyvi vidstoky: ukraintsi khochut vstupyty u NATO i Yevrosoiuz. *Vechirniy Kyiv*. 2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/71877/> [in Ukrainian].
5. Yakymy ukraintsi bachat vidnosyny Ukrainy i Rosii. (2022) Rezultaty telefonnoho opytuvannia, provedenoho 6–20 lypnia 2022 roku. KMIS. [in Ukrainian] URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=1127&page=1>
6. Kimberly St. Julian-Varnon. Ukrainian Domestic Politics and Identity: How Has the War Changed Ukraine? The global order after Russia’s invasion of Ukraine. 2022. URL: https://global.upenn.edu/sites/default/files/perry-world-house/st.-julian-varnon_ukrainethoughtpiece.pdf
7. Ukraine. European Council Council of the European Union. 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/ukraine/>
8. Ukraine applies for Nato membership after Russia annexes territory. *The Guardian*. 2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/30/ukraine-applies-for-nato-membership-after-russia-annexes-territory>

Internal political situation during the Russian-Ukrainian war: new trends and challenges

Dunaieva Larysa Mykolaivna

Doctor of Political Science, Professor,
Dean of the Faculty of Psychology
and Social Work
Odesa I. I. Mechnikov National University
Dvoryanska str., 2, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0978-5417

Russia’s war in Ukraine has caused fundamental shifts in Ukraine’s domestic politics. Given the growing likelihood of a Russian invasion from the east in late January and February, Ukrainian society has demonstrated a desire for internal political unity as never before since independence in 1991. Prior to the start of this latest phase of the war, which began in 2022, Ukraine’s main domestic political processes were related to anti-corruption measures and the fight against oligarchs, national reforms in the judiciary, healthcare system, countering the COVID-19 pandemic and the war in Donbas. Beyond these important issues, President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy has been trying to restore his national popularity after his Servant of the People party suffered a setback in the 2020 local elections.

Russia’s invasion of Ukraine in February 2022 marked a dramatic escalation of the eight-year conflict between the countries and a historic turning point for European security. Today, many defence and foreign policy analysts consider the war to be Russian President Vladimir Putin’s major strategic blunder that has jeopardised his long-standing rule.

Many observers see little prospect for a diplomatic settlement in the near term and instead recognize the potential for a dangerous escalation that could include Russia’s use of nuclear weapons. The war has accelerated Ukraine’s aspirations to join Western political blocs, including the European Union (EU) and the North Atlantic Treaty Organization (NATO). There have also been many changes in Ukraine’s domestic politics that raise even more questions than they answer.

In this article we try to analyze the new challenges facing the Ukrainian politicians and the electorate. The moods of Ukrainians, the role of civil society, new trends that have emerged between parties and politicians of the first level during the war, and how this can affect the situation are clarified.

Key words: Russian-Ukrainian war, President of Ukraine, political party, government, civil society, war, electorate, elections.

Лисенко Юлія Віталіївна
Манелюк Юрій Михайлович

Політичний конфлікт і політична криза держави як чинники політичної трансформації

УДК 323.2 (47)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.3>

Лисенко Юлія Віталіївна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних технологій
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
просп. Перемоги, 54, Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-0361-5898

Манелюк Юрій Михайлович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних технологій
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
просп. Перемоги, 54, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-8186-7604

Авторами узагальнено сутність понять «політичний конфлікт» і «політична криза», розглянуто ці категорії як складні і неоднозначні у сучасній політичній науці. Політична криза держави розглядається авторами як загострення соціально-політичних протиріч, результатом якого є порушення стабільності та нормального розвитку суспільства. Досліджено політичну кризу як стан у державі, та конфліктологію як науку, що дає змогу зрозуміти суть політичної кризи у соціально-політичному аспекті. У статті проаналізовано, що криза є вторинним, похідним явищем від суперечностей і конфліктів. Будь-яка кризова чи конфліктна ситуація у політичній сфері може призвести до катастрофічних наслідків у суспільстві. Політичний конфлікт зачіпає основу будь-якої політичної системи – державні інститути. Авторами наведено класифікацію криз, які є найбільш типовими для перехідних суспільств, до яких відноситься Україна. У статті проаналізовано сутність понять урядової, парламентської, партійної кризи як явища політичного життя демократичного суспільства. Автори узагальнюють, що політична криза завжди є наслідком дезорганізації, дестабілізації політичної системи. Зроблено спробу розглянути політичну кризу як чинник політичної трансформації. Політичний конфлікт, виходячи з етапів його формування, може визначати умови протікання кризи.

Автори розкривають і позитивні наслідки політичних конфліктів і криз. У статті узагальнено, що політичний конфлікт може бути поштовхом до соціальних змін у суспільстві, сприяти формуванню соціальної рівноваги. Політична криза держави розглянута авторами як загострення соціально-політичних протиріч, результатом якого є порушення стабільності та нормального розвитку суспільства. У статті політична криза держави розглянута авторами як чинник трансформації суспільства, умова його розвитку від стану невизначеності і нестабільності до стану стабільного демократичного функціонування.

Ключові слова: політична криза, політичний конфлікт, конфліктологія, політичний конфлікт, нестабільне суспільство, політична трансформація.

Постановка проблеми. В історії України вже неодноразово виникали політичні конфлікти, деякі з яких вирішувалися шляхом протистоянь, протестів, революцій. Українське суспільство свідченням зіткнення інтересів боротьби за владу і управління визнає такі політичні події як Революція на граніті, Помаранчева революція та Революція Гідності. Причиною цих політичних конфліктів є наявність кількох політичних ідеологій (сил), які знаходяться у постійному політичному протистоянні. Одна ідеологія проповідує євроатлантичний та патріотичний розвиток України, інша хоче мати тісні зв'язки з російською федерацією, протиставляє євоінтеграції антизахідні настрої та антиукраїнські настрої. Через цю біполярність поглядів маємо постійні соціально-політичні кризи, які проявляються у різноманітних формах. Саме для того, щоб зрозуміти як українському суспільству вийти зі складної ситуації та спробувати знайти компроміс у суспільстві, ми маємо вивчити саму природу політичних криз та шляхи вирішення їх, чим вони відрізняються від інших криз. Сучасна політична наука розглядає політичну кризу і політичний конфлікт як складні і неоднозначні категорії. Необхідно дослідити спільні риси з іншими видами криз та такі, що притаманні лише політичним, проаналізувати аспекти виникнення їх у сучасних процесах політичної трансформації.

Досліджувана проблематика є актуальною тим, що будь-яка кризова чи конфліктна ситуація

у політичній сфері може призвести до катастрофічних наслідків у суспільстві. Це пояснюється тим, що криза політична – це криза діалогу між владою на народом, що несе за собою від погіршення якості виконання державою своїх функцій до повного припинення їх виконання. В той час політичний конфлікт це зіткнення, протиборство різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їх прагненні реалізувати власні інтереси і цілі, пов'язані з боротьбою за здобуття влади, її перерозподілом, зміною власного політичного статусу, а також з вибором політичних перспектив розвитку суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. Аспект теоретичного осмислення і розроблення поняття «конфлікт», «політичні конфлікти і кризи» досліджували такі зарубіжні дослідники, як: Д. Белл, Д. стон, Т. Парсонс, К. Дойч, Р. Дарендорф., Л. Козер, С. Хантінгтон та ін. Дослідження політичної кризи, як окремого явища в суспільно-політичному житті країни, зустрічаємо у наукових доробках багатьох українських вчених, зокрема у працях Ю. Мацієвського [1], М. Пірен [2], Д. Кісова [3], О. Пужкал [4], В. Андрущенко, М. Михальченка, Ю. Пахомова, В. Лещенка, С. Ставченко, Т. Яхно та багатьох інших. На основі їх праць можна дати декілька визначень поняттю політичної кризи. Одні вчені під нею розуміють «особливий стан у розвитку і функціонуванні політичної системи,

передусім владних структур», що виникає внаслідок загострення суперечностей між суб'єктами політичного життя. Тобто криза є вторинним, похідним явищем від суперечностей і конфліктів. Інші стверджують, що криза означає «тимчасове призупинення» або припинення функціонування окремих елементів чи інститутів політичної системи. З цього погляду, криза є останньою фазою розвитку конфлікту, його кульмінацією, після подолання якої або конфлікт може бути вирішено, або ж руйнація набуває незворотного характеру [1].

Щодо дослідження поняття конфлікту і його ролі у трактуванні політичної кризи, можна виділити думку М.Пірен, яка вважає, що конфліктологія – наука, що проявляється одночасно в багатьох вимірах: людина, природа, положення місце людини в природі та суспільстві; намагається дати відповіді на питання психологічних оцінок між людьми, окремими групами в межах соціального напрямку тощо. Тобто це наука, що включає бази знань та категорій інших. До них відносяться політологія, соціологія, психологія, філософія та інші, що в сукупності спроможні надавати цілісну оцінку суспільно-політичним ситуаціям. Такими ситуаціями вважаються будь-які зіткнення в межах людського суспільства [2]. Конфліктологія як наука сформувалася в межах соціології наприкінці 50-х років ХХ ст. і одержала назву «соціологія конфлікту». Сучасна політична наука виокремлює окремий напрям у дослідженнях політичних конфліктів, що носить прикладний характер і дозволяє аналізувати події у сучасному політичному процесі.

Мета та завдання. Аналізуючи результати попередніх досліджень і враховуючи особливості сучасного етапу політичного життя українського суспільства, варто дослідити явище політичної кризи як особливого стану держави і процесу політичної системи. Для цього необхідно визначити сутність політичної кризи через характеристики кризових явищ, а також деяких їх функцій у процесі розвитку політичної сфери життя суспільства.

Виклад основного матеріалу. Політичний конфлікт – це зіткнення, протиставлення політичних суб'єктів (націй, держав, класів, політичних партій, організацій тощо), викликане протилежністю їх політичних інтересів, цінностей, поглядів, що зумовлені становищем і роллю влади. Тобто це різновид взаємодії двох і більше сторін, які сперечаються між собою щодо владних повноважень. Такий конфлікт зачіпає основу будь-якої політичної системи – державні інститути. В основі політичного конфлікту лежать соціально-економічні, етнопонаціональні та власне політичні суперечності, об'єктивно властиві будь-якому суспільству. І як наслідок, може розвинути політична криза – переломний стан політичної системи суспільства, який виражається у поглибленні і загостренні

конфліктів, які мають місце у різкому посиленні політичного напруження і нестабільності [3; 4; 5]. Політична криза держави може трактуватися як різке загострення соціально-політичних протиріч, результатом якого є порушення стабільності та нормального розвитку суспільства.

Наведемо класифікацію криз у широкому їх розумінні, які є найбільш типовими для перехідних суспільств, до яких відноситься Україна, яка перебуває у перехідному стані, на модернізаційному шляху до демократії [6]. Дана класифікація представлена на табл. 1.

Таблиця 1

Види криз, їх характеристики

Вид кризи	Характеристика
Криза ідентичності	Цей тип криз викликаний суперечностями, що пов'язані з відмовою від старих і пошуком нових систем цінностей, ідей, символів тощо.
Криза легітимності	Трапляється через розчарування частини населення в обраній владі. Громадяни перестають підтримувати дії влади.
Криза проникнення	Відбувається через неспроможність або небажання діючої влади виконувати проголошені передвиборчі обіцянки; втрата єдності темпів змін у різних суспільних сферах; розбіжність процесів перетворень у різних регіонах країни тощо.
Криза розподілу матеріальних і духовних благ	Відбувається, коли розподіл матеріальних ресурсів владою відбувається несправедливо (корупція, не забезпечення рівних можливостей для всіх громадян).
Криза участі	Вид криз викликаний процесами демократизації, що спричиняють розширення участі громадян у політичних процесах. В результаті починають створюватися нові політичні інститути (законодавчі органи, партії, місцеве самоврядування). Але вони не завжди готові до вираження різноманітності всіх інтересів, хоча це стає однією з пріоритетних цілей демократичного суспільства. Деякі нові інститути намагаються підмінити виконання запитів населення мітинговою стихією. Протилежним проявом цієї кризи є абсолютна пасивність населення. Тобто в першому випадку ми бачимо, що народ активно намагається використовувати нові можливості, не завжди розуміючи суті справи, а в другому люди ніяк не реагують на зміни в устрої.

Політична трансформація завжди відбувається складно і супроводжується кардинальними чи поступовими змінами характеру взаємовідносин між державою і громадянським суспільством, конфліктом поглядів і цінностей, особливо у перехідні періоди чи періоди нестабільності.

Суттю політичної кризи є зміна у співвідношенні сил в уряді, парламенті, суспільстві. Криза завжди є наслідком дезорганізації, дестабілізації системи. Виявленні способи знаходження компромісів і встановлення нового балансу відповідних сил є ознаками змін у суспільстві, його трансформації у політичній площині. Іншою класифікацією політичних криз є ступінь їх глибини та безпеки для суспільної стабільності. Таким чином політологи виділяють урядову, парламентську, конституційну, соціально-політичну, загальнонаціональну, кризу політичних партій та зовнішньополітичну кризи.

У країнах, де уряд формується через парламент може виникнути урядова криза. Вона може виникати через непорозуміння між членами кабінету міністру або ж через протиріччя між парламентом та урядом. Як наслідок, уряд не може ефективно виконувати свою роботу, допоки не буде сформовано новий.

Парламентська політична криза виникає, коли відсутня більшість для прийняття законів. Така ситуація може виникнути при нездатності сформувати коаліцію за результатами виборів. Також, можливим є розпад коаліції через протиріччя у поглядах. Рішенням цієї політичної кризи є призначення нових позачергових виборів до парламенту.

Конституційна криза виникає, якщо Конституція тривалий час не спроможна відповідати політичним та соціально-економічним реаліям держави. Їй зазвичай передують виникнення великої кількості конституційних конфліктів: недосконалість Конституції, невідповідність її поглядам більшості суспільства, тобто насадження думки меншості, неточність формулювань тощо. Як спосіб виходу з конфліктної ситуації та попередження кризи можна звертатися до таких методів, як внесення правок до закону парламентом, тлумачення статей Конституційним Судом тощо. Також, конституційна криза може бути викликана намаганням влади трактувати Конституцію під свої особисті інтереси, як це було неодноразово у нашому політикумі.

Криза політичної партії – це один різновид внутрішньополітичної кризи. Загалом, це ситуація, коли правляча або опозиційна партія, або коаліція партій, втрачають авторитет та підтримку внаслідок відходження від обраних соціально-політичних ідеалів, програмних цілей тощо. Це відбувається в результаті розриву єдності політичних лідерів від реального життя та інтересів народу. Така ситуація може бути штучно скомпрометована, або витікати з байдужості до виконання прямих обов'язків.

Соціально-політична криза – переломний момент у розвитку соціально-політичного процесу у країні, різкий перехід політичної ситуації з одного якісного стану в інший. Тобто всі типи криз виникають через не достаток довіри, втрату авторитету окремих кіл правлячої еліти, окремих груп тощо.

Звичайно, політична криза може виходити за межі тієї чи іншої країни. Тоді це переростає в зовнішньополітичну кризу – переломний стан у відносинах між певними країнами з приводу конкретних найважливіших політичних подій на основі розходження докорінних інтересів. Важливо зауважити, в такому випадку криза є результатом міжнаціонального конфлікту. Це небезпечно тим, що можна втратити важливі стосунки з іншими країнами, авторитет на міжнародній арені і т. д. Окремими формами загострення політичних конфліктів є революція, повстання, війна тощо.

На нашу думку, необхідно виокремити особливості кожної кризи, які наводяться на таблиці 2.

Таблиця 2

Типи криз, їх наслідки

Тип кризи	Наслідки	Спосіб виходу
Урядова	Влада втрачає контроль над ситуацією, руйнується баланс гілок влади.	Реорганізація уряду. Можлива повна відставка.
Парламентська	Рішення парламенту не відповідають потребам суспільства.	Розпуск парламенту.
Конституційна	Втрата легітимності основного закону.	Оновлення Конституції.
Зовнішньополітична	Загострення стосунків з однією або декількома країнами.	Якщо криза не буде вирішена, можливе повернення до стадії конфлікту, але через військові дії.
Загальнонаціональна	Стрімка зміна в соціально-політичній структурі.	Якщо криза не буде вирішена, можливе повернення до стадії конфлікту, але через революцію.

Говорячи про той чи інший тип політичної кризи, усвідомлюємо, що всі вони викликані різними чинниками, проте мають спільні риси – ознаки кризи, серед яких можна виділити наступні:

- нездатність політичної системи чи її складових виконувати свої функції;
- загострення протиріч у політичних відносинах, втрата владними структурами контролю над розвитком процесу даного загострення, існування загрози безпеки влади і політичної системи в цілому;
- системний характер та велика можливість не бути поширеною поза межі однієї чи декількох з підсистем політичного життя.

Будь-яка криза, в тому числі і політична, проходить певні етапи:

1. Передкризовий стан. На цьому етапі політична система в цілому або її окремі частини

знаходяться у розвитку конфліктних ситуацій. Цей стан відрізняється від конфлікту, як такого, тим, що питання не можуть бути вирішені шляхом політичного компромісу.

2. Виникнення кризи. Владні структури втрачають можливість вирішувати проблеми, що стоять перед суспільством, використовуючи політичні методи. Це характерно для аполітичної системи.

3. Розвиток і загострення кризи. Якщо криза дійшла до цього етапу, можна спостерігати повний розпад політичних структур. Тобто виникає стан їхньої неіснуючості, а в подальшому – безвладдя через призупинення їхнього існування.

Зараз ми розглядаємо питання конфлікту через те, що саме він стає причиною кризи, проте такий вихід є не обов'язковим, але можливим. Щоб зарадити ситуації, необхідно знати її витоки, суть та характер. Цьому допомагає класифікація конфліктів, яка наведена на таблиці 3.

Таблиця 3

Класифікація криз

Характеристика	Види
За сферами прояву конфлікту	- економічні - ідеологічні - соціально-побутові - сімейно-побутові
За ступенем тривалості та напруженості конфлікту – бурхливі швидкоплинні конфлікти	- гострі тривалі конфлікти - слабковиражений і млявоплинний конфлікт - слабковиражений та швидкоплинний конфлікт
За суб'єктами конфліктної взаємодії	- внутрішньоособові конфлікти - міжособові конфлікти - конфлікти «особистість–група» - міжгрупові конфлікти
За соціальними наслідками	- конструктивні конфлікти - деструктивні конфлікти
За предметом конфлікту	- реалістичні (предметні) конфлікти - нереалістичні (безпредметні) конфлікти

Згідно з наведеною вище класифікацією можна зробити висновок, що політичний конфлікт має наступні сфери прояву: ідеологічні, економічні, соціально-побутові. За тривалістю може бути як швидкоплинний у випадку, якщо вдалося відразу знайти компроміс, так і тривалим у протилежному випадку. Конфлікт між парламентом та президентом можна визначити як протистоянням між групою і окремою постаттю, а між парламентом та урядом як між декількома групами. Також, може мати позитивні наслідки (поштовх до змін) та негативні наслідки (революція або військові дії). Мати як реалістичні предмети диспуту, так і бути безпредметними (в такому разі ми говоримо про відстоювання власних, корисливих інтересів, цілей окремо взятої групи).

Крім того, політичний конфлікт являє собою один з можливих варіантів взаємодії політичних суб'єктів. У сучасній політології політичні конфлікти розглядаються передусім в рамках теорії конфліктології. Вченими всебічно досліджено умови, причини і чинники виникнення політичних конфліктів, їх специфіку, стадії розвитку і функції в суспільстві. На основі таких досліджень розроблено і систематизовано різноманітні типології конфліктів. У прикладній політології виокремлюють такі види політичних конфліктів:

– державно-правові, що проявляються в системі державної влади внаслідок суперечностей між різними її елементами (державними органами, інститутами влади, політичними партіями тощо). Такі конфлікти інституалізовані, публічні, раціональні, їх виникнення певною мірою прогнозовані і передбачувані в політичній системі;

– статусно-рольові, які з'являються через невідповідність між розумінням прав і свобод різними соціально-політичними суб'єктами та існуючою системою соціальної ієрархії. Такі конфлікти можуть розгортатися у політичному полі за принципом вертикалі (еліта – маси, влада – народ) чи горизонталі (між різними соціально-політичними групами, що перебувають на одній чи на суміжних щаблях суспільної ієрархії);

– конфлікти політичних культур, що полягають у зіткненні інтересів суб'єктів з різними системами цінностей, вірувань, ідей, переконань тощо [6].

З досліджень питання політичного конфлікту видно, що змістом його є боротьба за вплив у системі політичних відносин. Кожна окрема політична група, що бере участь в конфлікті, вимагає монополію своїх інтересів, проте таким чином, щоб вони мали підтримку серед суспільства. Політичний конфлікт є різновидом соціального, але має свої унікальні особливості. Головна з них та, що суб'єктами конфлікту виступають лише представники правлячої еліти, а об'єктами – влада, її розподіл та право володіння; політичний статус окремої соціальної групи; відстоювання цінностей, що побудовані на базі політичної влади тощо.

Кожен конфлікт має як позитивні так і негативні функції для суспільства, які наведено на таблиці 4. Негативними вважають, зокрема такі: створення стресових ситуацій, руйнування соціальних зв'язків, дезорганізація життя людей і розкол суспільства, формування почуття ворожнечі, агресії, нетерпіння до інакомислячих тощо. Позитивними функціями конфлікту називають виявлення назрілих проблем суспільства; стимулювання виправлення недоліків; зняття напруги у суспільстві (у разі вирішення конфлікту демократичним шляхом); об'єднання людей; утвердження нової системи розподілу ресурсів суспільства; зменшення протиріч між соціальними суб'єктами; оновлення суспільства (модернізація соціально-політичного простору) тощо.

Таблиця 4

Функції конфлікту

Позитивні функції конфлікту	Негативні функції конфлікту
- стимулююча функція. Конфлікт у такому випадку є поштовхом до соціальних змін у суспільстві;	- загроза розколу суспільства;
- сприяння формуванню соціальної рівноваги. Під час внутрішніх конфліктів суспільство об'єднується заради спільних цілей;	- несприятливі зміни у владних відносинах;
- функція розрядки напруженості між конфліктуючими сторонами;	- розкол у нестійких групах і міжнародних організаціях;
- комунікативно-інформаційна і об'єднуюча, консолідуюча функції. Під час конфлікту сторони більше пізнають одна одну, можуть зблизитися у вирішенні спільної проблеми;	- несприятливі процеси, що ведуть до розколу, руйнування соціальних зв'язків.
- функція переоцінки та зміни колишніх цінностей і норм суспільства.	- посилення тиску влади, маніпуляція інформацією, нав'язування цінностей, ідей, суспільних ідеологій.

В об'єктивному історичному процесі розрізняють конфлікти, що несуть позитивний і негативний потенціал. Вони можуть бути продуктивними, конструктивними, а за деяких умов – негативними, такими, що руйнують історичний розвиток і є деструктивними стосовно суб'єктів – учасників конфлікту. Існує взаємозв'язок, що розкриває взаємозалежність між політичним конфліктом, що може породжувати політичну кризу суспільства, держави, політичних інститутів. Так само можна спостерігати зворотну залежність, коли криза держави продукує політичні конфлікти різних рівнів. Будь-який конфлікт складається з наступних циклічних етапів: початковий, етап розвитку (підйому), ескалація (пік) конфлікту, та етап затухання, спаду чи вирішення конфлікту. На думку фахівців, найбільша ймовірність переходу конфлікту в кризу на другому та на третьому етапах [6].

Отже, в контексті дослідження політичних криз з'ясовано специфічну можливість передування конфлікту кризи та навпаки. Це свідчить про циклічність цих процесів. Політичний конфлікт, виходячи з етапів його формування, може визначати умови протікання кризи – обов'язкового елемента, під час якого знаходяться можливі виходи з кризи аби попередити повторення конфліктної ситуації. Транзитний розвиток українського суспільства характеризується поєднанням кількох криз у своєрідний кризовий комплекс, кризовий синдром модернізації [7; 365, 667].

Висновки. Переосмислюючи суспільно-політичні події в Україні у період останніх десятиліть, можна зауважити, що кризові явища супроводжу-

ють політичні процеси, що формуються в процесі українського державотворення. Політична система української держави функціонує у кризових умовах, що формуються під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів. Політичний конфлікт може бути як внутрішньополітичний: між владою і суспільством, усередині влади; такі і зовнішньополітичним. Будь-який конфлікт складається з циклічних етапів: початкового, підйому, піку та фази спаду. Найменше шансів вийти з наявного політичного конфлікту на етапі пікового розвитку (ескалації). Наслідком внутрішньополітичного конфлікту може бути революція, а зовнішньополітичного – початок військових дій. Проте, варто відзначити, що є і позитивні сторони політичних конфліктів. У конфліктній ситуації суб'єкти політичного процесу можуть обрати одну чи кілька з наступних стратегій поведінки: суперництво, уникнення протистояння і конфронтації, пристосування, співпраця, взаємодія. В сучасному політичному житті маніпулятивні технології дають змогу уникнути відкритих конфліктів чи протистоянь, або ж навпаки, спровокувати їх. Політичний конфлікт може бути поштовхом до соціальних змін у суспільстві, сприяти формуванню соціальної рівноваги. Таким чином політичний конфлікт і політична криза виступають чинниками трансформації політичного середовища. Консолідація суспільства навколо вирішення кризових ситуацій дасть змогу вивести Україну з невизначеного і нестабільного стану. Також, під час внутрішніх конфліктів суспільство об'єднується заради спільних цілей, робить переоцінку та змінює колишні цінності і норми. Політична криза держави розглянута авторами як загострення соціально-політичних протиріч, результатом якого є порушення стабільності та нормального розвитку суспільства. Демократизація суспільства сприяє виникненню конфліктів і дозволяє відстоювати свої права й інтереси у різний спосіб (у тому числі і через конфлікт). Проте демократія і забезпечує вирішення виникаючих конфліктів конструктивними, гуманними і цивілізованими способами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мацієвський Ю. Деякі аспекти вивчення феномена кризи у політичних дослідженнях. *Політичний менеджмент*. 2008. № 6. С. 16–29. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/59874/02-Matsievskiyi.pdf?sequence=1> (11.12.22).
2. Пірен М. І. Конфліктологія : підручник. Київ : МАУП, 2003. С. 360.
3. Кіслов Д. Державні та протестні комунікації під час політичних криз *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 1. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=674> (17/12/22)
4. Пухкал О. Модернізація політичної системи України: державно-управлінський вимір. *Державне управління та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. Дніпро : ДПДУ НАДУ, 2010. Вип.3 (6). URL: <http://>

www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03(6)/10pogdov (17/12/22)

5. Забеліна І. О. Поняття та сутність політичних криз: історико-бібліографічний аналіз. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. 2013. Вип. 49. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/564>

6. Прикладна політологія : навч. посібник / за ред. В.П. Горбатенка. Київ : Академія, 2008. 472 с.

7. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка, 2-е вид., допов. і переробл. Київ : Генеза, 2004. 736 с. С. 365, 667.

8. Яхно Т. Конфліктологія та теорія переговорів Київ, Вид-во Центр навчальної літератури. 2019. 168 с.

9. Лященко О. Політична криза як чинник трансформації взаємовідносин громадянського суспільства і влади (на прикладі подій в Україні 2013–2014 рр.) *Теорія та практика державного управління*. Вип. 4 (51). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2015_4_9

REFERENCES:

1. Matsiyevsky Y. (2008) Deyaki aspekty vyvchenia fenomena kryzy u politychnykh doslidzhenniah [Some aspects of studying the phenomenon of crisis in political research] *Politychnyy menedzhment*. № 6. P. 16–29.

2. Piren M. I. Konfliktolohiya : pidruchnyk [Conflictology: a textbook]. Kyiv : MAUP, 2003. 360 p. [in Ukrainian].

3. Kislov D. Derzhavni ta protestni komunikatsiyi pid chas politychnykh kryz [State and protest communications during political crisis]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*. 2014.

No 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=674> (17/12/22).

4. Pukhkal O. Modernizatsiya politychnoyi systemy Ukrayiny: derzhavno-upravlins'kyu vymir [Modernization of the political system of Ukraine: state-management dimension] *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya* : zb. nauk. pr. Dnipro : DRIDU NADU, 2010. V. 3 (6). URL: [http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03\(6\)/10pogdov](http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03(6)/10pogdov) (17/12/22).

5. Zabelina I. Ponyattya ta sutnist' politychnykh kryz: istoryko-bibliohrafichnyy analiz [Concept and essence of political crises: historical bibliographic analysis]. *Aktual'ni problemy polityky*. 2013. V. 49. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/564>

6. Prikladna politolohiya : navch. posibnyk / za red. V.P. Gorbatenko [Applied political science. Education manual]. Kyiv : Akademiya, 2008. 472 p. [in Ukrainian].

7. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk / za red. Ju.S. Shemshuchenka [Political science encyclopedic dictionary]. Vol. 2. Kyiv : Geneza, 2004. 736 p. [in Ukrainian]. P. 365, 667.

8. Yakhno T. () Konfliktolohiya ta teoriya perehovoriv [Conflictology and the theory of negotiations] Kyiv : Vyd-vo Tsentru navchal'noyi literatury, 2019. 168 p. [in Ukrainian].

9. Lyashchenko O. (2015) Politychna kryza yak chynnyk transformatsiyi vzayemovidnosyn hromadyanskoho suspilstva i vlady (na prykladi podiy v Ukrayini 2013–2014 rr.) [Political crisis as a factor of transformation the relationship between civil society and the government (on the example of the events in Ukraine in 2013–2014)]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya*. V. 4 (51). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2015_4_9 (17/12/22)

Political crisis of the state and political conflict as factors of political transformation

Lysenko Yuliia Vitaliyivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Technologies
Kyiv National Economic
Vadym Hetman University
Peremohy Ave., 54, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0361-5898

Maneliuk Yurii Mykhailovych
Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Technologies
Kyiv National Economic
Vadym Hetman University
Peremohy Ave., 54, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8186-7604

The authors summarized the essence of the concepts «political conflict» and «political crisis». The study considered political crisis and political conflict as complex and ambiguous categories. The political crisis as a state in the state and the conflictology as a science, which allows to understand the essence of the political crisis in the social aspect, are investigated. The political crisis of the state is considered as a sharp aggravation of socio-political contradictions, the result of which is a violation of the stability and normal development of society. The article analyzes that the crisis is a secondary phenomenon derived from contradictions and conflicts. Any crisis or conflict situation in the political sphere can lead to catastrophic consequences in society. Political conflict affects the basis of any political system – state institutions. The authors provide a classification of crises that are most typical for transitional societies, to which Ukraine belongs. The article analyzes the essence of the concepts of governmental, parliamentary, and party crisis as a phenomenon of the political life of a democratic society. The authors generalize that a political crisis is always a consequence of disorganization, destabilization of the political system. An attempt was made to consider the political crisis as a factor of political transformation. The authors make an attempt to study the very nature of political crises and ways of solving them, how they differ from other crises. Political conflict, based on the stages of its formation, can determine the conditions of the crisis. The authors reveal the positive consequences of political conflicts and crises. The article summarizes that political conflict can be an impetus for social changes in society, contribute to the formation of social balance. The political crisis of the state is considered by the authors as an aggravation of socio-political contradictions, the result of which is a violation of the stability and normal development of society. In the article, the authors consider the political crisis of the state as a factor in the transformation of society, a condition for its development from a state of uncertainty and instability to a state of stable democratic functioning.

Key words: political crisis, political conflict, conflictology, political conflict, unstable society, political transformation.

Соціальна безпека: виклики в умовах політичної нестабільності українського суспільства

УДК 323.2:351

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.4>

Лисенко Юлія Віталіївна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних технологій
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
просп. Перемоги, 54, Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-0361-5898

У статті розглядається сутність поняття соціальна безпека в контексті умов і реалій політичної нестабільності. У дослідженні сконцентровано увагу на багатоаспектному трактуванні цього поняття і широких можливостях міждисциплінарного його застосування. Авторкою узагальнено особливості забезпечення соціальної безпеки у контексті сучасних політичних реалій української держави. Соціальна безпека аналізується як важлива складова національної безпеки держави. Авторкою узагальнено сутність соціальної безпеки і її значення у суспільно-політичному житті України. У статті розглянуто основні виклики і загрози соціальній безпеці держави в умовах політичної нестабільності. Соціальна безпека розглядається як система захисту соціальних потреб і інтересів особи і суспільства загалом. Соціальна політика будь-якої демократичної держави має за мету забезпечення належного рівня соціальної безпеки людини. Авторка трактує соціальну безпеку як універсальну систему забезпечення соціального захисту і підтримки життєдіяльності. Авторкою охарактеризовано основні соціальні ризики і загрози соціальній безпеці в контексті нових внутрішньополітичних реалій в умовах проголошення воєнного стану. Соціальні ризики і небезпеки становлять реальну загрозу безпеці на державному рівні. В статті йдеться про те, що в умовах сьогодення ризики у сфері національної безпеки невідомо зростають. Соціальна політика в умовах суспільно-політичних криз і військово-політичної нестабільності зазнає додаткового навантаження, а вирішення нагальних безпекових питань потребує пошуку ефективних шляхів їх вирішення. Узагальнення дослідження дозволяють визначити ризики соціальній безпеці українського суспільства у контексті сучасних політичних змін, узагальнити інструменти забезпечення соціальної безпеки в умовах політичної нестабільності.

Складна ситуація в системі національної безпеки України актуалізує потребу соціальної безпеки населення і пошуку шляхів її реального забезпечення. Авторка статті вказує на суттєве погіршення якості життя населення та зростання рівня соціальної напруженості й соціальної конфліктності, а також зазначає, що в умовах кризи зростає потреба населення в соціальній і гуманітарній підтримці.

Ключові слова: соціальна безпека, соціальна політика, безпекові проблеми соціальної сфери, державна політика, національна безпека, політична нестабільність.

Постановка проблеми. Основні засади функціонування соціальної сфери України заклалися після проголошення державної незалежності в 1991 році і набули подальшого розвитку в умовах демократичного державотворення. Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Соціальна політика будь-якої демократичної держави має за мету забезпечення гідного рівня життя населення і гарантування належного рівня соціальної безпеки людини. Особливої актуальності набувають дослідження сутності і механізмів реалізації соціальної безпеки у контексті сучасних соціально-політичних реалій України.

Соціальна безпека суспільства є важливою складовою національної безпеки держави. Зовнішньополітичні загрози і внутрішньополітичні реалії сучасного українського суспільства в умовах воєнного стану, (починаючи з лютого 2022 року), окреслюють нові виклики, що потребують ґрунтовного аналізу і вивчення.

Аналіз досліджень і публікацій. Сутність і основні характеристики соціальної безпеки, її роль в системі національної безпеки досліджуються вітчизняними науковцями. Питання сутності соціальної безпеки і її значення у суспільному житті України закладено у наукових працях

І. Гнибіденка, А. Колота, Е. Лібанової, О. Новікової, В. Скуратівського, О. Полторакова, О. Панькової та ін.

Осмилення сутності поняття соціальної безпеки і аналіз безпекових проблем соціальної сфери досліджували З. Варналій, Р. Білик, О. Давидюк, О. Ілляш, Ю. Кисіль, О. Коваль, В. Куценко, О. Сидорчук, М. Хмеловський і ін. Дослідження державного і суспільного реагування на виклики і ризики виділяємо у наукових напрацювань зарубіжних авторів Р. Еріксона, Р. Далтона, А. Лійпарта, Н. Лумана та багатьох інших.

Визначення змісту та сутності поняття соціальної безпеки у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі збагачується і суттєво доповнюється. Це відбувається через актуалізацію досліджень, пов'язаних з поширенням політичних подій і явищ, що визначають політичний стан суспільства як нестабільний, кризовий та такий, що продукує загрози і ризики. Розглядаючи соціальну безпеку як універсальну систему забезпечення соціального захисту і підтримки життєдіяльності, більшість науковців концентрують увагу на багатоаспектному трактуванні цього поняття і широких можливостях міждисциплінарного його застосування.

Актуальність і мета. У політологічній літературі багато досліджень присвячено вивченню

теоретичних і методологічних основ сутності концепту соціальної безпеки. Науковці надають визначенню цього поняття більш сучасного змісту, актуалізуючи вивчення безпекових проблем сучасних політичних процесів. Отже, гносеологічне наповнення поняття соціальна безпека продовжується. Саме тому окремі теоретико-методологічні аспекти концепту соціальної безпеки потребують уточнення, систематизації, узагальнення і трактування в контексті актуальних політичних змін і подій. Сучасні політичні реалії в Україні вказують на появу нових напрямів у дослідженнях соціальної безпеки держави і людини. Складна ситуація поширення ризиків, небезпек і загроз в системі національної безпеки України актуалізує потребу соціальної безпеки населення як такої, спонукає до пошуку шляхів її реального забезпечення.

Аналізуючи результати попередніх досліджень і враховуючи особливості сучасного етапу політичного життя українського суспільства, варто дослідити зміни і окреслити особливості соціальної безпеки, а також визначити її місце і роль у сучасних політичних процесах.

Виклад матеріалу. У межах політологічного дискурсу соціальна безпека досліджується як складова соціальної політики і, безпосередньо, як важливий елемент національної безпеки держави. Загальні підходи до розуміння сутності соціальної безпеки, сформульовані українськими дослідниками, зводяться до її характеристики з позицій рівня захищеності інтересів соціальних суб'єктів, або з позицій конкретних дій держави, спрямованих на захист соціальних інтересів чи потреб. Соціальну безпеку можна розглядати як стан суспільства, що характеризується сформованою, сталою соціальною системою забезпечення соціальних умов життєдіяльності особистості, її соціальної захищеності. При цьому система підтримує рівень захисту щодо чинників, які підвищують соціальні ризики. Таке розуміння соціальної безпеки цілком зрозуміле в концепції сталого розвитку суспільства. Але сучасні політичні процеси вказують на динамічність і нестабільність у політичному розвитку, саме тому пошук сучасного розуміння питань соціальної безпеки не втрачає актуальності.

Поняття соціальної безпеки держави трактується українськими науковцями [1] у вузькому і широкому розумінні. У вузькому розумінні – як ступінь чи рівень захищеності національних інтересів населення в соціальній сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз, а в широкому – як стан розвитку держави, за якого держава здатна захистити від загроз та забезпечити гідний і якісний соціальний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти всебічному розвитку людського капіталу. Вітчизняні дослідники аналізують і оцінюють соціальну безпеку через показники, до яких відносяться: соціальна неза-

лежність в структурі міжнародного співробітництва; стабільність та стійкість системи соціального захисту у періоди реформування економіки; здатність системи соціального захисту до системного саморегулювання, розвитку та вдосконалення; забезпечення соціальної стабільності в суспільстві [1, с. 107–108]. Варналій З., Білик Р., Хмеловський М. розглядають соціальну безпеку як стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи і суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз; як соціальний ідеал стабільного суспільства, його життєво важливі соціальні інтереси і цінності, а також соціальні норми як сукупність умов стабільного розвитку до яких належать: забезпечення високого рівня зайнятості населення; формування ресурсної бази розвитку для наступних поколінь; забезпечення належного рівня життя та доходів населення; надання соціальних гарантій працюючим тощо [1, с. 107].

Вітчизняні науковиці Кальницька М. і Диха М. визначають сутність соціальної безпеки, виходячи з позицій соціально-економічної доцільності в аспекті економічної безпеки держави. Дослідниці трактують зазначене поняття як складну, багатфакторну категорію, яка характеризує стан захищеності соціальних інтересів людини, суб'єктів господарювання, суспільства і держави, що з одного боку відображає здатність протистояти дестабілізуючій дії різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників, що створюють реальну загрозу стабільності у суспільстві, тобто загрозу виникнення соціальної напруженості, а з іншого боку – забезпечується (гарантується) системою соціального захисту і зрілістю соціальних інститутів суспільства [2, с. 121; 3, с. 567].

Результати аналізу і систематизації таких поглядів дозволяють стверджувати, що соціальна безпека є складним комплексним поняттям, сутність якого на сучасному етапі все частіше розвивається науковцями в міждисциплінарних розвідках.

Пріоритетним завданням національної безпеки і можна вважати забезпечення і гарантування таких суспільно-політичних, соціально-економічних, духовно-культурних, військово-стратегічних умов, які б сприяли всебічному розвитку людини, суспільства, держави. Сучасні реалії українського державотворення вказують на появу нових напрямів у дослідженні соціальної безпеки держави і людини. Складна ситуація в системі національної безпеки України актуалізує потребу соціальної безпеки населення і пошуку шляхів її реального забезпечення. Період введення воєнного стану, починаючи з 24 лютого 2022 року після широкомасштабного військового вторгнення РФ, став рубежем, коли Україна зіштовхнулася з масштабним викликом безпекового й соціального характеру. Нестабільність зовнішньополітичного

становища і сучасні геополітичні виклики посилили кризові прояви у системі соціальної безпеки українського суспільства.

У разі масштабнішими стали ризики і загрози щодо питань забезпечення соціальних потреб і інтересів громадян, стабілізації соціального життя населення в кризових умовах. Військові дії на території нашої держави у разі поглибили вже існуючі соціальні загрози, зокрема, невпинно підвищується рівень бідності і безробіття серед населення, очевидною є проблема майнової диференціації суспільства, відчутними є тенденції соціальної нерівності. Все більш гостро постає питання доступу населення до отримання належних і якісних освітніх, медичних, соціальних послуг, зокрема й через високий рівень внутрішньої міграції населення. До цього переліку варто додати такі виклики соціального характеру, як суттєве погіршення якості життя населення та зростання рівня соціальної напруженості й соціальної конфліктності. В умовах кризи зростає потреба населення в соціальній і гуманітарній підтримці. Вирішення цих проблем лежить в площині своєчасної і ефективної реалізації державної соціальної політики та залучення недержавних інститутів, а також міжнародних організацій, що сприяють можливій стабілізації соціальної ситуації в Україні. Оскільки вищезазначені соціальні ризики становлять реальну загрозу соціальній безпеці на державному рівні, то й ризики у сфері національної безпеки невпинно зростають.

У сучасному політологічному дискурсі відсутній загальноприйнятий підхід щодо трактування сутності соціальної безпеки людини чи суспільства. В умовах проголошення воєнного стану, у кризових соціально-політичних умовах для української державності соціальна безпека може розглядатися як захист від існуючих чи можливих загроз. Стан військово-політичної нестабільності значно уповільнив кроки нашої держави на шляху досягнення європейських стандартів у сфері соціальної безпеки, а саме: стандартів якості соціального середовища; стандартів захищеності соціальних прав; стандартів зайнятості і відпочинку; стандартів фізичного і економічного доступу до продовольчих товарів і товарів першої необхідності; стандартів послуг охорони здоров'я громадян і надання необхідних медичних послуг; стандартів захисту від насильства, погроз і т. ін.; стандартів доступу до надання освітніх послуг тощо.

Соціальна безпека в широкому розумінні є результатом ефективної реалізації соціальної політики держави. Соціальна політика в умовах суспільно-політичних криз і військово-політичної нестабільності зазнає додаткового навантаження, а вирішення нагальних безпекових питань потребує пошуку ефективних шляхів їх вирішення. За обставин сьогодення українська держава не

спроможна в повній мірі забезпечити всі соціальні права та гарантії, визначені основними нормотворчими і законодавчими документами. Як наслідок, соціальну політику держави і функціонування соціальної системи загалом можна охарактеризувати як «режим гасіння пожеж». Соціальна безпека в цьому контексті розглядається як функціонування системи взаємодії держави, громадянського суспільства, окремих суб'єктів господарювання, громадських організацій щодо мобілізації і використання ресурсів, необхідних для соціального забезпечення усіх верств населення і збереження основ соціальної стабільності.

Виклики сьогодення, існуючі ризики і накопичені впродовж десятиліть проблеми у соціальній сфері свідчать про не сформованість і фрагментарність соціальної політики загалом, а частково і недосконалість механізмів забезпечення соціальної безпеки. Законодавча база у сфері соціального захисту та соціального забезпечення формувалася з прийнятих у різний часовий проміжок іноді суперечливих законодавчих актів. Нормативно-правова база соціальної сфери потребує доповнень у відповідь на виклики сьогодення. Окремі дії уряду в цьому напрямі, спрямовані на забезпечення можливого рівня соціальної безпеки у суспільстві в складних умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07 березня 2022 року № 214 «Про деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану»; Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам»; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 року № 204 «Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «ЄПідтримка» та ін. База нормативного регулювання соціальної сфери продовжує доповнюватися новими документами, що регулюють правове поле соціальних прав і гарантій. Проте, рівень фінансового забезпечення зобов'язань держави у соціальній сфері істотно відстає від країн, що належать до демократичних перехідного типу. Мінливість законодавства вказує на наявність політичних ризиків, пов'язаних із забезпеченням ефективної реалізації соціальної політики державою [4].

Реалії сьогодення актуалізують потребу пошуку шляхів забезпечення соціальної безпеки людини в умовах нестабільності і обмеження звичних умов життєдіяльності. Інструментами забезпечення соціальної безпеки людини в нових для українського суспільства реаліях вважають:

- закони та нормативно-правові акти, які визначають і гарантують права і свободи громадян;
- соціальне партнерство і соціальний діалог між урядом, працедавцем і працівниками;

- безпечна та відповідальна поведінка громадян;
- розвинуті демократичні інститути громадянського суспільства;
- консолідація суспільства, стабільність та соціальний порядок;
- чіткі критерії соціальної підтримки тих чи інших груп населення;
- наявність служб та сервісів, що надають послуги соціального характеру;
- адресна допомога особам, що потребують соціального захисту [5]

Все більш актуальним стає питання підтримки найбільш вразливих груп населення з урахуванням їх соціальних потреб, що виникають у зв'язку із бойовими діями на окремих територіях нашої держави, вимушеним переміщенням, на вже деокупованих територіях тощо. Державна політика України у сфері соціального захисту людини базується на розгалуженій системі соціальних виплат, пільг, субсидій. Відповідно, ефективність і якість провадження державної соціальної політики зумовлює ставлення і рівень довіри громадян, зокрема до державних інституцій. Заходи стабілізації соціальної сфери в умовах воєнного стану тривають завдяки відповідним діям українських урядовців, державних і недержавних інституцій у політичній системі суспільства, державних діячів і громадського активу при масштабній фінансовій і гуманітарній підтримці міжнародної спільноти. Проте, зростаюча роль держави породжує тенденцію підвищення рівня очікування громадян щодо якості державного управління соціальною сферою у кризовій ситуації. Вагома роль у вирішенні багатьох проблем соціального характеру, розв'язання яких знизить ризики безпекового характеру у соціальній сфері, належить свідомому громадянину, людині з високим рівнем політичної свідомості і культури, відчуттям громадянськості, політично і суспільно активному громадянину, який готовий бути соціально відповідальним.

Висновки. Дослідження і вирішення проблем соціальної безпеки в реаліях сьогодення ґрунтується на пошуку шляхів оптимізації державної політики у соціальній сфері, подолання негативних впливів викликів і загроз. Виклики, ризики і проблеми у соціальній сфері України (міграційні процеси, гуманітарна і продовольча криза, руйнація стратегічної інфраструктури і проблеми житлово-комунальної сфери, паливно-енергетична криза, соціальна нестабільність, гостра потреба у медичній допомозі та соціальному обслуговуванні окремих категорій населення, особливо у період воєнного стану і (постфактум) у післявоєнний час та ін.) і обмежені можливості державних інституцій у їх невідкладному вирішенні значною мірою вплинуть на рівень національної безпеки та світову соціальну безпеку в цілому.

Результати дослідження. Отже, проведене дослідження, дало змогу узагальнити наукові підходи у сфері дослідження тенденцій реалізації соціальної політики і вивчення актуальних проблем соціальної безпеки, зокрема у аспекті трактування сутності і змісту поняття “соціальна безпека”. Визначено тенденцію щодо міждисциплінарного його трактування з метою широкого і всебічного трактування його сутності, залежно від предмету дослідження. Використання загальнонаукових методів (узагальнення, систематизації) дозволило визначити ризики соціальній безпеці українського суспільства у контексті сучасних політичних змін, узагальнити інструменти забезпечення соціальної безпеки в умовах політичної нестабільності. Встановлено, що соціальна безпека суспільства в більшій мірі залежить від соціальної політики держави, але в умовах політичної кризи, зокрема і військово-політичної, роль громадян у вимірі ефективності недержавних інститутів (волонтерство, ГО) і ін. зростає. Саме ці аспекти в подальшому потребують наукового вивчення і узагальнення для формування системи знань про сутність соціальної безпеки і пошук оптимальних шляхів її забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Варналій З., Білик Р., Хмелевський М. Соціальна безпека України: сутність, проблеми та шляхи забезпечення *Економічний вісник університету*. Вип. № 45. 2020. С. 105–113.
2. Диха М. Соціальна сфера України в контексті забезпечення соціальної безпеки *Сучасні питання економіки і права*. Київ : КиМУ. Вип. 1 (11). 2020. С. 119–128.
3. Кальницька М. Соціальна безпека: поняття та рівні дослідження *Глобальні та національні проблеми економіки*, 2017. С. 566–571. URL: <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/118.pdf> (11.12.22).
4. Лисенко Ю. Соціальна безпека: виклики і загрози в реаліях сьогодення (політологічні актуалітети). *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 19–20 травня 2022 р. ; ред. колег. : Н. Мякушко (голова), Р. Шаравара, Р. Басенко та ін. Полтава : ПІЕП, 2022. 667 с. С. 167–170. URL: <https://pl.uu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/08/> (12.11.22).
5. Буняк Н. Соціальна безпека людини: сутність і шляхи забезпечення. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1242> (14.11.22).
6. Палагнюк Ю. В. (2014) Державна євроінтеграційна політика України: теорія, методологія, механізми : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 400 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка, 2-е вид., допов. і переробл. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
8. Євтухов О. Тенденції розвитку соціальних ризиків у сучасному суспільстві: державно-управлінський аспект. *Аспекти публічного управління*. 2018. Том 6. № 6–7. С. 24–30.

9. Корнієвський О., Нечипоренко В. Сучасні виклики громадянському суспільству України в умовах політичної нестабільності. *Стратегічна панорама*. 2017. № 1. С. 61–66.

10. Dalton, R. (2008) Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation / Russel J. Dalton. *Political Studies*. № 56. С. 76–98.

REFERENCES:

1. Varnaliy Z., Bilyk R., Khmelevskyy M. Sotsialna bezpeka Ukrainy: sutnist, problemy ta shlyakhy zabezpechennya [Social security of Ukraine: the essence, problems and ways of ensuring it]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*. 2020. V. 45. P. 105–113.

2. Dykha M. Sotsialna sfera Ukrainy v konteksti zabezpechennya sotsialnoi bezpeky [The social sphere of Ukraine in the context of ensuring social security]. *Suchasni pytannya ekonomiky i prava*. 2020. V. 1 (11). P. 119–128.

3. Kalnytska M. Sotsialna bezpeka: ponyattya ta rivni doslidzhennya [Social security: concepts and levels of research]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. Mykolaiiv, 2017. P. 566–571. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1242> (11.12.22).

4. Lysenko Y. (2022) Sotsialna bezpeka: vyklyky i zahrozy v realiyakh sohodennya (politolohichni aktualitety) [Social security: challenges and threats in today's realities (political current events)]. *Proceedings of the Innovatsiynyy potentsial ta pravove zabezpechennya sotsialnoekonomichnoho rozvytku Ukrainy: vyklyk hlo-*

balnoho svitu (Ukraine, Poltava, May, 19–20, 2022) / eds. N. Myakushko (holova), R. Sharavara, R. Basenko ta in.), Poltava : PIEP. P. 145–156. URL: <https://pl.uu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/08/> (12.12.22).

5. Buniak N. Sotsialna bezpeka lyudyny: sutnist i shlyakhy zabezpechennya [Human social security: essence and ways of provision]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2022. V. 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1242> (14.12.22).

6. Palahniuk Yu.V. Derzhavna yevroitehratciyna polityka Ukrainy: teoriya, metodohia, mehanizmy: monohrafiia [State European integration policy of Ukraine: theory, methodology, mechanisms: monograph]. Mykolaiiv : Vyd-vo CHDU im. Petra Mohyly, 2014. 400 s. [in Ukrainian].

7. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk (2004) / za red. Ju. S. Shemshuchenka [Political science encyclopedic dictionary]. Vol. 2, Kyiv : Geneza, 2004. 736 p. [in Ukrainian].

8. Yevtukhov O.V. Tendentsiyi rozvytku sotsialnykh ryzykiv u suchasnomu suspilstvi: derzhavno-upravlynskyi aspekt [Trends in the development of social risks in modern society: the state-management aspect]. *Aspekty publichnoho upravlinnya*. 2018. № 6–7. P. 24–30.

9. Korniyevskyy O., Nychyporenko V. Suchasni vyklyky hromadyanskomu suspilstvu Ukrainy v umovakh politychnoi nestabilnosti [Modern challenges to the civil society of Ukraine in conditions of political instability]. *Stratehichna panorama*. 2017. № 1. P. 61–66.

10. Dalton, R. Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation / Russel J. Dalton. *Political Studies*. 2008. № 56. P. 76–98.

Social security: challenges in the conditions of political instability of Ukrainian society

Lysenko Yuliia Vitaliyivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Technologies
Kyiv National Economic
Vadym Hetman University
Peremohy Ave., 54, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0361-5898

The article examines the essence of the concept of social security in the context of conditions and realities of political instability. The study focuses on the multifaceted interpretation of this concept and the broad possibilities of its interdisciplinary application. The authors summarized the essence and features of ensuring social security in the context of modern political realities of the Ukrainian state. The article describes the main challenges and threats to the social security of the state in conditions of political instability. Social security is analyzed as an important component of the state's national security. The author summarizes the essence of social security and its importance in the social and political life of Ukraine. Social security is considered as a system of protection of the social needs of the interests of the individual and society in general. The social policy of any democratic state aims to ensure an adequate level of human social security. The author interprets social security as a universal system of providing social protection and supporting life activities. The author considered the main social risks and threats to social security in the context of new domestic political realities under the conditions of the declaration of martial law. Social risks and dangers pose a real threat to security at the state level. The article states that in today's conditions, risks in the field of national security are constantly growing. Social policy in the conditions of socio-political crises and military-political instability is subjected to an additional burden, and the solution of urgent security issues requires finding effective ways to solve them. The generalizations of the author of the article make it possible to determine the risks to social security of Ukrainian society in the context of modern political changes, to generalize the tools for ensuring social security in conditions of political instability. The difficult situation in the national security system of Ukraine actualizes the need for social security of the population and the search for ways to provide it. The author of the article points to a significant deterioration in the quality of life of the population and an increase in the level of social tension and social conflict. The author of the article notes that the population's need for social and humanitarian support is growing in the context of the crisis.

Key words: social security, social policy, security problems of the social sphere, state policy, national security, political instability.

Манелюк Юрій Михайлович
Луценко Вікторія Романівна
Савчук Назарій Іванович

Волонтерський рух України в умовах військової агресії

УДК 316.354.4:355(477:470+571)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.5>

Манелюк Юрій Михайлович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних технологій
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
просп. Перемоги 54/1, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-8186-7604

Луценко Вікторія Романівна
студентка Юридичного інституту
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
просп. Перемоги 54/1, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-5576-775X

Савчук Назарій Іванович
студент Юридичного інституту
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
просп. Перемоги 54/1, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-9999-7570

У статті представлено огляд та аналіз особливостей волонтерського руху та основних положень щодо його функціонування як основи громадянського суспільства. З'ясовано специфіку волонтерського руху в Україні в умовах військового конфлікту. На обговорення виносяться такі важливі питання, як питання правового регулювання діяльності волонтерських об'єднань та важливості набуття ними юридичного статусу, що підвищує ефективність роботи таких організацій.

Діяльність волонтерів є основним чинником для заснування й ефективного розвитку громадянського суспільства. Вона втілює в себе найкращі та найсвітліші бажання людства – бажання свободи та миру, захищеності та справедливості для усіх людей. І тому наша держава повинна сприяти всебічному розвитку як і волонтерських організацій, так і руху в цілому. Для нашої країни волонтерська діяльність є надзвичайно актуальною та важливою. У сучасній науці Волонтерський рух розуміють як добровільну діяльність, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства. Проте для того щоб волонтерські організації діяли на весь свій потенціал їх потрібно підтримувати на державному рівні. В Україні політичні діячі роблять все можливе, щоб волонтерський рух всередині країни розвивався та процвітав. Парламент підтримує створення додаткових гарантій та можливостей для волонтерів в умовах війни.

На нашу думку, ця стаття є як ніколи актуальною для сьогодення, оскільки вона присвячена волонтерському руху як рушійній силі розбудови демократичного українського простору та важливості цього руху для розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: волонтер, волонтерський рух, волонтерська діяльність, благодійність, громадянське суспільство.

Вступ. Діяльність волонтерів є основним чинником для заснування й ефективного розвитку громадянського суспільства. Вона втілює в себе найкращі та найсвітліші бажання людства – бажання свободи та миру, захищеності та справедливості для усіх людей. І тому наша держава повинна сприяти всебічному розвитку як і волонтерських організацій, так і руху в цілому. Для нашої країни волонтерська діяльність є надзвичайно актуальною та важливою. Ще з давніх часів у українського народу існувала традиція – об'єднуватись з метою досягнення спільної мети, за історію незалежності можна виокремити три найбільші підйоми й активізації волонтерського руху в Україні. Вперше такий підйом відбувся в 2014 році, коли українці виступили на захист своєї батьківщини та розпочали допомагати будувати нову українську армію. Вдруге це сталося в 2020 році, коли наш народ об'єднався з метою допомогти медикам та співвітчизникам боротись з епідемією Covid-19, тоді волонтери масово закупали апарати ШВЛ та усе необхідне щоб рятувати життя людей, і зараз, у 2022 році, вже втретє активні громадяни України прийшли на допомогу своїй державі. Вони об'єдналися, щоб у єдиному пориві зупинити повномасштабне вторгнення Російської Федерації, тоді сотні тисяч людей як колись у 2014 розпочали приєднуватись до плетіння маскувальних сіток та виготовленні амуніції, розпочали створюватись великі фонди котрі закуповували усе необхідне для того щоб

допомогти захисникам. Саме в умовах війни українське громадянське суспільство, волонтерські та благодійні організації продемонстрували здатність до консолідації та мобілізації, взяли на себе вирішення найбільш гострих проблем.

Мета цієї статті – розкрити основні положення діяльності волонтерського руху, розглянути приклад цієї діяльності, визначити особливості правового регулювання діяльності волонтера та зазначити способи отримання статусу волонтера.

Завдання: визначити поняття волонтер в історичні ретроспективи; дослідити сутність волонтерського руху; розглянути напрямки діяльності волонтерської діяльності волонтерських організацій; проаналізувати державну політику щодо розвитку волонтерського руху та покращення умов волонтерської діяльності; дослідити нюанси в роботі волонтера; розглянути волонтерську платформу як один з інструментів якісних комунікаційних можливосте волонтерських організацій; визначити в чому унікальність українського волонтерства;

Методи дослідження: методи причинно-наслідкового зв'язку та логічний методи; порівняльний аналіз і синтез для концептуалізації понять волонтерства, волонтерської діяльності, волонтерських організацій та напрямків їх діяльності; моніторинг наявних даних для визначення реального становища волонтерського руху в системі організацій українського суспільства,

контент-аналіз наявних статей по даній тематиці, системний та логіко-структурний метод; методи теоретичного узагальнення; методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції;

В Україні існує давня традиція суспільної праці, взаємодопомоги та піклування про ближнього. Осіб, які працювали у цій сфері, називали громадськими діячами, альтруїстами, добродійцями або добровольцями. Настали нові часи і по-іншому стали називати таких людей – волонтери. Волонтерський рух – добродійна діяльність, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства. [1].

Політичні діячі України роблять все можливе, щоб волонтерський рух всередині країни розвивався та процвітав. Тому Парламент підтримує створення додаткових гарантій та можливостей для волонтерів в умовах війни.

Під час пленарного засідання Верховної Ради 15.08.2022 р. було прийнято законопроекти № 7363 «Про внесення змін до Закону України Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності та № 7364 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Росії проти України».

Рішення парламенту сприяють розвитку волонтерського руху в Україні, зокрема, шляхом розширення напрямів волонтерської діяльності в умовах війни, розширення дії окремих норм Закону України «Про волонтерську діяльність», зважаючи на широкомасштабну військову агресію РФ проти України.

Відтепер чинне законодавство передбачає такі додаткові напрями волонтерства в умовах війни:

- Сприяння волонтерству, з боку держави, у проведенні заходів;
- Також новий Закон забезпечує можливість для розробки загальнодержавних цільових програм з підтримки розвитку волонтерства та інших заходів з метою підтримки волонтерської діяльності в Україні.
- Законом визначено також, що волонтерська допомога може здійснюватися в онлайн-режимі за допомогою мережі «Інтернет» та інших телекомунікаційних мереж.
- Крім того, завдяки нормам законодавчого акту в Україні буде створена інформаційно-аналітична платформа для інформування про можливості волонтерства в Україні та за її межами, підтримки інститутів громадянського суспільства в залученні волонтерів та для розміщення іншої інформації з метою сприяння розвитку волонтерського руху в Україні.

В умовах збройної агресії російської федерації проти України волонтерський рух та неприбуткові організації прийняли на себе чимало викликів. Нагальним постало питання створення додаткових гарантій та можливостей для волонтерів в умовах війни.

Тож парламент об'єднався навколо вирішення актуальних потреб волонтерської діяльності в Україні.

Прийняття зазначеного акту дозволило створити умови для розвитку волонтерського руху в Україні, а разом зі змінами до Податкового кодексу України – уникнути надмірного податкового навантаження на волонтерів та організації, які з ними співпрацюють [2, 3].

Наступним важливим фактором розвитку волонтерського руху є дослідження напрямків діяльності волонтерських організацій. Умови повномасштабної війни вкотре продемонстрували неймовірну силу та масштаби волонтерського руху в Україні. Волонтери у співпраці з неприбутковими організаціями реалізують напрями з надання волонтерської допомоги Збройним Силам України та постраждалим внаслідок широкомасштабної військової агресії росії проти України, збирають кошти й закуповують товари для потреб фронту та цивільних, координують роботу центрів допомоги для внутрішньо переміщених осіб, здійснюють підготовку потенційних місць розміщення людей, надають психологічну допомогу для дітей та підлітків, здають кров на донорство, організують допомогу людям похилого віку, здійснюють авто-волонтерство. Саме ці напрями волонтерської діяльності є найпотужнішими в умовах війни.

Україна безумовно перемає в війні проти російського агресора єдністю свого народу, взаємною підтримкою кожного українця в запеклій боротьбі за мирне та спокійне життя на рідній Землі.

З 24 лютого волонтерський рух в Україні не просто посилюється, а набув величезних масштабів. Регіони, в яких не ведуться активні бойові дії, невпинно працюють, забезпечуючи допомогу в різних напрямках:

- підтримка переселенців;
- підтримка госпіталів;
- підтримка ЗСУ, нацгвардії;
- захист тварин;
- підтримка людей, які потребують допомоги через різні обставини (втрата роботи, наприклад);
- психологічна підтримка;
- юридична підтримка;
- культурний розвиток та соціалізація.

Над цим працює велика кількість людей. Діють волонтерські організації, втім багато хто робить добрі справи самостійно. Але іноді важливо розуміти, хто має право займатися волонтерством, особливо це стосується допомоги ЗСУ, збору коштів. Адже наслідки іноді можуть бути доволі несподіваними:

- штрафи;
- податок на доходи;
- кримінальна відповідальність.

Щоб не потрапити до неприємних ситуацій та не відчувати на собі вищезгадані наслідки варто зрозуміти хто ж може займатися волонтерством.

Згідно з законодавством України, волонтером може стати будь-яка особа, яка має повних чотирнадцять років. Проте, отримати статус волонтера вона може тільки з офіційного дозволу батьків чи опікунів. З досягненням повноліття ніяких дозволів не потрібно. При цьому необов'язково бути громадянином України, волонтерський рух формується за участі як громадян нашої держави, так і громадян інших країн.

Отож, благодійністю офіційно можуть займатися особи, які досягли 14 років і мають бажання це робити.

Іншим важливим питанням є чи потрібно оформлювати статус волонтерської організації. Звісно, можна вільно допомагати і без юридичного статусу. Проте, волонтерські організації мають більше можливостей.

Наприклад, займатися закупівлею тактичної медицини, бронезилетів, балістичних шоломів та інших речей, які призначені виключно для військових, можуть тільки юридичні особи. В інших випадках можуть виникнути неприємності з законом.

Більше того, волонтерські організації, які планують займатися такою закупівлею, зобов'язані вказати це в статуті при реєстрації благодійного фонду або громадської організації. Крім того, будь-який збір коштів може викликати запитання, якщо ви ніде не зареєстровані як волонтер. Для того щоб отримати статус волонтера офіційно є декілька можливих варіантів:

- звернутися в будь-який діючий благодійний фонд із запитом – вас приймуть на баланс організації і видадуть посвідчення;
- зареєструвати благодійну організацію;
- зареєструвати громадську організацію.

В благодійну організацію вас можуть прийняти з письмовим договором або без нього. Законодавством дозволяється обидва варіанти. Ви не несете відповідальності за дії фонду, проте маєте право займатися волонтерством, використовувати рахунки фонду для збору коштів – за погодженням цього моменту з засновниками, звісно.

Реєстрація благодійної організації вимагає трішки більше часу. Проте з переваг:

- ви зможете відкрити свій рахунок;
- зможете надавати офіційні документи, які підтверджують ваші наміри щодо будь-якого збору коштів;
- можете організовувати благодійні заходи.

До початку великої війни одночасно з реєстрацією БО вказувався її статус неприбутковості. Зараз для цього потрібно писати окрему заяву до податкової інспекції.

Щодо громадської організації. ГО менше адаптована для благодійності, втім волонтерська організація може обрати її для юридичного оформлення свого статусу.

ГО потребує двох засновників (мінімум). Тут також важливо вказати статус – прибуткова чи неприбуткова.

Статус неприбуткової організації звільняє від податків на доходи. Тому це – важливий нюанс.

Загалом існує дуже багато нюансів у роботі волонтерських організацій адже будь-які юридичні особи – це відповідальність і звітність. Важливо зберігати усі рахунки, чеки, акти прийому-передачі. А в сучасних умовах для підсилення довіри соціуму необхідно звітувати прозоро і часто – через соціальні мережі, наприклад. Адже отримати статус волонтера нескладно, а от отримати певний рейтинг, щоб надавати ефективну допомогу – процес складніший.

Отож, волонтерські організації, які зареєстровані офіційно, мають більші можливості:

- закупівля певних типів товарів;
- виїзд за кордон на певний термін;
- можливість офіційно збирати кошти на рахунок;
- мають вищий рейтинг довіри серед населення.

Разом з тим, якщо ви не займаєтесь нічим з вищесказаного, а ваша допомога обмежується посиленнями вам діями (донати іншим волонтерам чи на рахунок ЗСУ, допомога речами чи продуктами), реєстрація БО чи ГО – зайві клопоти. Адже такі ваші дії ніяк не конфліктують з діючим законодавством [6].

Варіативні складові волонтерської діяльності

Волонтерська платформа, як один з інструментів якісних комунікаційних можливосте волонтерських організацій.

Волонтерська Платформа об'єднала 400 тисяч українців довкола допомоги Україні під час війни.

З 24 лютого 2022 року волонтерський рух в Україні значно активізувався й одним із основних джерел пошуку можливостей стала Волонтерська Платформа. Платформа була запущена ще у березні 2021 р., Українською Волонтерською Службою, Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та ІТ-компанією SoftServe за підтримки Міністерства молоді та спорту для об'єднання волонтерів та організацій зі всієї України.

Після початку війни Платформа стала тим інструментом, який допомагає волонтерам швидко реагувати на запити тих, хто потребує допомоги. На цю мить Волонтерська Платформа об'єднала більше ніж 400 тис. користувачів, понад 500 організацій і локальних волонтерських ініціатив та 1150 волонтерських можливостей. За увесь час Платформа зібрала близько 50 тис. реєстрацій на волонтерські можливості [8].

В чому унікальність українського волонтерства?

Початок активного розвитку та встановлення загальних рис українського волонтерства почалось з 2014 року з початком війни на Сході України. До 2014 року ставленики кремля робили усе можливе щоб якомога більше роззброїти українське військо і на момент початку АТО українська армія була небоєздатною і фактично за рахунок активної народної ініціативи, за рахунок активних дій волонтерів нам вдалось зупинити агресора, тоді у 2014 силою волонтерів солдатів забезпечували усім від шкарпеток та взуття до бронезилетів та приборів нічного бачення. Проте окрім необхідності допомагати армії існувала також потреба допомагати цивільним, незважаючи на спроби нас штучно поділити жителів Донбасу ми вважали своїми і також намагались їм допомогти наприклад волонтерська організація БУР активно вела свою роботу у той період з метою відновити якомога більше зруйнованих війною будинків та намагалась активно допомагати переселенцям. З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. З початком повномасштабного вторгнення волонтерство в Україні набуло нечуваних масштабів – здається, немає людини, яка б так чи інакше не була задіяна у допомозі армії, лікарям, біженцям або тим, хто не може сам про себе подбати. Українці перераховують кошти, допомагають особисто або у великих фондах, організують волонтерські організації та волонтерять за фахом безкоштовно. Не існує жодного іншого прикладу такого масового поширення волонтерського руху у жодній країні світу у цьому і є головна унікальність українського волонтерства.

Для багатьох з нас волонтерство на сьогодні стало професією, волонтерство демонструє грома-

дянську позицію суспільства та готовність суспільства підтримувати державний лад та демонструє його демократичність. Волонтерство також відіграє не менш важливу роль у обороні країни, що ми на собі відчули вже неодноразово. Також громадська ініціатива може інституціалізуватись і взаємодіяти на рівних з державною системою управління, і тоді волонтери стають елементами громадського контролю. Ця волонтерська діяльність дуже важлива у формуванні громадянської позиції

Також надзвичайно важливим є союз волонтерів та держави оскільки так можна спрямовувати кошти у дійсно необхідне русло та можна робити неймовірні речі прикладом цього може бути фонд Сергія Притули котрий за рахунок взаємодії з державою здатен закупати бронетранспортери та дрони для армії або Kolegi Studio котрі зараз займаються виготовленням «Бандеромобілів» і за рахунок взаємодії з державою їм легше знаходити тих хто потребує транспорт та з ними комунікувати та легше доставляти автомобілі. За рахунок взаємодії держави і волонтерських організацій виникають фонди, які мають такий капітал довіри, що бізнес не бачить ризиків сплачувати туди великі суми. Також держава ніколи не можна врахувати усі аспекти і наприклад під час стихійних лих допомога волонтерів є надзвичайно важливою проте з часом держава повинна враховувати усі ці потреби суспільства і запланувати шляхи вирішення таких проблем та виділити кошти з держбюджету на подібні потреби та систематизовано їх задовольняти.

Проте надзвичайно важливо щоб держава була готова ефективно інтегрувати в державну систему нові елементи взаємодії з суспільством у тому числі на рівні законодавства оскільки волонтери та благодійні організації повинні виходити на новий рівень та еволюціонувати а не просто закривати прогалини котрі існують у державі, держава повинна постійно реагувати на зміни у світі та вчасно разом із суспільством відповідати цим змінам.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши весь вищевикладений матеріал, ми розуміємо, що на сьогодні волонтерський рух в умовах російської агресії надзвичайно сильно виріс та розвинувся у порівнянні з тим що було раніше, держава розпочала стимулювати волонтерську діяльність шляхом створення нових законів котрі мають на меті підтримати волонтерський рух, значно сильніше розширився спектр сфер діяльності волонтерів та масштаб їхньої допомоги, сприйняття та підтримка суспільством волонтерства значно зросла як і кількість волонтерів та їх організацій. На сьогодні усі українці приєднуються до волонтерського руху та роблять усе можливе щоб бути корисними для фронту, адже тільки спільна робота приведе нас до перемоги над країною терористом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волонтери України. До Міжнародного дня волонтера / Донецька обласна державна адміністрація, 2022. URL: <https://dn.gov.ua/galleries/volonteri-ukrayini-do-mizhnarodnogo-dnya-volontera>
2. Парламент підтримує створення додаткових гарантій та можливостей для волонтерів в умовах війни. *Верховна Рада України* (офіційний веб портал парламенту України). 2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/223506.html>
3. Про волонтерську діяльність : Закон України 19 квітня 2011 року № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
4. Податковий кодекс України. 2 грудня 2010 року № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
5. Мацкевич Л.П., Штих П.М. Волонтерство. Реферативний огляд (2004–2022 рр.). URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5963>
6. Малик О.В. Волонтерський рух – як діяти в межах закону. URL: <https://www.malyk.com.ua/news/publication/volonterstvo-v-ukraini>
7. Говоруха Н. О. Волонтерство як платформа соціальних перетворень. *Педагогічний процес: теорія і практика. Серія: Педагогіка*. 2019. № 3–4 (66–67). URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/view/ByFileId/925989.pdf>
8. Волонтерська Платформа об'єднала 400 тисяч українців довкола допомоги Україні під час війни. *UNICEF*. 2022. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/volunteer-hub-helps-400000-ukrainians-make-difference>

REFERENCES:

1. Volontery Ukrainy. Do Mizhnarodnogho dnja volontera / Donecjkja oblasna derzhavna administracija, 2022. URL: <https://dn.gov.ua/galleries/volonteri-ukrayini-do-mizhnarodnogo-dnya-volontera>
2. Parlament pidtrymuje stvorennja dodatkovykh gharantij ta mozhlyvostej dlja volonteriv v umovakh vijny. *Verkhovna Rada Ukrainy* (oficijnyj veb portal parlamentu Ukrainy), 2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/223506.html>
3. Pro volontersjku dijalnistj : Zakon Ukrainy 19.04.2011. № 3236-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
4. Podatkovyj kodeks Ukrainy. 02.12.2010. № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
5. Mackevych L.P., Shtykh P.M. Volonterstvo. Referatyvnyj oghljad (2004–2022). 2022. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5963>
6. Malyk O.V. (2022) Volontersjkyj rukh – jak dijaty v mezhakh zakonu. URL: <https://www.malyk.com.ua/news/publication/volonterstvo-v-ukraini>
7. Ghovorukha N. O. Volonterstvo jak platforma socialjnykh peretvorenj. *Pedagoghichnyj proces: teorija i praktyka. Serija: Pedagoghika*. 2019. № 3–4 (66–67). URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/view/ByFileId/925989.pdf>
8. Volonters'ka Platforma ob'yednala 400 tysyach ukrajintsiv dovkola dopomohy Ukraini pid chas viyny. / *UNICEF*, 2022. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/volunteer-hub-helps-400000-ukrainians-make-difference>

The volunteer movement of Ukraine in conditions of military aggression

Maneliuk Yurii Mykhailovych

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Technologies
Kyiv National Economic
Vadym Hetman University
Peremohy Ave., 54/1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8186-7604

Lutsenko Viktoriia Romanivna
Student of the Law Institute
Kyiv National Economic
Vadym Hetman University
Peremohy Ave., 54/1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5576-775X

Savchuk Nazarii Ivanovych
Student of the Law Institute
Kyiv National Economic
Vadym Hetman University
Peremohy Ave., 54/1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9999-7570

The article presents the review and analysis the features of the volunteer movement and the main provisions regarding its functioning as the foundation of civil society. The specifics of the volunteer movement in Ukraine in the conditions of the military conflict have been clarified. Some important issues are brought up for discussion, such as the issue of legal regulation of volunteer associations and the importance of them acquiring legal status, which increases the effectiveness of such organizations.

The activity of volunteers is the main factor for the establishment and effective development of civil society. It embodies the best and brightest desires of humanity – the desire for freedom and peace, security and justice for all people. And that is why our state should promote the comprehensive development of both volunteer organizations and the movement as a whole. Volunteer activity is extremely relevant and important for our country. In Ukraine, politicians are doing everything possible to develop and flourish the volunteer movement within the country. Parliament supports the creation of additional guarantees and opportunities for volunteers in wartime conditions.

In modern science, the Volunteer movement is understood as a charitable activity carried out by individuals on the basis of non-profit activity, without salary, without promotion, for the sake of the well-being and prosperity of communities and society. However, in order for volunteer organizations to operate at their full potential, they need to be supported at the state level. In Ukraine, politicians are doing everything possible to develop and flourish the volunteer movement within the country. Parliament supports the creation of additional guarantees and opportunities for volunteers in wartime conditions.

In our opinion, this article is more relevant than ever for today, because it focuses on the volunteer movement as a driving force for building a democratic Ukrainian space and the importance of this movement for the development of civil society.

Key words: volunteer, volunteer movement, volunteer activity, charity, civil society.

Панасюк Валентин Анатолійович
Макієвська Катерина Юріївна

Внутрішньополітичні проблеми в РФ та їх вплив на зовнішню політику

УДК 327.5 (477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.6>

Панасюк Валентин Анатолійович
кандидат політичних наук, викладач
Відокремленого структурного підрозділу
«Київський транспортно-економічний
фаховий коледж»
Національного транспортного
університету
вул. Васильківська, 20, Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-4655-0553

Макієвська Катерина Юріївна
студентка
Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Ю. Ілленка, 36/1, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-4681-3379

У статті досліджуються впливи внутрішньополітичних процесів на зовнішню політику РФ в часи незалежності. Тому метою статті є визначити вплив внутрішньополітичних процесів на зовнішню політику РФ в період незалежності. Розкриваються наслідки розпаду СРСР для провладної еліти Москви. З'ясовуються причини і наслідки побудови авторитарного режиму у РФ. Аналізуються ідеологічні засади зовнішньої політики Кремля. Визначаються причини і можливі наслідки українсько-російської війни.

Відзначено, що розпад СРСР був закономірним явищем. Станом на 1991 р. це відповідало інтересам опозиційної до М. Горбачова комуністичної еліти Кремля. Встановлено, що прихід до влади В. Путіна було закономірним явищем для пострадянського суспільства. За відсутності трансформаційних змін відбулась реставрація авторитарного режиму. Внутрішньополітичні процеси знищили опозиційні центри в країні і спровокували агресивну зовнішню політику. Еліта «старої формації» поставила ціль відродити СРСР шляхом геополітичної боротьби. Потерпівши поразку, перейшла до відвертої військової окупації країн пострадянського простору. Боротьба РФ за вплив на пострадянському просторі супроводжувалась «брудною» інформаційною кампанією, активною підтримкою РПЦ злочинних дій провладної еліти РФ. Мета – зомбування власного населення для ствердження авторитарного режиму, створення в російському суспільстві потрібного для Кремля образу зовнішнього і внутрішнього ворога, дискредитація України, США, ЄС і НАТО у РФ і світі. Стримана позиція США і НАТО щодо імперіалістичних амбіцій РФ призвела до: окупації окремих територій Грузії; війни проти України; протистояння РФ із США, ЄС та НАТО; поставила світ на порозі Третьої світової війни. Колективна підтримка Євроатлантичною спільнотою України є єдиним можливим сценарієм порятунку суспільства від подальшої ескалації агресії РФ на пострадянському просторі.

Ключові слова: пропаганда, еліта, опозиція, революція, «руський мир», війна, окупація, трансформація, геополітика, інтеграція.

Вступ. Повномасштабний напад РФ на Україну став закономірним явищем її внутрішньополітичних процесів. Зовнішню політику Москви характеризує інформаційна пропаганда її ЗМІ, маскуючи злочинні плани кремлівської еліти стосовно України і світу.

Головною метою цих дій визначалось знищення правосуб'єктності України, ліквідування суверенних прав українського народу, зупинення в Україні процесів демократизації, євроатлантичної інтеграції, «очищення» суспільства від комуністичного минулого є традиційним і споконвічним прагненням провладної еліти російського суспільства. Втрата контролю РФ над Україною є не припустимою для Москви. По факту в Кремлі це вважають втратою імперського статусу РФ. Для України входження до складу РФ – це втрата її незалежності.

В російсько-українській війні триває боротьба двох цивілізацій – європейської і євразійської. На карту поставлено не просто існування української держави, а існування самого українського народу та Європи.

На сьогодні Євроатлантична спільнота підтримує Україну у боротьбі із агресором, захищаючи український народ від геноциду РФ і виборюючи власне право на подальше гідне існування.

Мета статті – визначити вплив внутрішньополітичних процесів на зовнішню політику РФ в період

незалежності. Зазначена тема потребує вирішення таких науково-дослідних завдань:

- з'ясувати наслідки розпаду СРСР для провладної еліти Москви;
- дослідити причини і наслідки побудови авторитарного режиму у РФ;
- проаналізувати ідеологічні засади зовнішньої політики Кремля;
- охарактеризувати причини і наслідки українсько-російської війни.

Методи дослідження. Дослідження внутрішньополітичних процесів РФ та їх вплив на зовнішню політику передбачає використання емпіричних методів – спостереження та опис. Теоретичних методів – аналіз, систематизація, пояснення і узагальнення. Комплексне використання цих методів дозволяє досягти поставленої мети і завдань даної теми.

Результати дослідження. Розпад СРСР був, безумовно, закономірним процесом, а не бажанням того чи іншого політичного діяча. Екс-комуністи, своєчасно усвідомлюючи незворотність цього процесу, змогли отримати владу та стати провідною елітою вже в новій державі. Так, опозиційний до М. Горбачова політик Б. Єльцин, зацікавлений в розпаді СРСР за власними мотивами, без став першим президентом РФ, незважаючи на своє минуле. Саме тому, скоріше за все, в Біловезькій Пущі він вітав незалежність України, скріпивши її

своїм підписом. У той же час, щоб послабити можливі наслідки розпаду, було створено СНД. З розпадом СРСР пострадянська номенклатура РФ не зазнала люстрації. Очищення влади від «старої формації» в країні не відбулось. Це і стало однією із ключових проблем в подальшому розвитку РФ.

У 1999 р. Президент РФ Б. Єльцин через вік і хвороби не міг далі виконувати свої обов'язки. Субелітні угруповання домовились, що його наступником стане В. Путін. Вибір цієї кандидатури не був випадковим. В. Путін – продукт системи. Офіцер колишнього радянського КДБ, очільник наступниці КДБ – ФСБ, голова уряду. Така людина здавалась оптимальною політичною фігурою на владному олімпі посттоталітарної держави для пострадянської еліти РФ. Із таким лідером представники «старої формації» не боялись радикальних змін на зразок країн Балтії. Субелітні олігархічні клани вважали В. Путіна лояльним до корупції за умови підтримки його влади. Народ, що ніколи не знав демократії і був зморений хаосом 90-х років, вбачав у відставному офіцері ФСБ рятівника нації. На момент здобуття влади він практично влаштував весь політичний істеблішмент і електорат. Російський народ став заручником пострадянської ментальності. Не станемо заперечувати і особисті якості цього лідера. Хороші організаторські здібності, харизма, вміння маніпулювати людською свідомістю. Наявність вищої освіти, навчання у школі розвідки та подальша служба у ФСБ і робота в уряді додали необхідних знань і знайомств для забезпечення успішної подальшої політичної кар'єри. Прихід В. Путіна до влади дивним чином збігся із початком Другої чеченської війни і хвилею терористичних актів у житлових будинках РФ. Не виключено, що такий збіг не був випадковим. Можливо, це організувало ФСБ з метою підняття рейтингу В. Путіна в народі в боротьбі із тероризмом і відволікти народ від внутрішніх проблем, мобілізувавши народ перед образом міфічного внутрішнього ворога. Це було необхідно заради здобуття влади і побудови власного авторитарного режиму.

Першими кроками на посаді другого Президента РФ стало зміцнення особистої влади. Реформи вертикалі влади призвели до того, що перша особа держави отримала змогу де-факто призначати і звільняти губернаторів, затверджувати суддів. Біля губернаторів і мерів з'явилися повпреди та сіті-менеджери. По суті це були люди із апарату адміністрації президента. Вони почали відігравати головну роль у прийнятті важливих рішень на регіональному рівні. Так поступово судова і виконавча гілки влади опинилися під контролем чинного президента. Місцеве самоуправління по-факту зникло. В ході подальших реформ під вплив президента потрапила і законодавча гілка влади. Узурпація всіх гілок влади викликала опір опозиційно налаштованої частини суспільства.

«Закручування гайок» призвело до того, що навіть окремі олігархи почали вбачати в цьому загрозу для власного бізнесу. Однак можливість зупинити самого узурпатора уже було втрачено. Розпочались справжні гоніння на олігархів, працівників ЗМІ і політиків, що не погоджувались із існуючим станом речей. По країні прокотилися арешти відомих бізнесменів, політиків, журналістів. Частина із них втекли за кордон і згодом померли за загадкових обставин. Інші були усунуті фізично. Прикладом є Б. Березовський, Б. Немцов, О. Литвиненко, Г. Політковська. Кинуті за ґрати М. Ходорковський і О. Навальний. Звичайно доказів, що могли б чітко довести причетність вищих осіб держави до цих злочинів, немає. Однак розвиток подій у кожному епізоді вказує на зацікавленість самого В. Путіна до усунення цих людей із політичного життя.

В країні поступово закрились всі опозиційні ЗМІ. РФ перетворилась в поліцейську державу. Режим В. Путіна почали називати мілітократичним. Чисельність колишніх військових при владі дійсно стала рекордною. Автоматично це зміцнювало особисту владу першої особи держави.

По мірі узурпації влади і перетворення держави на тоталітарну країну апетити кремлівської еліти зростали. РФ з кожним роком активніше розгортала зовнішньополітичну діяльність. Риторика Кремля з кожним роком ставала агресивнішою. Москва обурювалась наближенням НАТО до власних кордонів, розширенням ЄС на пострадянському просторі. В Кремлі вирішили піти шляхом геополітичної боротьби із своїми головними противниками – ЄС, НАТО і США. На протигагу ЄС, РФ 10 жовтня 2000 року створила ЕврАзЕС, членами якого стали РФ, Казахстан, Білорусь, Киргизстан, Таджикистан. 14 травня 2002 року ДКБ трансформується в ОДКБ. На пострадянському просторі вона мала стати альтернативою НАТО. За задумом Кремля в неї мали вступити переважна більшість держав колишнього СРСР. Де-юре станом на сьогодні в організацію входять: РФ, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан. Постійне бажання РФ домінувати в інтеграційних структурах не сприяло внутрішній інтеграції держав. Члени ЕврАзЕС і ОДКБ насторожено ставляться до власної участі в цих міжнародних організаціях. Де-юре вони продовжують існування, але де-факто є формальними утвореннями. З самого початку створення під прицілом Москви опинились Грузія і особливо Україна. Спроби затягнути Грузію і Україну в ці організації не дали результату. СНД також не виправдала сподівання Кремля. Прагнення РФ підпорядкувати інші держави призвело до їх небажання повноцінно співпрацювати в рамках СНД. Україна стала засновницею і учасницею-спостерігачем даної організації, але без членства в ній. Отже, дипломатична боротьба Москви за геополітичний вплив в рамках інтеграційних об'єднань не мала бажаного успіху [10].

Першою серйозною поразкою Москви в боротьбі із США за Україну стали події 2004 року. Мирна Помаранчева революція розкрила прагнення народу провести демократичні вибори і інтегруватися у Євроатлантичні організації. РФ намагалась дипломатичними каналами зупинити ці процеси, але програла. На відміну від другого Президента, Третій президент України оголосив про одновекторність в зовнішній політиці. Україна чітко заявила про відмову від інтеграції в Євразійські міжнародні організації, віддавши перевагу Європейським. Спільна спроба України і Грузії отримати ПДЧ у квітні 2008 року для вступу в НАТО зазнає краху. Кремль здобув дипломатичну перемогу, натиснувши на ФРН. Остання по факту заблокувала надання ПДЧ для двох держав. У травні цього ж року Київ здобув дипломатичну перемогу. Україна вступила в СОТ. Подібні кроки сусідніх держав в Кремлі розцінили вкрай негативно. Москва дістала свій головний «козир» в зовнішній політиці з Україною. Між двома державами розпочались «газові війни». Залежність України від енергетичних ресурсів РФ не можна заперечити. Ціна на газ різко піднялась в декілька разів. Це спровокувало політичну кризу в Україні. У відповідь Київ пригрозив значно підняти ціну за транзит газу через свою територію. Росія заборонила експорт української продукції на свою територію і зіштовхнулася із продовольчою проблемою. Це змусило її йти на компроміс із Україною [14].

Однак саме після Помаранчевої революції РФ розпочинає активну інформаційну пропаганду по дискредитації України, США і НАТО. Слід зазначити, що США надавала активну всебічну підтримку Помаранчевій революції. Без підтримки Вашингтону її перемога була б доволі складною. Потерпівши поразку на дипломатичному фронті, Росія змінює напрям боротьби. Поступово ЗМІ Кремля активно вдаються до фальсифікації історичного минулого. Територія пострадянського простору оголошується сферою впливу РФ. Історичну постать С. Бандеру і українську владу називають «нацистами». Політичним інструментом боротьби стає російська культура. Лунають звинувачення про приниження національно-культурних прав російськомовного населення України. В російському кінематографі починають зніматись українофобські фільми. Українці зображуються боязкими, простими гречкосіями. Вони не окрема нація, а щось на подібні етнічної групи російської нації. Їхня мова нагадує російську говірку. На фоні такого українця росіянин виглядає розумним, мудрим і мужнім. Територія Криму зображується російською землею. Севастополь нібито місто російської слави. Розгортається конфесійна війна. Центральною ідеологією Москви стає концепція «русского мира». Її головним автором є О. Дугін. Захист і єднання російськомовних пострадян-

ського простору стає основною темою ЗМІ РФ. РПЦ стає релігійно-ідеологічним рупором Кремля. Московський патріархат вводить термін «духовные скрепы». Вони виправдовують агресивну політику Кремля. Маючи третину своїх багатств на території України і підтримку президента РФ, Московський патріархат виступив проти надання ПЦУ Томоса про автокефалію. Церковну війну Україна програла. Вселенський Патріарх Варфоломій I відмовився проголосити автокефалію ПЦУ у 2008 році. Уряд України, відстоюючи національні інтереси, категорично відмовився приймати російську мову другою державною. Парламент України офіційно визнав події 1932–1933 рр. геноцидом проти українського народу. Подібні кроки викликали протести у Москві. РФ вважала це образою, асоціюючи себе із СРСР. Бажаючи відродити дану державу, В. Путін офіційно заявив, що розпад СРСР – найбільша геополітична катастрофа ХХ ст. [3–5; 9; 11].

2008 рік став першим роком ХХІ ст., коли РФ заради досягнення геополітичних цілей використала військові сили. Прикриваючись захистом громадян Росії, ЗС РФ, порушуючи територіальну цілісність Грузії, окупували частину її території. Реакція світової спільноти була вкрай слабкою. Де-факто жодних серйозних наслідків для РФ ця війна не мала. ЄС, США і НАТО за суттю обмежились засудженням російської агресії. Кремль натомість довів свою готовність застосовувати зброю відстоюючи свої інтереси на міжнародному рівні. Москва святкувала триумф. РФ офіційно заявила, що готова захищати своїх громадян в будь-якому куточку світу. Така заява повинна була налаштувати проти Росії увесь демократичний світ. Цього не сталося. Натомість заморожений конфлікт на території Грузії остаточно перекреслив спроби грузинського народу інтегруватись в НАТО. В Москві це розуміли і почали вважати, що війна – це найефективніший метод вирішення проблеми.

Прорахунки Помаранчевої команди і активна пропаганда та фінансова підтримка Москви передвиборчої президентської кампанії 2010 року дала очікувані результати. Четвертим президентом України став промосковський політик В. Янукович. Кремль, відчувши перемогу, перейшов у наступ. Знизив ціну на газ і нав'язав проросійському уряду України «Харківські угоди». Відповідно до них, термін базування військово-морської бази на Кримському півострові збільшився до 25 років. В українському суспільстві зросла напруга. У парламенті під час ратифікації даної угоди виникла бійка між владою та опозицією. В суспільстві почали говорити про зраду національних інтересів. Влада натомість внесла зміни до Конституції України, намагаючись створити авторитарний режим на зразок РФ.

Під кінець правління В. Януковича зовнішня політика української влади нагадувала торги на

аукціоні. Постійні візити українських політиків в Кремль і ЄС супроводжувались домовленостями, хто із двох сторін запропонує вигідніші для них умови за Україну. В результаті закулісних переговорів і корупційних схем більш вигідними особисто для В. Януковича та його команди стали умови РФ. Шокуюча заява від українського уряду була підписана 21 листопада 2013 року. КМУ призупинив процес підготовки до укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Низка проблем, накопичених в українському суспільстві, спровокувала Революцію Гідності. Побиття мітингувальників на майдані Незалежності стала поворотним пунктом подій. В центрі української столиці розпочалось збройне протистояння між учасниками революції і спецвйськами. В результаті виник термін – «Небесна сотня». В пам'ять про загиблих революціонерів. Варто зазначити, що загиблі були з обох сторін. До сьогодні залишається не з'ясовано, хто віддав наказ розігнати Євромайдан і хто стріляв по мітингувальникам із готелю «Україна». Спроби Москви зупинити чергову революцію в Україні силами власних спецпризначенців не мали успіху. Режим В. Януковича впав. Сам він утік до Росії. Цього разу змиритись із таким станом речей в Кремлі не збирались. Врахувавши уроки російсько-грузинської війни, Москва розпочала окупацію Кримського півострова. Розгубленість тимчасового революційного уряду України вдались взнаки. Чіткої команди застосувати зброю проти ворога із Києва не надійшло. Росія захоплювала військові частини ЗСУ, прикриваючись місцевим цивільним населенням, всупереч міжнародним конвенціям. ЗСУ в Криму не мала бажання відкривати вогонь на ураження без команди. Значна частина добровільно перейшла на бік ворога. Анексія Криму без жодного пострілу стало черговим тріумфом РФ. Рейтинг В. Путіна різко зріс [6]. В Криму до приходу «зелених людей» все було підготовлено. Місцеве населення, зомбоване російською пропагандою, в масі своїй привітно зустріло окупантів. Російський народ, аналогічно зомбований пропагандою, що Крим – це Росія, був сповнений гордості за свою державу. Кожен росіянин вважав, що його країна виконує важливу місію, повертає землі РФ. Антиукраїнські лозунги російської пропаганди – «нацисти», «бандерівці» і «київська хунта» – полонили російські ЗМІ. Солдати РФ були сповненні відчуттям, що вони нібито визволяють російськомовне населення Криму від злочинного режиму в Україні. Слід зауважити, що до окупації Криму Україна не просто програла Росії інформаційну війну. Складається враження, що вона навіть не вступала у саму боротьбу за інформаційний простір. Російські пропагандистські ЗМІ окупували Україну ще до приходу її військ. Оточення Л. Кучми і В. Ющенко не приділяло достатньо уваги інформаційній політиці. В роки президента В. Януковича про інфор-

маційний спротив РФ не могло бути і мови. Це має вкрай негативні наслідки для України. Цим значною мірою і пояснюється колабораціонізм місцевого населення із окупантами в Криму і на Сході України. Окрилені успіхом в Криму, ЗС РФ без розпізнавальних знаків зайшли на Схід України, продовжуючи «гібридну війну». Сподівання на аналогічну швидку перемогу на материковій Україні швидко розвіялись. 14 квітня 2014 року українська влада розпочала АТО. З 30 квітня 2018 року була введена ООС. Україна втратила частину території, але зберегла суверенітет. Ворога зупинили. У 2019 році ПЦУ здобула перемогу у Церковній війні із РПЦ, отримавши нарешті Томос про автокефалію. Однак РПЦ навіть в умовах повномасштабної війни вдається втримувати під своїм контролем церковні приходи в Україні. Для порівняння станом на 10.19.2022 р., загальна кількість парафій УПЦ МП в Україні – 11 500, а ПЦУ – 7500. Таким чином, вона надалі продовжує зберігати ідеологічний вплив на українське суспільство. З початку 2023 року УПЦ МП по суті вигнали із православної цитаделі України – Києво-Печерської лаври. Під час обшуку правоохоронці знайшли літературу, антиукраїнського змісту, що підтримує війну РФ проти України [4; 11].

Реакція Євроатлантичної спільноти була миттєвою. Демократичний світ засудив агресію РФ проти України. ООН прийняв резолюцію про невизнання окупованих українських територій. Кримський референдум, ДНР і ЛНР були визнані нелегітимними. Навіть соратник В. Путіна Президент Білорусі О. Лукашенко заявив, що де-факто Крим російський, а юридично – український. Не виключено, що така риторика білоруського диктатора була викликана побоюванням окупації ЗС РФ Республіки Білорусь. ЄС, США і НАТО ввели санкції проти РФ. ПАРЕ виключила агресора із організації. Санкції вдарили по економіці РФ. Підірвали її політичний імідж у світі. Однак їх вплив не був настільки масштабним, щоб зупинити агресора. Москва звикла, що після різкого осуду за окупацію чужих територій настає фаза перезавантаження стосунків із Заходом і США. Однак окупована територія залишається у складі РФ. Потрібно просто перечекати коли ЄС, НАТО і США заспокоються. Частково її очікування виправдались і цього разу. У 2019 році, незважаючи на протести українських представників, РФ повернули у ПАРЕ, автоматично послабивши тиск санкцій. До того ж ключові енергетичні сфери РФ, не зважаючи на санкції, і надалі експортували за кордон нафту і газ, отримуючи колосальні прибутки від країн ЄС. Ключовим партнером Москви і надалі залишалась ФРН. По суті країни ЄС, купуючи енергетичні ресурси у РФ, продовжили фінансування її війни проти України. Пасивність світової спільноти перед агресором обернулася повномасштабною війною

в центрі Європи у 2022 році. Пропагандист Кремля В. Соловйов в інформаційному зверненні центрального телеканалу відверто заявив: «Если вы считаете, что мы остановимся на Украине. – подумайте 300 раз. Напомню вам, что Украина – это всего лишь промежуточный этап в обеспечении стратегической безопасности Российской Федерации» [13]. Сподівання Кремля на підтримку російськомовного населення України не виправдались. Саме Південь і Схід стали оплотом в боротьбі українського народу із окупантом. В результаті військових поразок ЗС РФ пропаганда Кремля заявила, що війна ведеться не проти ЗСУ, а проти НАТО. Такі фейки позитивно сприймаються російським суспільством. «Священна війна» РФ із НАТО і міфічними «неонацистами та «київською хунтою» в Україні підкреслює зростаючий шовінізм російського суспільства, імперіалістичні амбіції її влади. Все це відбувається на фоні тотальної корупції і падіння життєвого рівня народу.

Президент США Джо Байден, напередодні нападу РФ на Україну, категорично заперечив втручання НАТО в українсько-російську війну. Неодноразові заяви Джо Байдена, що НАТО за жодних обставин не стане воювати за Україну були або прагненням спровокувати напад РФ, або, можливо, заспокоїти партнерів по альянсу. Можливо і перше, і друге. Не можна виключати, що США були зацікавлені в нападі на Україну. Аналітичний центр в США передбачив, що повномасштабна війна РФ посилить проти неї санкції демократичного світу. Санкції вдарять по енергетичній сфері. В перспективі це призведе до витіснення РФ із енергетичного ринку ЄС. За умови енергетичного вакууму експорт енергетичних ресурсів із США танкерами стане звичною практикою. Економічна криза РФ призведе до кризи політичної. Ключовим досягненням стане не просто перемога України, а зміна існуючого режиму в Кремлі на лояльних до США політиків РФ. Звичайно подібний сценарій виглядає занадто фантастично. Істеблішмент США доволі прагматичний, щоб так ризикувати. Варто пам'ятати, що опір українського народу загарбнику викликав подив у світі. Більшість експертів були впевнені, що РФ окупує Україну за декілька днів. Тому на початку війни ЄС, США і НАТО не здійснювали поставок зброї, напевне, думаючи, що Україна швидко програє. Події пішли за іншим сценарієм. Розвіявся міф про непереможність «другої армії» світу. В результаті ЄС, США і НАТО активно почали накладати санкції на РФ і постачати зброю в Україну. ПАРЄ офіційно визнало РФ країною терористом. Комітет Сенату США підтримав резолюцію про визнання РФ державою спонсором тероризму. Вашингтон прийняв закон про ленд-ліз для всебічної підтримки України у війні із агресором. Активну антиросійську позицію зайняла Британія. Більш стриманими у своїх оцін-

ках залишаються Франція, ФРН, Італія, Туреччина. На пострадянському просторі, захищаючи власний суверенітет, в підтримку України єдиним фронтом виступили Польща і країни Балтії. Грузія засудила агресію РФ, але її позиція є стриманою. Симпатії Угорщини і КНР на стороні РФ. Білорусь стала союзником РФ у війні проти України [1; 8; 12; 14].

За оцінками експертів для успішної боротьби із РФ країни ЄС повинні за будь-яку ціну знайти альтернативу енергетичним ресурсам РФ. За сучасних реалій виходить парадоксальна ситуація. ЄС надає Україні фінансову допомогу на боротьбу із агресором і водночас фінансує агресора, даючи йому в десятки разів більше коштів, ніж його жертві. Будуючи ПЕГ, РФ прагнула позбутися залежності від транзиту газу через територію України. Мета – мати розширене поле для політичного маневру. Зокрема тиску на Україну. Вимоги України припинити будівництво ПЕГ успіху не мали. Лобіювання власних стратегічних інтересів у політикумі ФРН перемогло колективну безпеку ЄС і України. Спільне будівництво енерготранспортних систем РФ і ФРН було взаємовигідне і перспективне. До 24 лютого 2022 року 55% експорту газу, 50% – вугілля, 35% – нафти РФ припадало саме на ФРН [7]. З початком 2023 року уряд ФРН офіційно заявив, що припиняє закуповувати енергоносії із РФ. Енергетичний ресурс в руках РФ на сьогодні є головним «козирем» в міжнародній і внутрішній політиці. Імперіалістичні амбіції РФ зростають. Рейтинг В. Путіна високий, навіть не зважаючи на те, що частина громадян Росії перед страхом мобілізації почала втікати із країни. На відміну від ЗС РФ, інформаційна пропаганда не зазнає поразок на полі бою [2; 6; 7].

Потрібно пам'ятати про ще один «козир» в РФ – ядерну зброю. В Кремлі періодично погрожують застосувати тактичну ядерну зброю. Її реальне використання, на думку міжнародних оглядачів, є малоімовірним. Однак не варто забувати, що повномасштабний наступ РФ напередодні 24 лютого також здавався малоімовірним. На кінець 2022 р. 100 тис. убитих окупантів. Значні втрати особового складу ЗСУ. Втрати серед цивільного населення. Мільйони біженців із України є реалістичним явищем, а не малоімовірним [16].

Мінські і стамбульські переговори показали, що вихід із російсько-української війни занадто складний. РФ не погоджується на деокупацію українських територій. Український уряд не готовий йти на поступки в питаннях територіальної цілісності. Київ усвідомлює, що це початок ліквідації державного суверенітету України. До того ж, в умовах контрнаступу ЗСУ і поставок зброї від політичних партнерів, виконання подібних вимог РФ є не доречним. Натомість традиційно нейтральні Швеція і Фінляндія заявили про бажання стати членами НАТО. Країни НАТО рекордно збільшили

видатки на оборону і допомогу Україні в боротьбі із РФ. Чисельна присутність військ НАТО у техніці і особового складу у країнах постсоціалістичного простору помітно зростає. Країни Балтії і Польщі почали говорити про можливу окупацію РФ їхніх територій [15].

Таким чином, поставлених цілей РФ не досягла. Водночас не варто передчасно святкувати перемогу. Потрібно розуміти, що у військовому і економічному плані Кремль залишається дуже серйозним ворогом. Лише колективною підтримкою України і цілковитою блокадою РФ світ може зупинити те, що людство почало називати «рашизм». Зникнення України із політичної карти світу не зупинить агресію РФ. Навпаки, може стати прологом до Третьої світової війни із застосуванням ядерної зброї.

Висновки. Розпад СРСР був закономірним явищем. Пострадянська еліта РФ в боротьбі за владу визнала незалежність України. 1990і роки стали періодом випробування для РФ.

Прихід до влади В. Путіна став логічним наслідком пострадянської ментальності всіх верств російського народу. В країні було створено авторитарний режим правління.

Для підтримки існуючої моделі управління і реалізації імперіалістичних амбіцій в народі було створено образ внутрішнього, згодом – зовнішнього ворога. Запущено інформаційну пропаганду з метою реставрації СРСР.

Дипломатична поразка в геополітичній боротьбі за вплив на пострадянському просторі обумовили агресію РФ проти Грузії. Пасивність ЄС, США і НАТО підготувало ґрунт для подальшої агресії в Україні.

Повномасштабна війна РФ проти України є викликом для всього світу. За умови подальшої підтримки України ЄС і НАТО мають можливість зупинити агресію Кремля. За інших обставин можливе розширення агресії РФ на інші країни пострадянського простору – членів ЄС і НАТО та стати початком глобального військового конфлікту та навіть світової війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богданьок О. У США Сенат схвалив оборонний бюджет на 2023 рік 800 млн дол допомоги Україні. *Суспільні новини*. 16 грудня 2022 р. URL: <https://suspilne.media/340162-u-ssa-senat-shvalivoboronnij-budzet-na2023-rik-z-800-mln-dol-dopomogi-ukraini/>.
2. Візгін О. Чи зможе світ відмовитись від енергоресурсів РФ та чим замінити російську нафту. *Факти. Світ*. 13 квітня 2022 р. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20220413-chy-zmozhe-svit-vidmovytysya-vid-energoresursiv-rf-ta-chym-zaminyty-rosijsku-naftu/>.
3. Гордієнко В. Україна в рашистських фільмах! Історія кіно-зомбування. *Бук Інфо. Культура*. 10 квітня 2022 р. URL: <https://bukinfo.com.ua/kultura/ukrajina-v-rashystskih-filmah-istoriya-kino-zombuvannya/>.

4. Дроздова Є., Гарасим А. Православний зсув. Що відбувається у церковному житті країни під час війни. *TEXTY.ORG.UA*. Статті. 19 жовтня 2022 р. URL: <https://texty.org.ua/articles/107994/pravoslavnyj-zsuvsho-vidbuvayetsya-u-cerkovnomu-zhytti-krayiny-pid-chas-vijny/>

5. Идеолог «русского мира» и «мозг Путина»: кто такой Александр Дугин, про которого все говорят. *ФОКУС. Военный фокус*. 22 августа 2022 г. URL: <https://focus.ua/voennye-novosti/526303-ideolog-russkogo-mira-i-mozg-putina-kto-takoy-aleksandr-dugin-pro-kotorogo-vse-govoryat>

6. Левада-Центр. (Аналитический центр Юрия Левады). Путин. URL: <https://www.levada.ru/tag/putin/>

7. Німеччина заявила, що більше не купує російський газ, нафту, вугілля. *FINBALANCE. Фінанси та економіка*. 05 грудня 2022 р. URL: <https://finbalance.com.ua/news/nimechchina-zayavila-shcho-bilshe-ne-kupu-rosiyskiy-gaz-naftu-vuhillya>.

8. Прищепя Я. Комітет Сенату США схвалив резолюцію про визнання РФ країною-спонсором тероризму. *Суспільне новини*. 24 червня 2022 р. URL: <https://suspilne.media/253560-komitet-senatu-ssa-shvaliv-rezoluciu-pro-viznanna-rf-krainou-sponsorom-terorizmu/>.

9. Путин назвал распад СРСР трагедией и «распад исторической России». *РБК компании*. 30 лет без СРСР, 12 декабря 2021 г. URL: <https://www.rbc.ru/politics/12/12/2021/61b5e7b79a7947689a33f5fe>

10. Риклін О. Двадцять років Володимира Путіна в Росії. Проект «здувається». *Радіо Свобода. ПОЛІТИКА*. 09 серпня 2019 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosija-putinskyj-projekt-zduvajetsia/30100176.html>.

11. Романюк Р. Автокефалія православної церкви України: як це було. *Українська правда*. 06 січня 2019 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/01/6/7202999/>

12. Скрипченко Т. Підтримка України у світі: які країни схвалюють надання зброї та санкції проти Росії. *Європейська правда*. 20 червня 2022 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/20/7141506/>.

13. Чекис О. Путин наградил пропагандиста Соловьева за «формирование образа России». *ZN.UA. Главная. Мир*. 16 июля 2022 г. URL: <https://zn.ua/WORLD/putin-nahradil-propahandista-soloveva-za-formirovanie-obraza-rossii.html>

14. Чопа В. Україна прагнула отримати ПДЧ в НАТО разом з Грузією. А що зараз? *Українформ*. 04 березня 2021 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3202115-ukraina-pragnula-otrimati-pdc-v-nato-razom-z-gruzie-u-a-so-zaraz.html>.

15. Шанкар П. Сааков В. Вступ Фінляндії і Швеції до НАТО й безпека на півночі Європи. *Made for minds. Конфлікти. Швеція*. 13 травня 2022 р. URL: <https://www.dw.com/uk/yaki-novi-vykylyku-prynese-vstup-finliandii-ta-shvetsii-do-nato-dlia-krain-baltii-y-nato/a-61778471>.

16. Шевченко Ю. Втрати Росії в Україні можуть у 10 разів перевищити втрати США у В'єтнамі. *Newsweek. ТСН. Україна*. 07 грудня 2022 р. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/vtrati-rosiyi-v-ukrayini-mozhut-u-10-raziv-perevischitivtrati-ssha-u-v-yetnami-newsweek-2217766.html>

REFERENCES:

1. Bogdanok O. U SShA Senat skhvaliv obo-ronnii byudzhet na 2023 rik 800 mln dol dopomogi Ukraini. *Suspilni novini*. 16 grudnya. 2022. URL: <https://suspilne.media/340162-u-ssa-senat-shvaliv-oboronnij-budzet-na2023rik-z-800-mln-dol-dopomogi-ukraini> [in Ukrainian].
2. Vizgin O. Chi zmozhe svit vidmovitis vid energo-resursiv RF ta chim zaminiti rosiisku naftu. *Fakti. Svit*. 13 kvitnya. 2022. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20220413-chy-zmozhe-svit-vidmovytysya-vid-energoresursiv-rf-ta-chym-zaminyty-rosijsku-naftu/> [in Ukrainian].
3. Gordienko V. Ukraina v rashistskikh filmakh! Istoriya kino-zombuvannya. *Buk Info. Kultura*. 10 kvitnya. 2022. URL: <https://bukinfo.com.ua/kultura/ukrajina-v-rashystskyh-filmah-istoriya-kino-zombuvannya> [in Ukrainian].
4. Drozdova Є. Garasim A. pravoslavonii zsvu. Shcho vidbuvaetsya u tserkovnomu zhitti kraini pid chas viini. *TEXTY.ORG.UA. Statti*. 19 zhovtny. 2020 URL: <https://texty.org.ua/articles/107994/pravoslavnyj-zsvu-sho-vidbuvayetsya-u-cerkovnomu-zhytti-krayiny-pid-chas-vijny/> [in Ukrainian].
5. Ideolog “ruskogo mira” i “mozg Putina”: kto takoi Aleksandr Dugin, pro kotorogo vse govoryat. *FOKUS. Voennyi fokus*. 22 avgusta. 2022. URL: <https://focus.ua/voennye-novosti/526303-ideolog-russkogo-mira-i-mozg-putina-kto-takoy-aleksandr-dugin-pro-kotorogo-vse-govoryat>
6. Levada-Tsentr. Analiticheskii tsentr Yuriya Levady. Putin. 2022. URL: <https://www.levada.ru/tag/putin/> (in Russian).
7. Nimechchina zayavila, shcho bilshe ne kupue rosiiskii gaz, naftu, vugillya. *FINBALANCE. Finansita ekonomika*. 05. grudnay 2022. URL: <https://finbalance.com.ua/news/nimechchina-zayavila-shcho-bilshe-ne-kupu-rosiyskiy-haz-naftu-vuhillya> [in Ukrainian].
8. Prishchepa Ya. Komitet Senatu SShA skhvaliv rezolyutsiyu pro viznannya RF krainoyu-sponsorom terorizmu. *SUSPILNE NOVINI*. 24 chervnya. 2022. URL: <https://suspilne.media/253560-komit-et-senatu-ssa-shvaliv-rezoluciu-pro-viznanna-rf-krainou-sponsorom-terorizmu/> [in Ukrainian].
9. Putin nazval raspad SRSR tragediei i “raspadom istoricheskoi Rossii”. *RBK kompanii*. 30 let bez SRSR. 12 dekabrya. 2021. URL: <https://www.rbc.ru/politics/12/12/2021/61b5e7b79a7947689a33f5fe> [in Russian].
10. Riklin O. Dvadtsyat rokiv Volodimira Putina v Rosii. Proekt “zduvaetsya”. *Radio Svoboda. POLITIKA*. 09 serpnya. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosija-putinskyj-projekt-zduvajetsia/30100176.html> [in Ukrainian].
11. Romanyuk R. Avtokefaliya pravoslavnoi tserkvi Ukraini: yak tse bulo. *Ukrainska pravda* 06 sichnya. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/01/6/7202999/> [in Ukrainian].
12. Skripchenko T. Pidtrimka Ukraini u sviti: yaki kraini skhvalyuyut nadannya zbroy ta sanktsii proti Rosii. *Evropeiska Pravda*. 20 chervnya. 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/20/7141506/> [in Ukrainian].
13. Chekis O. Putin nagradil propagandista Sloveva za “formirovanie obraza Rossii”. *ZN.UA. Glavnaya. Mir*. 16 iyulya. 2022. URL: <https://zn.ua/WORLD/putin-nahradil-propahandista-soloveva-za-formirovanie-obraza-rossii.html> (in Russian).
14. Chopa V. Ukraina pragnula otrirati PDCh v NATO razom z Gruzii. A shcho zaraz? *Ukrinform*. 04 bereznya. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3202115-ukraina-pragnula-otrirati-pdc-v-nato-razom-z-gruzii-a-so-zaraz.html> [in Ukrainian].
15. Shankar P. Saakov V. Vstup Finlyandii i Shvetsii do NATO i bezpeka na pivnochi Evropi. Made for minds. Konflikty. Shvetsiya. 13 travnya. 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/yaki-novi-vyklyky-prynese-vstup-finliandii-ta-shvetsii-do-nato-dlia-krain-baltii-y-nato/a-61778471> [in Ukrainian].
16. Shevchenko Yu. Vtrati Rosii v Ukraini mozhut u 10 raziv perevishchiti vtrati SShA u Vetnami – Newsweek. TSN. Ukraina. 07 grudnya 2022. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/vtrati-rosiyi-v-ukrayini-mozhut-u-10-raziv-perevischitivtrati-ssa-u-v-yetnami-news-week-2217766.html> [in Ukrainian].

Domestic political problems in the Russia and their impact on foreign policy

Panasyuk Valentyn Anatoliiovych

Candidate of Political Sciences, Lecturer
Separate Structural Unit
“Kyiv Transport and Economic
Vocational College”
of the National Transport University
Vasylkivska str., 20, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4655-0553

Makievska Kateryna Yuriivna
Student

Educational and Scientific Institute
of International Relations
of the Kyiv National
Taras Shevchenko University
Yu. Illenka str., 36/1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-4681-3379

The article examines the influence of internal political processes on the foreign policy of the Russian Federation at the time of independence. Therefore, the purpose of the article is to determine the influence of internal political processes on the foreign policy of the Russian Federation during the period of independence. The consequences of the collapse of the USSR for the pro-government elite of Moscow are revealed. The reasons and consequences of the construction of an authoritarian regime in the Russian Federation are clarified. The ideological foundations of the Kremlin's foreign policy are analyzed. The causes and possible consequences of the Ukrainian-Russian war are determined.

It was noted that the collapse of the USSR was a natural phenomenon. As of 1991, this corresponded to the interests of the Communist elite of the Kremlin, opposed to M. Gorbachev. It was established that the coming to power of V. Putin was a natural phenomenon for the post-Soviet society. In the absence of transformational changes, the authoritarian regime was restored. Domestic political processes destroyed opposition centers in the country and provoked an aggressive foreign policy. The elite of the “old formation” set the goal of reviving the USSR through geopolitical struggle. Having suffered a defeat, it moved to open military occupation of the countries of the post-Soviet space. The struggle of the Russian Federation for influence in the post-Soviet space was accompanied by a “dirty” information campaign, active support of the Russian Orthodox Church for the criminal actions of the pro-government elite of the Russian Federation. The goal is to zombie one's own population in order to establish an authoritarian regime, to create in Russian society the image of an external and internal enemy necessary for the Kremlin, to discredit Ukraine, the USA, the EU and NATO in the Russian Federation and the world. The restrained position of the USA and NATO regarding the imperialist ambitions of the Russian Federation led to: the occupation of certain territories of Georgia; war against Ukraine; confrontation of the Russian Federation with the USA, the EU and NATO; put the world on the brink of the Third World War. The collective support of Ukraine by the Euro-Atlantic community is the only possible scenario for saving society from further escalation of Russian aggression in the post-Soviet space.

Key words: *propaganda, elite, opposition, revolution, “Russian peace”, war, occupation, transformation, geopolitics, integration.*

Стойко Олена Михайлівна

Громадянське суспільство як гарант незалежності судової влади

УДК 321.21

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.7>

Стойко Олена Михайлівна
доктор політичних наук, провідний науковий співробітник
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-1021-5270

У контексті двох суперечливих тенденцій сучасності, що визначають динаміку державотворчих процесів загалом: зростання впливу судів на прийняття політичних рішень (юдиціалізація політики) та прагнення політичних акторів до збереження і збільшення свого контролю над судовою гілкою влади проаналізовано роль і місце організації громадянського суспільства. Використовуються структурно-функціональний метод для з'ясування місця і ролі самоврядних суддівських організацій у системі судових органів влади; діалектичний метод – для аналізу суперечностей у взаємодії судової влади та політичних акторів.

Відзначено, що спроби політичних акторів підпорядкувати органи судової системи зводяться до трьох типів атак (брутальні, системні та підступні), що мають за мету ослабити незалежність судової системи та довіру до неї громадян.

Доведено, що громадянське суспільство є союзником органів судової влади і гарантом їх незалежності у протистоянні політичним акторам, при цьому особлива роль відводиться суддівським самоврядним організаціям як представникам громадянського суспільства, що впливають на якісний склад суддівського корпусу в державі. Формально Вища рада правосуддя, як колегіальний, незалежний конституційний орган державної влади та суддівського врядування, що формує корпус суддів, перебуває під значним впливом організації громадянського суспільства: лише 4 члени призначаються Президентом України, решта 17 – самоврядними організаціями. Особлива увага приділена аналізу способу створення та повноваженням Громадської ради доброчесності при Вищій кваліфікаційній комісії суддів України та Дорадчої групи експертів при формуванні складу Конституційного Суду України. Ефективність їх діяльності та обсяг повноважень можуть мати значний вплив на формування незалежної судової системи з відповідними механізмами підзвітності.

Ключові слова: *судова система, громадянське суспільство, демократія, верховенство права, самоврядування, підзвітність.*

Вступ. Однією з основних причин віддаленості судової влади від громадянського суспільства є складні відносини між органами судової та виконавчої гілок влади. Серед суддів у переважній більшості країн досить поширеним є відчуття, що їхня незалежність фіктивна, а результати їх діяльності не поважаються представниками інших гілок влади.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження причин цієї напруги та визначення ролі організацій громадянського суспільства, насамперед самоврядних професійних об'єднань, у гарантуванні незалежної і підзвітної системи органів судової влади в Україні.

Методи дослідження. Структурно-функціональний метод дав змогу з'ясувати місце і роль самоврядних суддівських організацій у системі судових органів влади; діалектичний метод виявив суть суперечностей у взаємодії судової влади та політичних акторів.

Результати. Протистояння у відносинах між представниками судової гілки влади та політичними акторами зумовлене особливостями сучасного політичного процесу. З одного боку судова влада діє на локальному рівні – на рівні повсякденного життя пересічних громадян, які є учасниками судових суперечок з іншими фізичними і юридичними особами, а з іншого – на національному (наднаціональному у випадку міжнародних орга-

нізацій та регіональних союзів), оскільки приймає фундаментальні рішення, що впливають на діяльність уряду, межі його компетенції та напрям державотворчих процесів загалом (достатньо згадати такі доленосні для країн рішення судів як обрахунок термінів перебування особи на посаді президента, визнання результатів виборів, заборону абортів тощо). Завдяки таким фундаментальним рішенням, те як сприймаються суди і ставлення до них громадян, не може бути відокремлене від змін, що відбуваються у взаємовідносинах виконавчої і судової влади в країнах Європи. Можна виділити дві суперечливі, на перший погляд, тенденції.

Перша полягає в неухильному зростанні впливу судів на прийняття політичних рішень, тобто йдеться про так звану «юдиціалізацію» (judicialization) політики. Під нею розуміється поступовий перехід влади від органів представницької демократії до судових. На суди та судові інструменти дедалі частіше покладаються для розв'язання моральних проблем, питань державної політики та політичних суперечок, що стало особливо очевидним в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. [7]. Після надання їм інструментів судового нагляду до національних вищих судів все частіше звертаються з проханням вирішити цілу низку суперечок, починаючи від права на вільне вираження поглядів і недоторканність приватного життя, релігійної свободи і закінчуючи питаннями власності, торгівлі

і комерції, освіти, імміграції, трудових відносин і захисту навколишнього середовища. Відносно новою практикою стала передача на розгляд органам судової влади важливих питань «мегаполітики» або так званої «чистої» політики (виборчі процеси, відновлювальне правосуддя, легітимність режиму, компетенція органів виконавчої влади, колективна ідентичність та державне будівництво) – розв'язання спірних питань, що мають відверто політичний характер і значущість. Іншими словами можна говорити відхід від концепції «політичного питання» до «юристократії».

Яскравою ознакою цієї тенденції є зростання ролі конституційних судів, хоча звичайні адміністративні та цивільні суди теж мають дедалі більший вплив на політику. Достатньо згадати одне з останніх рішень окружного судді Апеляційного суду США, яке заблокувало затверджену президентом Дж. Байденом програму списання студентських боргів, оскільки вона порушує повноваження Конгресу та є втручанням у внутрішні справи штатів. Тобто на зміну народній демократії приходять конституційна [13]: політичні рішення підлягають судовому контролю, а свобода дій політиків зменшується. Поглиблення інтеграції в рамках Євросоюзу з його далекосяжними нормами й створенням незалежних європейських і національних регуляторів, також є важливим чинником. Оскільки національні судді застосовують європейське законодавство і в цьому сенсі не тільки риторично можуть називатися європейськими суддями, національні судові органи розглядаються як такі, що зменшують ступінь свободи суверенної держави у питаннях внутрішньої політики. Хоча політики раніше взяли на себе зобов'язання дотримуватися правил і норм ЄС, тому судові органи ЄС та національна судова система змушують їх дотримуватися цих зобов'язань.

Юдиціалізацію також можна розглядати як частину ширшої тенденції до «появи необраних» [22] та «агентифікації» [21]. Повсюдне створення незалежних національних регуляторів виходить далеко за межі надання автономії відомствам, які залишаються під керівництвом міністрів. Їхні формальні гарантії незалежності аналогічні гарантіям незалежності судової влади [2] і вони перебирають на себе значну частину повноважень від органів судової влади [19].

Іншим прикладом зменшення впливу політичних акторів є зростання ролі національних (центральных) банків, які в питаннях, що стосуються виконання суспільних завдань є незалежними від керівництва держави. Їх незалежність детально регламентована і забороняє органам виконавчої влади втручатися у їх діяльність. Центральний банк дедалі частіше звертається до суду, якщо вважає, що уряд посягає на його незалежність. Так, голова центробанку може, наприклад оскар-

жити своє звільнення в Суді ЄС, тоді як інші члени його керівних органів, можуть звернутися до національного суду [4].

Ці зміни сприймаються політиками як загроза представницькій демократії. Зокрема, політики-популісти, які виступають проти європеїзації, регулярно висловлюють побоювання щодо зміцнення влади суддів, послуговуючись такими термінами як «уряд суддів», «юристократія», «судократія» та «критархія».

Водночас з точки зору верховенства права судова влада і, зокрема її незалежність, перебуває під загрозою з боку політиків, які хочуть і надалі зберігати контроль над нею. Цей контроль простежується насамперед у значній залежності судової влади від забезпечення поточної діяльності судів, оплати праці суддів та призначення на керівні посади з боку органів виконавчої та законодавчої влади [8; 20].

Очевидно, що ці дві тенденції суперечать одна одній, що призводить у кращому випадку до непорозуміння між політичними акторами, які бачать в судовій системі лише дедалі більш впливового конкурента, та органами судової влади, що вважають що їх і так обмежена незалежність перебуває під постійною загрозою з боку політиків через спроби реформування та невирішеність таких хронічних проблем судівництва як недостатнє фінансування. Виходом з цієї ситуації є посилення зв'язку органів судової влади з громадянським суспільством, яке може виступити у ролі своєрідного арбітра у цьому протистоянні.

Напади на незалежність судової влади набувають різних форм, які можна звести до трьох видів: брутальні, системні, що ослаблюють правові структури, покликані забезпечувати незалежність судової системи, та підступні, спрямовані на ослаблення довіри суспільства, що лежить в основі незалежної судової системи [14]. Брутальні спроби – пряме втручання у роботу конкретних суддів у конкретних справах та питаннях. Чиновники звертаються до судді з проханням/вимогою, щоб суддя прийняв необхідне або бажаного рішення. Зокрема, для отримання більшої політичної влади чи фінансової вигоди. Для цього може застосовуватися прямий тиск на суддю з повним усвідомленням аморальності чи незаконності такої дії. Якщо формальні інститути є стабільними, то такий напад не становить загрози. Такі спроби можуть дати бажаний результат, однак навряд чи призведуть до серйозних, довгострокових чи широкомасштабних наслідків для судової системи країни. Протидія брутальним атакам може навіть принести вигоду судовій системі та незалежності суддів, якщо про спробу стане відомо громадськості, яка її осудить та виступить на підтримку суддів. Якщо ж демократичні інститути країни слабкі, то наслідки навіть одного інциденту можуть завдати значної шкоди.

Системі атаки спрямовані на структурні зміни, що дають змогу уряду контролювати чи значною мірою впливати на майбутні рішення судової влади. Іноді такі зміни маскуються під цілком законні намагання реформувати судову систему. Системні атаки спрямовані на ослаблення автономії судових структур і в особливо успішних випадках можуть мати довготривалі та руйнівні наслідки для незалежності судів. Однак якщо у країні відбуваються справді демократичні вибори й зміна правлячої партії, то системна шкода може буде компенсована і незалежність судових органів відновлена.

Підступні атаки є найбільш небезпечними і можуть мати далекосяжні наслідки, оскільки спрямовані на підрив легітимності судової влади. Кожна успішна судова система залежить від довіри громадян до судової гілки влади, то навіть прихід до влади нових політичних сил не зможе полатити судову систему. Політичні актори, що очолюють ці атаки, апелюють насамперед до громадянської, перекладаючи відповідальність за невиконання своїх обіцянок на органи судової влади, оскільки вони виступають проти будь-яких позитивних змін. Паралельно політичні актори намагаються максимізувати власну владу шляхом руйнування довіри громадян до органів судової влади.

За останні роки безліч прикладів спроб підважити незалежність судової влади можна знайти в Польщі, Угорщині, Чехії та США. Очевидно, що усі ці атаки з боку політичних акторів спрямовані на ослаблення незалежності судової влади. Вчені часто розходяться в думках щодо значення і ролі незалежності судової гілки влади [11]. До того ж це поняття розглядається у різних аспектах, які можна згрупувати у два підходи. У першому незалежність пов'язана із моральними установками судді та обов'язком розглядати справи відповідно до внутрішніх переконань – гарантія належного характеру та незалежності думки [21]¹. У другому підході незалежність суду визначається структурою, що намагається ізолювати суддів від впливу державних акторів – інституційними механізмами контролю в рамках конституційної структури, тобто йдеться про структурну незалежність. Перший підхід найбільш яскраво проявляється у розробці та прийнятті кодексів поведінки суддів [1]². Друге, структурне розуміння незалежності, широко представлене у міжнародних документах, таких як: рішення Суду Європейського Союзу

(зокрема у справах Associação Sindical dos Juizes Portugueses (C-64/16), Margarit Panicello v. Pilar (C-503/15), TDC A/S v. Erhvervsstyrelsen (C-222/13), Consorci Sanitari del Maresme (C-203/14)); рішення Європейського суду з прав людини (при цьому він розмежовує зовнішню і внутрішню незалежність, де остання – тиск з боку колег в рамках судової системи [15; 18]); звіти спеціалізованих організацій ЄС [9] та Ради Європи (її дорадчий орган – Консультативна рада європейських суддів розрізняє статутну, функціональну та фінансову незалежність [12]).

Тут особливо яскраво проявляється роль суддівських самоврядних організацій, що виступають у ролі представників громадянського суспільства, які залучаються до процесу відбору кандидатів на високі посади в системі судової влади. Формально Вища рада правосуддя, як колегіальний, незалежний конституційний орган державної влади та суддівського врядування, що формує корпус суддів, перебуває під значним впливом організацій громадянського суспільства (ОГС) (у тому числі й професійних). Так лише чотири її члени призначаються Президентом України, решта 17 – самоврядними організаціями: з'їздами суддів, адвокатів, представників юридичних вищих навчальних закладів і наукових установ, та всеукраїнською конференцією прокурорів. (ст. 5 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (2016)). Повністю залежною від ОГС є Етична рада, що встановлює відповідність кандидата на посаду члена Вищої ради правосуддя критеріям професійної етики та доброчесності та складає список кандидатів, рекомендованих для обрання на посаду члена Вищої ради правосуддя. При цьому, якщо Етична рада не включає кандидата у список рекомендованих, то він припиняє участь у конкурсі. Її склад формується повністю із кандидатур, запропонованих організаціями громадянського суспільства: Радою суддів України (3 особи); по одній особі від Ради прокурорів України, Ради адвокатів України та Національної академії правових наук України (ст. 9-1 ЗУ «Про Вищу раду правосуддя»).

При Вищій кваліфікаційній комісії суддів України передбачено діяльність Громадської ради доброчесності (ГРД) – постійно діючого незалежного громадського органу в системі судоустрою України, створеного на підставі ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2016). Її основне завдання – допомагати ВКС в оцінюванні чинних суддів та доборі кандидатів на посади суддів. ГРД складається з 20 членів, які обираються строком на два роки. Членом можуть стати представники правозахисних громадських об'єднань, науковці-правники, адвокати, журналісти, які є визнаними фахівцями у сфері своєї професійної діяльності, мають високу професійну репутацію та відповідають критерію політичної нейтральності та добро-

¹ Ferejohn J. Independent Judges, Dependent Judiciary: Explaining Judicial Independence. *New York University law review*. 1950. Vol. 77. № 4. P. 962–1038; Karlan P. S. Two Concepts of Judicial Independence. *Southern California Law Review*. 1998. Vol. 72. P. 535–558.

² Bangalore Principles of Judicial Conduct. URL: https://www.unodc.org/res/jji/import/international_standards/commentary_on_the_bangalore_principles_of_judicial_conduct/bangalore_principles_english.pdf

чесності. Водночас її можливості впливу на формування суддівського корпусу є радше обмеженими: якщо ГРД у своєму висновку встановила, що суддя (кандидат на посаду судді) не відповідає критеріям професійної етики та добросовісності, то ВККС все одно може ухвалити рішення про підтвердження здатності такого судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді, якщо таке рішення підтримане не менше ніж 11 її членами.

Посиленню впливу ОГС на судову систему та зміцненню довіри громадян до неї сприяє і оновлена процедура конкурсного відбору кандидатів у Конституційний суд України (КСУ). З грудня 2022 року до проведення конкурсного відбору кандидатур на посаду судді КСУ залучено новий спеціальний орган – Дорадчу групу експертів, яка покликана допомагати суб'єктам, які призначають суддів КСУ, в оцінці моральних якостей і рівня компетентності у сфері права кандидатів на цю посаду. Вона ж формуватиме список рекомендованих кандидатів, з яких Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів призначатимуть суддів КСУ. Дві треті Дорадчої групи формується ОГС, оскільки 4 з 6 членів призначаються з'їздом суддів України, Національною академією правових наук України; з'їздом представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ; зборами представників громадських об'єднань, які протягом останніх п'яти років здійснюють діяльність у сфері конституційної реформи та/або верховенства права, та/або захисту прав людини, та/або запобігання і протидії корупції.

Обидва підходи є важливими для розуміння незалежності судівництва. Судова система не може бути повною мірою незалежна, якщо обидві передумови умови не виконані. Судова система, повністю ізольована від політичних інтересів, не може бути успішною без суддів, які здатні опиратися тиску з боку політичних акторів. Так само як добросовісні судді не можуть опиратися командам з боку політичної влади, якщо закон визнає такі команди законними. Лише якщо два підходи повністю виконуються, тоді забезпечується вимога незалежного суду, який структурно, організаційно та функціонально відділений від інших органів влади [6].

У наукових колах питання незалежності судової влади є досить дискусійним [16; 17]. Деякі вчені переконливо обґрунтовують позицію, що іноді судова гілка влади може бути занадто незалежною, що за відсутності належних механізмів підзвітності може мати серйозні негативні наслідки для держави загалом. Така непідзвітна судова система створює сприятливі умови для інституційної незалежності суддів (чи радше вищих чиновників у судовій гілці влади) коштом автономності конкретних суддів [3] та судової влади загалом. Отже, незалежність суддів та судової системи не

є абсолютною цінністю й повинна збалансовуватися механізмами підзвітності.

Для нових демократій, де інститути верховенства права відносно нові і досягнення балансу між незалежністю та підзвітністю судової влади все ще триває, атаки на судову систему і спроби її реформування на перших етапах є досить подібними. Політична влада, представлена парламентом та урядом/президентом, може піддатися спокусі встановити повний контроль над судовою гілкою влади. Такий контроль гарантуватиме, що система судових органів не перешкоджатиме їх політичним планам. Досить часто політичні амбіції керівництва держави знаходяться у сірій правовій зоні, на межі законності та конституційності. Тому суди отримують можливість зруйнувати ці плани, що породжує у політичних акторів «дикастфобію» (страх перед суддями) [23], що провокує у них бажання виробити стратегію ослаблення або недопущення контролю за виконавчою та законодавчою гілками влади з боку судової. Однак підтримання тісного зв'язку з громадянами шляхом надання послуг справедливого правосуддя, широкого залучення самоврядних суддівських організацій до кадрового забезпечення судової системи, інформування громадськості про свою діяльність та швидкого реагування на резонансні справи, перетворює громадянське суспільство у природного союзника судової гілки влади у протистоянні спробам політичних акторів узурпувати владу.

Висновки. Сучасні політико-правові процеси проходять під впливом двох тенденцій: зростання впливу судів на прийняття політичних рішень (юдиціалізація політики) та намагання політичних акторів зберегти та максимізувати свій вплив в державі, у тому числі шляхом підпорядкування собі судів, що можуть перешкодити їхнім планам узурпації влади. Для досягнення цієї цілі політики вдаються до брутальних, системних та підступних атак, що мають за мету ослабити незалежність судової системи та довіру до неї громадян. Відповідно громадянське суспільство є природним союзником органів судової влади у протистоянні політичним акторам, при цьому особлива роль відводиться суддівським самоврядним організаціям як представникам громадянського суспільства, що впливають на якісний склад суддівського корпусу в державі. З формальної точки зору з-поміж таких органів найбільше інструментів впливу має Громадська рада добросовісності при Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, яка може відсторонити кандидата від конкурсу, дещо менше – Дорадча група експертів при формуванні складу Конституційного Суду України, що не має права вирішального голосу. Ефективність їх діяльності та законодавчо визначені повноваження можуть мати значний вплив на формування незалежної судової системи з відповідними механізмами підзвітності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bangalore Principles of Judicial Conduct. URL: https://www.unodc.org/res/ji/import/international_standards/commentary_on_the_bangalore_principles_of_judicial_conduct/bangalore_principles_english.pdf
2. Being an independent regulator; The governance of regulators. OECD Publishing, 2016.
3. Bobek M., Kosař D. Global Solutions, Local Damages: A Critical Study in Judicial Councils in Central and Eastern Europe. *German Law Journal*. 2014. Vol. 15. № 7. P. 1257–1292.
4. Convergence Report. European Central Bank, 2018. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/conrep/ecb.cr201805.en.pdf>
5. Ferejohn J. Independent Judges, Dependent Judiciary: Explaining Judicial Independence. *New York University law review*. 1950. Vol. 77. № 4. P. 962–1038.
6. Gajda-Roszczyńska K., Markiewicz K. (2020) Disciplinary Proceedings as an Instrument for Breaking the Rule of Law in Poland. *Hague Journal on the Rule of Law*. Vol. 12. P. 451–483.
7. Hirschl R. The judicialization of politics / Caldeira G.D., Keleman R.D. and Whittington K.E. The Oxford Handbook of Law and Politics. New York : Oxford University Press, 2013. P. 253–274.
8. Independence, accountability and quality of the judiciary: Measuring for improvement. ENCJ Report 2019–2020.
9. Independence, Accountability and Quality of the Judiciary: The next step in measuring independence, court users' experiences and quality assessment. ENCJ Report 2021–2022. URL: <https://bit.ly/3hQO31L>
10. Karlan P. S. Two Concepts of Judicial Independence. *Southern California Law Review*. 1998. Vol. 72. P. 535–558.
11. Levinson S. Identifying “Independence”: The Role of the Judge in the Twenty-First Century. *Boston University Law Review*. 2006 Vol. 86 (1049).
12. Magna Carta of Judges. CCJE, 2010. URL: <https://rm.coe.int/16807482c6>
13. Mény Y., Surel Y. Democracies and the populist challenge. Cham : Palgrave Macmillan, 2002.
14. Moliterno J. E., Čuroš P. Recent Attacks on Judicial Independence: The Vulgar, the Systemic, and the Insidious. *German Law Journal*. 2021. Vol. 22. P. 1159–1191.
15. Parlov-Tkalčić v. Croatia № 24810/06. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-1194>
16. Piana, D. Judicial Accountabilities in New Europe: From Rule of Law to Quality of Justice. L. : Routledge, 2016.
17. Popova M. Politicized justice in emerging democracies: A study of courts in Russia and Ukraine. Cambridge : Cambridge University Press, 2013.
18. Sillen J. The Concept of “Internal Judicial Independence” in the Case Law of the European Court of Human Rights. *European Constitutional Law Review*. 2019. Vol. 15. № 1. P. 104–133.
19. The regulator and his judge(s); Conference organised in cooperation with the OECD Network of Economic Regulators, 2017.
20. van Dijk F., Vos G. A method for assessment of the independence and accountability of the judiciary. *Journal of Court Administration*. 2018 Vol. 9. № 3. P. 1–21.
21. Verhoest K. Agentification. *The Palgrave Handbook of Public Administration and Management in Europe* / ed. E. Ongaro, S. van Thiel. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2017. P. 327–346.
22. Vibert F. The rise of the unelected: Democracy and the new separation of powers. Cambridge : Cambridge University Press, 2007.
23. Werd, de M. Dikastophobia – a dangerous populist strategy to prevent judges from controlling government power. 2020. URL: <https://europeancourts.blogspot.com/2020/02/dikastophobia-dangerous-populist.html>

Civil society as a guarantor of judicial independence

Stoiko Olena Mykhailivna

Doctor of Political Sciences, Leading Researcher
V. M. Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
Trokhsviatytska str., 4, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1021-5270

In the context of two contradictory trends that determine the dynamics of state-building processes in general: the growing influence of courts on political decision-making (judicialization of politics) and the desire of political actors to maintain and increase their control over the judiciary, the role and place of civil society organizations are analyzed. The structural-functional method is used to clarify the place and role of self-governing judicial organizations in the system of judicial authorities; dialectical method – to analyze the contradictions in the interaction between the judiciary and political actors.

It is noted that the attempts of political actors to subordinate the judiciary are reduced to three types of attacks (brutal, systemic and insidious), which aim to weaken the independence of the judiciary and public confidence in it.

It is proved that civil society is an ally of the judiciary and a guarantor of its independence in confronting political actors, with a special role assigned to judges' self-governing organizations as representatives of civil society that influence the quality of the judiciary in the state. Formally, the High Council of Justice, as a collegial, independent constitutional body of state power and judicial governance, which forms the corps of judges, is under significant influence of civil society organizations: only 4 members are appointed by the President of Ukraine, the remaining 17 by self-governing organizations. Particular attention is paid to the analysis of the method of creation and powers of the Public Integrity Council under the High Qualification Commission of Judges of Ukraine and the Advisory Group of Experts in the formation of the Constitutional Court of Ukraine. The effectiveness of their activities and the scope of their powers can have a significant impact on the formation of an independent judicial system with appropriate accountability mechanisms.

Key words: *judicial system, civil society, democracy, rule of law, self-government, accountability.*

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Свідерська Ольга Іванівна

Політика сорому та ідентичність

УДК 316.37:179.9

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.8>

Свідерська Ольга Іванівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри теоретичної
та практичної психології
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна
ORCID: 0000-0001-6618-0559

У статті підкреслено, що механізм ідентифікації індивіда є перш за все механізмом емоційного зв'язку, механізмом привласнення емоційних переживань, які зав'язують вузлики психологічних смислів його ідентичності. Доведено, що сором передує формуванню ідентичності. Акцентовано, що переживання сорому індивідом може бути розглянуто як механізм для мислення про ідентичність, бажання, втілення, стосунки та соціальну включеність/виключення а також як каталізатор, який має потенціал для катарсису.

Доведено, що самосвідомість індивіда виникає й формується під впливом соціальних обставин: у контексті порівняння «ми-групи» з «вони-групами». Що зумовлює особливий статус образу Іншого у дослідженнях процесів ідентифікації.

Виявлено, що дослідження політики сорому потребує до себе інтегрованого мультидисциплінарного підходу, оскільки вимагає до себе розуміння психоаналітичного, філософського та політичного трактування. Обґрунтовано, що сором відіграє одну із вагомих ролей у процесі конституюванню ідентичності. Підкреслено, що визнання минулих помилок звільняє людину від відчуття провини, що здійснюється й на індивідуальному, й на колективному рівнях. Сором є вирішальною емоцією у процесі примирення: «Ми» відчуваємо сором за певні дії чи бездіяльність, наслідком яких інші спільноти зазнали болю, втрати чи страждань. Отже, «Наш» сором такий же необхідний, як і «їхній» біль.

Доведено, ідентичність залежить від уявного та символічного образу Іншого, відповідно до якого ми здійснюємо самоаналіз та самоотождження. Ідентифікація себе з Іншим може бути з метою прийняття та наслідування його переконань, а також з метою формування цілком протилежних уявлень. Політика сорому передбачає його визнання, що може стати основою створенні нації, та демократичного розвитку.

Ключові слова: сором, політика сорому, ідентичність, Інший, спільнота.

Вступ. Одним із цікавих напрямів дослідження політики сорому є розуміння того яким чином сором може конструювати ідентичність на індивідуальному та колективному рівнях. У загальному, нам цікаве це співвідношення саме через шлях, який вибудовує Україна до Європейського союзу, одночасно формуючи й європейську ідентичність. З іншого ж боку тема взаємозв'язку сорому та ідентичності має й менш глобальну мету: розуміння особливостей становлення української національної культурної ідентичності та світогляду у післявоєнній державі. Сором вважається однією із надскладних емоцій, адже передусім її розуміють як соціальну емоцію: розуміння себе по відношенню до спільноти, в якій ми проживаємо. Україна є доволі «багатою» у контексті використання сорому у політиці. Яскравим прикладом може слугувати хоча б нівелювання української мови та культури на території нашої держави, яке відбувалося кожного разу, коли Україна була під гнітом росії, й продовжувалося до недавнього часу й після офіційного отримання незалежності у 1991 році. Особи, які розмовляли українською вважалися бідняками, периферією, недостойними, постійно поширювався нарратив, про те, що розмовляти українською соромно, адже російська більш світська, більш перспективніша, тощо.

До слова, вивчення політики сорому має достатньо велике наукове підґрунтя, однак в українській політологічній традиції ця тема не є вираженою. Особливістю сорому є те, що вивчення цієї емоції потребує себе мультидисциплінарного підходу, а тому основні положення сорому знаходимо у філософських текстах Арістотеля, Платона, Ф. Ніцше, Б. Спінози, Ж. Дельоза, М. Фуко, Ф. Фукуями; з позиції психоаналітичного підходу цікавими є напрацювання у розумінні сорому, які належать З. Фройдю, Е. Еріксону, К. Юнгу, М. Якобі, та ін. Сором є предметом досліджень і інших сучасних західних дослідників, зокрема С. Ахмед, С. Мундт, К. Тарнопольські, чії напрацювання представлені у нашій роботі.

На наш погляд досить цікавими є напрацювання С. Мундт, зокрема її спроба не розглядати присоромленого суб'єкта як жертву, а використати сором для роботи над досвідом його пережиття, і як усвідомлення його як механізму мислення про ідентичність [13]. У дослідженнях С. Ахмед показано як культурна політика сорому змінює наше мислення про суб'єкт і як можна повернути конститутивний момент суб'єктивації із небажаного сором'язливого до більш позитивних позицій для роздумів про ідентичність [11]. У дослідженні К. Тарнопольські зустрічаємо звернення до необхідності розмежуванні індивідуального та колективного,

акценту на суперечностях впливу політики сорому на демократичні процеси, та ін [15].

Мета та завдання. Отже метою статті є здійснити аналіз політики сорому у контексті індивідуальної ідентичності особи. Мета зумовила постановку таких завдань: визначення поняття ідентичності та основних підходів до його аналізу; виокремлення найважливіших аспектів взаємозв'язку сорому та ідентичності.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові й спеціальні методи дослідження: аналізу й синтезу, при дослідженні поняття політики сорому та ідентичності, та розуміння сорому, як базової соціальної емоції, яка конструє індивідуальну ідентичність по відношенню до Іншого; індукції та дедукції – через призму спостереження за особливостями використання сорому у контексті конструювання української ідентичності в умовах війни; абстрагування, через призму дослідження поведінкових стратегій осіб, які піддаються під вплив присоромлення з боку політичних акторів; науково-аналітичний метод, вивчення наукової літератури з теми дослідження.

Результати. Відомий філософ Ф. Фукуяма наголошує на тому, що тема ідентичності є достатньо популярною у різних сферах людського життя. Не можливо не погодитися із цією тезою, адже звертання до ідентичності використовують як у популістських рухах, так і під час революцій, про ідентичність говорять усюди, де важливо підкреслити гідність нації, унікальність можливостей чи захист прав меншин за певною ознакою. «Ми не можемо перестати сприймати себе й суспільство через призму ідентичності», зауважує філософ [10, с. 171]. У теорії соціального впливу неодноразово було доведено, що у своєму житті людина, яка приймає рішення, керується двома важливими показниками: рухом, наслідуючи когось, хто є для неї прикладом, авторитетом, на кого вона прагне бути схожою, або ж навпаки: рухом від когось, обираючи собі за приклад когось, на кого схожою вона не хоче бути ні за яких обставин. Найбільш доказовими є результати експериментів, проведених, в тому числі Й. Бергером, задля розуміння особливостей функціонування соціального впливу й окреслення психології сучасного споживача [1]. Отже, у процесі своєї соціалізації ми й справді конструємо свою ідентичність по-відношенню до когось Іншого, однак, як стверджує Ф. Фукуяма, ідентичність не є чимось абсолютно сталим, й вона може змінюватися під впливом певних соціо-політичних викликів [10, с. 171].

Сучасність пропагує релятивізм. У розумінні Ч. Тейлора, наслідком культурного релятивізму є «породження певної форми індивідуалізму, принципом якого є щось на зразок наступного: кожен має право розвивати свою форму життя, ґрунтуючись на своєму власному розумінні питання про

те, що є справді важливим або цінним» [8, с. 15]. У його уявленнях індивідуалізм пропонує людині передусім бути чесною самою із собою, шукати власного способу самоздійснення. Однак, «фундаментальною основою конструювання культурної ідентичності людини є інший» [3, с. 188]. До слова, досить влучно висловлюється Ф. Фукуяма, розмірковуючи над конструюванням ідентичності на двох рівнях: індивідуальному та соціальному. На його переконання ідентичність тісно пов'язана із потребою гідності, а французька революція сформувала дві течії вивчення ідентичності ще задовго до їхньої актуалізації: одна вимагає визнати гідність особи, інша – спільнот [10, с. 57].

Вивчення ідентичності передусім змушує звернутися до психоаналітичного розуміння таких термінів як «самоідентифікація», «самототожнення», автентичність, «Інший», «Чужий». З. Фройд розглядав поняття «ідентифікації», як механізм відновлення прив'язаності до втраченого об'єкта «Я». Е. Еріксон наголошував на можливостях індивіда відчувати себе, свій досвід як тотожний і безперервний й відповідно поводитися, що забезпечує, власне, відчуття ідентичності. К. Юнг, вважав індивідуалізацію (самоздійснення) метою психологічного розвитку. Як слушно підкреслює І. Лебединська: «ідентифікація (самототожнення) – психологічний процес, за допомогою якого людина запозичує (привласнює) собі якості об'єкта бажання (людини, ідеї, символу – Іншого)» [3, с. 21]. М. Мафесоллі підкреслює, що у порівнянні із концепціями модернізму, де основне місце посідала політика, у постмодернізмі концентрація уваги переходить на ідею племені, що «змінює ставлення до Інакшості, або, точніше, до Чужаків» [4, с. 157].

До слова, сучасні західні дослідники інколи називають дискурс ідентичності дискурсом «іншості», «чужості». Яскравими прикладами є роботи Е. Левінаса, Ж. Лакана. Ж. Дельоза, Дж. Мітчелла. До прикладу у теорії Ж. Лакана зустрічаємо поняття уявного та символічного «Іншого». Символічний «Інший» виконує роль інтеграції соціальних норм, які дитина засвоює у готовому вигляді. Такі норми, як правило не піддаються сумніву і сприймаються як належне. Першим ж «Іншим» для дитини є батьківський образ, від якого дитина пізнає соціальні закони і навички культурної взаємодії [7, с. 196]. Отже, як слушно зауважує Є. Нелін: ««Інший» – це джерело наповнення несвідомої сфери «іншого», який вбирає знання і норми культури завдяки мові і мовленню оточуючих «Інших» [6, с. 85]. Власне будь-яка теорія конструювання ідентичності звертається до первинного етапу соціалізації дитини – її сім'ї, зовнішніх обставин, через прийняття чи не прийняття певних соціальних норм.

Таким чином формується те, що Ч. Тейлор називає моральним ідеалом (автентичністю) –

картина можливого кращого та вищого способу життя, де «кращий» та «вищий» не визначаються тим, чого нам забажалося або чого ми потребуємо, а лише тим, чого ми повинні прагнути [8, с. 17]. У реальності ж, досить часто підкреслюється саме унікальність, неповторність людського «Еґо», що сприяє масовому поширенню споживацької психології, яка, зрештою поширюється, в тому числі і на політичну поведінку індивіда, його політичні очікування, формування толерантності чи інтолерантності по відношенню до інших. Поширення культури самоздійснення, на переконання Ч. Тейлора, «привела багатьох людей до втрати можливості сприйняття проблем, що виходять за межі їх інтересів. Подекуди це призводить до абсурду, коли між людьми, які прагнуть виключно бути самими собою, з'являються нові форми подібності, і крім цього, нові форми залежності» [8, с. 16]. Криза ідентичності, складність у її визначенні, зрештою впливають на те, що ми звертаємося до когось ззовні, аби її відбудувати.

Одне із цікавих досліджень ідентичності у контексті розуміння «свій-чужий» є напрацювання Г. Ковальової. У ньому авторка підкреслює вагомість усвідомлення того, що самосвідомість індивіда не виникає й не існує у соціальному вакуумі: «вона формується, зазначає дослідниця, у контексті порівняння «ми-групи» з «вони-групами», тому образу «іншого» в ідентифікаційних процесах приділяється важливе місце [2, с. 86]. Водночас авторка підкреслює тезу, з якою варто погодитися, адже у її розумінні, кожній національній культурі притаманне формування унікального культурного соціуму, а також морально-етичних засад суспільного життя, що й зумовлює формування певних колективних та індивідуальних ідентичностей. Підтвердженням цієї тези також є цілий ряд досліджень, які власне, зосередженні на вивченні ролі емоцій, колективних травм, історичних зламів, які у певних аспектах стали основою для формування національних культур, формування цінностей толерантності, відкритості, свободи, прав людини, що, зрештою, переросло у національне самобутнє світосприйняття.

Узагальнюючи розуміння ідентичності, можемо підкреслити, що вагомим фактором конструювання ідентичності є емоції, вони впливають на те як індивідуальна ідентичність формується у контексті спільноти, а «концептуалізація поняття «ідентичність» пов'язана не лише з дискурсом автентичності, тотожності, а й з дискурсом «Іншого», «Чужого»» [9, с. 341].

Власне однією із базових емоцій, які відіграють роль у побудові інституційних норм та національної свідомості є сором. Чимало сучасних досліджень звертають увагу на те, що почуття сорому є як індивідуальним психічним станом, так і соціальним поняттям. Так, у дослідженні С. Мунд, сором розглядається як передумова формування

ідентичності, у всіх її проявах. Тобто мова йде і про індивідуальні, і про колективні ідентичності, уніфікованість розуміння, що присоромлення – ввічливий універсалізуючий хід, який перекладає відповідальність за ганьбу з присоромленого дивака на всіх учасників певної спільноти [13]. Один із юнгіанських аналітиків, М. Якобі стверджує, що сором складним чином пов'язаний із соціальним контекстом. Він стосується питання: «якої поваги я заслуговую в очах інших людей, і який їхній вплив на моє відчуття самоцінності як людини» [12, с. 7]. Сором, який відчуває людина, може бути зумовлений приниженням, безсиллям, емоцією, що «бере початок передусім із відчуття втрати контролю над своїм життям» [5, с. 75]. На переконання дослідника Д. Муазі, приниження досягає свого апогею у момент, коли нас «охоплює переконання, що Інший удерся у приватну сферу особистого життя і зробив нас повністю залежним» [5, с. 75]. У розумінні автора, приниження втілює відчуття втрати контролю над теперішнім й майбутнім. Майбутнє ж є цілковитою протилежністю ідеалізованого минулого, оскільки політичні, економічні, соціальні та культурні умови, в яких перебуватиме індивід диктує Інший [5, с. 75].

У своєму дослідженні К. Тарнопольські звертає увагу, що більшість науковців, предметом дослідження яких виступав сором, звертають увагу саме на розуміння «політики сорому» як практики відвернення або уникнення почуття сексуального сорому, прив'язуючи його до когось: дивака або ж «збоченця». Така політика, на думку авторки, намагається маргіналізувати ці групи, ізолювати їх від громадськості, тобто позбавити їх суспільного визнання та доступу до державних ресурсів, інституціоналізуючи певні норми, поняття того, що є прийнятним, а потім стигматизуючи будь-які інші, не відповідні цим нормам дії та вчинки [15, с. 471].

Тарнопольські виокремлює чотири джерела концептуальної плутанини, які виникають навколо сорому: різні способи перекладу та тлумачення термінів, які позначають сором; різні види та вияви сорому, які виникають у людській психіці та в політиці; різні критерії, які можна використовувати для класифікації сорому як благодірного чи, навпаки загрозливого для демократії; теоретична перспектива або концептуальна основа, яку використовують для визначення та аналізу сорому [15, с. 474]. Для того, аби здійснити аналіз взаємозв'язку індивідуального сорому та демократії, дослідниця звертається до філософії Платона та Сократа. Зокрема, авторка наполягає на тезі, що платонівська політика сорому включає елементи дискомфорту та задоволення, збентеження та самовладання, боротьби та консенсусу, вона не улещує індивідуальне Еґо, а навпаки – стигматизує, принижує, є авторитарною, нормалізуючою, комунітарною чи жорстко ієрархічною.

У контексті формування ідентичності, Тарнопольські визначає переживання сорому – як момент, в якому індивід або група відчувають дискомфорт і збентеження, свідоме чи несвідоме когнітивно-афективне усвідомлення погляду «Іншого», по відношенню до себе чи своєї групи. За характером переживання індивідуальний сором відповідає внутрішньому «Я», мається на увазі особливості темпераменту людини, її схильності до цього переживання, а також інші її інтрапсихічні характеристики, які розвинулися на основі минулого досвіду пережиття сорому [15, с. 475]. Ці терміни Тарнопольські переносить і на політичну сферу. На її переконання, державний устрій може мати «почуття сорому», може брати участь у «діях сорому», і може змушувати «відчути сором». Усі ці досвіди можуть бути й індивідуальними, однак для державного устрою має значення їхня спільність. Отже, у розумінні К. Тарнопольські, прояви сорому не є відокремленими, швидше за все вони пов'язані на внутрішньопсихічному й міжпсихічному рівні. Саме міжпсихічний характер сорому, робить його політично актуальним. Отже, у контексті конституювання ідентичності у такому розумінні «Інший», по відношенню до якого відбувається ідентифікація індивіда, може набувати форми соціальної спільноти, або ж політичної структури в середині тієї, в якій перебуває індивід. Деяко схоже бачимо й у Фукуями, який наголошує на важливості врахування попереднього досвіду переживання спільнотою сорому. Тарнопольські намагається пояснити це у спосіб розуміння, як «Я» соромиться Іншого, почуття сорому, яке Я маю, частково залежатиме від способу, за яким було пережито сором у минулому, і яким чином цей сором був оцінений «Іншим» [15, с. 474].

У дослідженні політики культури емоцій, С. Ахмед велику увагу приділяє конституюванню ідентичності через сором. Дослідниця акцентує увагу, що визнання минулих помилок звільняє людину від відчуття провини. Фокус зосереджено на висвітленні взаємозв'язку прийняття загальнонаціональної ганьби та становлення нації. Отже, сором стає вирішальним у процесі примирення: «Ми» відчуваємо сором за певні дії чи бездіяльність, наслідком яких інші спільноти зазнали болю, втрати чи страждань. Отже, «Наш» сором такий же необхідний, як і їхній біль у відповідь для визнання історичних помилок [11, с. 101].

Однак, як слушно підкреслює Ахмед, у такому трактуванні сором перестає бути індивідуальним, а набирає ознак колективного, а це означає, що визнання ганьби цілою нацією знімає відповідальність із конкретних осіб, які були долучені до вчинення злочину. Тому у своєму дослідженні авторка наголошує на можливості відділення індивідуального сорому від колективного: окремі індивіди у цьому розумінні стають причетними до

національної ганьби остільки вони ідентифікують себе із цією нацією (наш сором – це «мій сором», оскільки я вже «з ними») [11, с. 103]. Сором здатен оголювати певні рани, приховуючи інші. Його роль полягає не лише у визнанні несправедливості, скоєної проти інших, але також у формуванні нації, «ствердженні ідентичності». Сором є емоцією, пов'язаною із провинною, приниженням, гордістю, гідністю, смутком й жалем. Якщо описувати сором через призму тілесного переживання, то його можна визначити як інтенсивне й хворобливе самовідчуття: коли я відчуваю сором, це означає, що я вчинив щось погане. Коли людина соромиться, її тіло ніби згорає від самозаперечення; таке відчуття сприймається суб'єктом як ознака власної невдачі перед Іншим. Суб'єкт може прагнути сховатися від Іншого; може переживати сором як викриття: Інший бачить, що я зробив щось, що є поганим а, отже, ганебним. Сором стає ще більш інтенсивним перед загрозою викриття перед Іншим. Погляд цього Іншого – це погляд, який я прийняв щодо самого себе: Я бачу себе таким, ніби я цей Інший, отже, моя невдача перед цим Іншим є глибокою невдачею мене самого перед собою [11, с. 105]. Як стверджував Жан-Поль Сартр: «Мені соромно за те, ким я є», усвідомлюючи сором через близьке відношення себе до самого себе» [14, с. 221], та водночас: «Мені соромно за себе, як я виглядаю перед Іншим» [14, с. 222].

Для індивідуалізації важливо те як сором повертає себе проти себе і до себе: «відокремленість» суб'єкта посилюється у зворотному значенні; відокремленість відбувається у момент впливу на інших, впливу, який завдає шкоди. Це спосіб, у який сором наповнює себе: стає тим, чим я є. Тож коли ми визнаємо себе присоромленими, самоідентифікація передбачає інше ставлення «Я» до свого «Я» і «Я» до «Іншого», перед ким я відчуваю себе винними. Відчуття сорому це щось більше ніж просто про мій вчинок чи бездіяльність: заподіяння зла передається мені так, що я відчуваю себе поганим і таким, яким був «знайденим» або «виявленим» «Іншим». Сором таким чином пов'язаний з самовизнанням: «це не ізольований акт, який можна відокремити від себе» [11, с. 104].

Опираючись на попередні дослідження сорому, С. Ахмед доходить висновків, що викриття сорому «Іншим» не завжди має певний ефект. Справа в тому, що сором, як викриття перед Іншим відчувається лише за умови, що суб'єкт цікавиться Іншим; тобто Інший є для нас кимось, на кого ми реально емоційно відреагуємо. Іншими словами, Інший може викликати лише реакцію сорому, тільки при умові якщо він вже викликав якісь певні бажання чи приязнь до нас. Я може бути соромно за те, ким я є, зацікавлене, кимось, чий погляд є «важливий» для «Я». Сором не має чисто негативного

чи позитивного ставлення до Іншого, він є амбівалентним [11, с. 105]. Отже, у своєму дослідженні культурної політики емоцій С. Ахмед описує їх як види рухів, до Іншого або від нього: емоції, на її переконання, стосуються також прихильностей або того, що пов'язує нас з Іншим. Емоції, на переконання авторки породжуються прихильністю, вони є наслідками, однак разом з тим, вони також змушують нас шукати прихильностей та відмовлятися від них; інколи емоції є розрізненими енергіями, які спонукають нас, захоплюють нас, прив'язуються ідеологічно, соматично чи несвідомо. Емоції є достатньо складним психологічним конструктом, який не має єдиного джерела свого походження, а це означає, що вони можуть формувати як на індивідуальному, так і на колективному рівні.

Висновки. Підсумовуючи, акцентуємо, що сором можна вважати емоцією, яка є передумовою становлення ідентичності у будь-якому її типі. Ідентичність залежить від уявного та символічного образу Іншого, відповідно до якого ми здійснюємо самоаналіз та самоототожнення. Ідентифікація себе з Іншим може бути з метою прийняття та наслідування його переконань, а також з метою формування цілком протилежних уявлень. Політика сорому передбачає його визнання, що може стати основою створення нації, а також чинником демократичного розвитку. Разом з тим, політика сорому може бути й руйнівною, особливо коли відбувається знеособлення відповідальних за певні дії, внаслідок яких було нанесено шкоду Іншим як поза спільнотою так і всередині неї. Це означає, що сором необхідно вивчати одночасно на двох рівнях: індивідуальному, через ідентифікацію себе із спільнотою й колективному, як загальний досвід, що склався на основі певних історичних фактів та подій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бергер Й. Невидимий вплив. Приховані сили, які формують поведінку. Київ : Наш формат, 2018. 240 с.
2. Ковальова Г. П. Опозиція «Свій-Чужий» при формуванні національної ідентичності в контексті глобалізації. *Наукові записки. Сер. «Філософія»*. Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2009. Вип. 5. С. 84–91.
3. Лебединська І. В. Ідентичність і культура. Досвід психологічної інтерпретації. Київ : Золоті ворота. 2012. 278 с.
4. Маффесолі М. Час Племен. *Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві*. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2018. 262 с.
5. Муазі Д. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2018. 184 с.
6. Нелін Є. Концепція дискурсів і лінгвістичний психоаналіз Ж. Лакана. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2020. № VIII (95), Issue 239. С. 84 – 87

7. Петрушкевич А. Несвідоме в концепції Ж. Лакана: дискурс Іншого. *Дискурс культури*. 2012. № 11. С. 193–200
8. Тейлор Ч. Етика автентичності. Київ : Дух і літера. 2002. 128 с.
9. Угрин Л. Колективна ідентичність: конструювання в контексті відносин з іншими. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2015. Випуск 7. С. 340–348
10. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. Київ : «Наш формат». 2020. 192 с.
11. Ahmed S. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh University Press, 2004. 256 p.
12. Jacoby M. *Shame and the Origins of Self-esteem*. Psychology Press, 1996. 130 p.
13. Munt S. *Queer attachments : the cultural politics of shame*. University of Sussex, 2007. 248 p.
14. Sartre J.-P. *Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology*. London : Routledge. 1996. 918 p.
15. Tarnopolsky, C. Prudes, Perverts, and Tyrants: Plato and the Contemporary Politics of Shame. *Political Theory*, 32 (4). 2004. P. 468–494. DOI: <https://doi.org/10.1177/0090591704265523>

REFERENCES:

1. Berher Y. *Nevydymyi vplyv. Prykhovani syly, yaki formuiut povedinku [Invisible Influence: The Hidden Forces That Shape Behavior]*. Kyiv : Nash format, 2018. [in Ukrainian].
2. Kovalova H. P. *Opozytsiia «Svii-Chuzhyi» pry formuvanni natsionalnoi identychnosti v konteksti hlobalizatsii [The «Own-Alien» opposition in the formation of national identity in the context of globalization]*. *Naukovi zapysky. Ser. «Filosofiiia»*. Ostroh : Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademiia», 2009. Vyp. 5. P. 84–91 [in Ukrainian].
3. Lebedynska I. V. *Identychnist i kultura. Dosvid psykholohichnoi interpretatsii. [Identity and culture. Experience of psychological interpretation]*. Kyiv : Zoloti vorota, 2012. [in Ukrainian].
4. Maffesoli M. *Chas Plemen. Zaneпад individualizmu u postmodernomu suspilstvi [Time of the Tribes. Decline of individualism in postmodern society]*. Kyiv : Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2018. [in Ukrainian].
5. Muazi D. *Neopolytika emotsii. Yak kultury strakhu, prynyzhennia ta nadii zminiuiut svit [The Geopolitics of emotions]*. Kyiv : Brait Star Pabliashynh, 2018 [in Ukrainian].
6. Nelin Ye. *Kontseptsiiia dyskursiv i lnhvistychnyi psykhoanaliz Zh. Lakana [The concept of discourses and linguistic psychoanalysis of J. Lacan]*. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2020. № VIII (95). Issue 239. P. 84–87 [in Ukrainian].
7. Petrushkevych A. *Nesvidome v kontseptsii Zh. Lakana: dyskurs Inshoho/dyskurs kultury [The unconscious in the concept of J. Lacan: the discourse of the Other / the discourse of culture]*. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Ser.: *Filosofiiia*. 2012. № 11. P. 193–200 [in Ukrainian].
8. Teilor Ch. *Etyka avtentychnosti [The Ethic of Authenticity]*. Kyiv : Dukh i litera, 2002 [in Ukrainian].

9. Uhryn L. Kolektyvna identychnist: konstruivannia v konteksti vidnosyn z inshymy [Collective identity: designing in the context of relations with other]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filos.-politolog. studii*. 2015 Vyp. 7. P. 340–348 [in Ukrainian].

10. Fukuiama F. Identychnist. Potreba v hidnosti y polityka skryvdzhenosti [Identity. The Demand for Dignity and the Politic of Resentsment]. Kyiv : Nash format, 2019. [in Ukrainian].

11. Ahmed S. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh University Press, 2004.

12. Jacoby M. *Shame and the Origins of Self-esteem*. Psychology Press, 1996.

13. Munt S. *Queer attachments : the cultural politics of shame*. University of Sussex, 2007.

14. Sartre J.-P. *Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology*. London: Routledge, 1996.

15. Tarnopolsky C. Prudes, Perverts, and Tyrants: Plato and the Contemporary Politics of Shame. *Political Theory*. 2004. № 32 (4). P. 468–494. DOI: <https://doi.org/10.1177/0090591704265523>

The politics of shame and identity

Sviderska Olha Ivanivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Theoretical and Practical Psychology
National University “Lviv Polytechnic”
Stepana Bandery str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6618-0559

The article emphasizes that the mechanism of identification of an individual is first of all a mechanism of emotional connection, a mechanism of appropriation of emotional experiences that tie the knots of psychological meanings of his identity. It has been proven that shame precedes the formation of identity. It is emphasized that the individual's experience of shame can be seen as a mechanism for thinking about identity, desire, embodiment, relationships and social inclusion/exclusion, and as a catalyst that has the potential for catharsis.

It is proven that the self-awareness of an individual arises and is formed under the influence of social circumstances: in the context of comparing “we-groups” with “they-groups”. What determines the special status of the image of the Other in the research of identification processes.

It was found that the study of the politics of shame requires an integrated multidisciplinary approach, as it requires an understanding of psychoanalytic, philosophical and political interpretation. It is substantiated that shame plays one of the important roles in the process of identity formation. It is emphasized that the recognition of past mistakes frees a person from the feeling of guilt, which is carried out both at the individual and collective levels. Shame is a crucial emotion in the reconciliation process: “We” feel shame for certain actions or inactions that have caused pain, loss, or suffering to other communities. Therefore, “Our” shame is as necessary as “Their” pain.

It has been proven that identity depends on the imaginary and symbolic image of the Other, according to which we carry out self-analysis and self-identification. Identifying oneself with the Other can be for the purpose of accepting and imitating his beliefs, as well as for the purpose of forming completely opposite ideas. The politics of shame involves its recognition, which can become the basis for the creation of a nation and democratic development.

Key words: shame, politics of shame, identity, Other, community.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Бабіна Валентина Олександрівна
Кудлай Ірина Володимирівна

Інформаційна політика та її роль у вирішенні міждержавних конфліктів

УДК 341
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.9>

Бабіна Валентина Олександрівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
та права
Національного університету
«Одеська політехніка»
просп. Шевченко, 1, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-2796-5024

Кудлай Ірина Володимирівна
старший викладач кафедри
міжнародних відносин та права
Національного університету
«Одеська політехніка»
просп. Шевченко, 1, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-6154-5245

Міжнародні конфлікти протягом всієї історії супроводжували людство. Світ стрімко змінюється, формується новий світовий порядок, суспільства стикаються з новими викликами, а науково-технічний прогрес, в тому числі в військовій та інформаційній сферах, сприяють тому, що конфлікти якісно змінилися і набули абсолютно нові форми.

Невід'ємною складовою національної безпеки держави завжди була інформаційна безпека. Її питома вага зростає прискореними темпами. Це, насамперед, обумовлено стрімким розвитком технологій засобів зв'язку та інформаційних технологій, що обслуговують численні портали Інтернету. Завдяки цьому розширюється сфера внутрішньої інформаційної діяльності, міжнародного інформаційного співробітництва.

Проте одночасно з'являються нові виклики національній безпеці, нейтралізація яких і потребує створення насамперед правового поля, у межах якого здійснювалося б інформаційне співробітництво, а також розробки та життя відповідних заходів політичного, економічного, технологічного характеру.

Інформаційна політика виходить, зокрема, з інформаційного суверенітету держави, відповідно передбачає захист національного інформаційного середовища та створення загальної системи охорони інформації. Йдеться про суспільне значущу інформацію, що стосується державотворення і основ етнічного буття. Суттєвим елементом інформаційної політики є забезпечення національної безпеки і такої її складової як інформаційна безпека.

Розвиток соціальних мереж, месенджерів і глобалізація світового співтовариства активно використовуються у військовій галузі не тільки з метою здійснення управлінських процесів, але й для ведення віртуальних бойових дій, які забезпечують реальні військові протистояння.

У статті досліджується інформаційна політика в умовах політичних конфліктів. Визначено загальні принципи, мету та значення інформаційної політики, виокремлено особливості та специфіку сучасних інструментів інформаційних війн у міжнародному геополітичному просторі; виявлено чинники, що впливають на інформаційне середовище держави; проаналізовано вплив ЗМІ та соціальних мереж на перебіг політичних конфліктів; запропоновано власні шляхи вдосконалення інформаційної політики в умовах політичного конфлікту на міжнародному рівні.

Ключові слова: інформаційна політика, політичні конфлікти, інформаційна війна, гібридна війна, типи конфліктів, ЗМІ, соціальні мережі.

Вступ. Необхідною умовою побудови і ефективного функціонування незалежної та суверенної держави є всебічне забезпечення її національної безпеки у всіх сферах діяльності держави як в межах своїх національних кордонів, так і світовому середовищі. Регулювання зазначеної діяльності визначається внутрішнім законодавством країни та ратифікованими дво- і багатосторонніми міжнародними угодами, які, за Конституцією України, стають частиною національного законодавства.

Державна інформаційна політика, як один із найважливіших напрямів внутрішньої та зовнішньої політики України, покликана забезпечити можливість реалізації нової економічної, організаційно-управлінської і науково-технічної моделі функціонування засобів масової інформації з метою задоволення громадських та індивіду-

альних потреб у межах єдиного інформаційного простору нашої країни. Його формування і розвиток, ефективне використання в інтересах суспільства, держави та її громадян залежить від повноти і досконалості нормативно-правової бази, відповідних організаційно-управлінських рішень.

Актуальність теми. Державна політика грає дедалі важливішу роль демократичному управлінні конфліктами. Зростаюча соціальна та культурна неоднорідність, економічна нерівність, глобалізація та зміна клімату є політичними проблемами, які навантажують можливості розвинених демократій щодо врегулювання конфліктів. Інформація відіграє вирішальну роль у теоріях міждержавної поведінки.

Загальносвітовою тенденцією в умовах посилення глобалізації є перетворення регіональних політичних конфліктів на глобальні, саме вони

чинять значний вплив на розстановку сил та перерозподіл сфер впливу на міжнародній арені.

Використання новітніх технологій і інформаційних стратегій, в умовах політичних конфліктів гібридного типу створює можливість швидких атак, дезінформації та ослаблення супротивників. Це зумовлює, все більшого поширення останніх, жертвами яких стають не лише військові, а й цивільне населення.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає в тому, щоб дослідити вплив сучасної інформаційної політики держав на перебіг міжнародних політичних конфліктів та запропонувати шляхи вдосконалення інформаційної політики в умовах політичного конфлікту на міжнародному рівні з метою мінімізації негативних наслідків останньої. Реалізація поставленої мети обумовлює вирішення таких дослідницьких **завдань**:

узагальнити теоретико-методологічні засади наукових категорій «політичний конфлікт», «інформаційна політика» та «інформаційна війна»;

визначити загальні принципи, мету та значення інформаційної політики;

виокремити особливості та специфіку сучасних інструментів інформаційних війн у міжнародному геополітичному просторі;

виявити чинники, що впливають на інформаційне середовище держави;

запропонувати власні шляхи вдосконалення інформаційної політики в умовах політичного конфлікту на міжнародному рівні.

Методи дослідження. Теоретичну основу статті склали політологічні, юридичні, історичні та соціологічні праці та дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів, що розкривають генезис, сутність і принципи вивчення природи політичного конфлікту, інформаційних війн та сучасної інформаційної політики держав.

В межах здійснюваного нами дослідження значний інтерес становить визначення інформаційної політики. В цілому, інформаційна політика, як один із найважливіших напрямів внутрішньої та зовнішньої політики України, покликана забезпечити можливість реалізації нової економічної, науково-технічної та організаційно-управлінської моделі функціонування засобів масової інформації з метою задоволення громадських та індивідуальних потреб у межах єдиного інформаційного простору нашої країни.

Більшістю розвинених країн прийнято національні програми побудови інформаційного суспільства. Відбувається перерозподіл інформаційних ресурсів, інформація стає тим національним ресурсом, ступінь розвиненості і використання якого визначає майбутнє місце конкретної країни у світовій системі економічних і політичних відносин.

Одночасно наслідки бурхливого розвитку інформаційної сфери, глобалізаційних проце-

сів супроводжуються появою принципово нових загроз інтересам особистості, суспільства, держави, національній і державній ідентичності членів світової спільноти.

В світі не існує країн де б держава не втручалась в сферу інформаційно-комунікаційних технологій, і, в першу чергу, тому, що держава, як правило, виступає одним з головних суб'єктів ринку новітніх технологій, а питання їх розвитку та впровадження це є питаннями національної безпеки та оборони більшості країн. Відповідно, метою інформаційної політики держави є створення політико-правових, економічних, організаційних та матеріально-технічних умов для формування сучасної моделі державної інформаційної політики, підвищення ефективності використання усіх видів інформаційних ресурсів і управління елементами інформаційно-комунікаційної інфраструктури, державної підтримки виробництва і розповсюдження вітчизняної інформаційної продукції, забезпечення розвитку та захисту вітчизняної інформаційної сфери виходячи з пріоритету прав і свобод людини і громадянина, її запитів та інтересів.

Як правило, встановлюється заборона використання інформації, яка може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності, порушення громадянського порядку (з метою запобігання заворушенням чи злочинам), пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, посягання на права й свободи людини щодо охорони здоров'я населення, підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

На сьогодні переважна більшість вітчизняних вчених погоджуються, що «інформаційна війна, це складова частина ідеологічної боротьби. Такі війни не призводять безпосередньо до кровопролиття, руйнувань, при їх веденні немає жертв, ніхто не позбавляється їжі, даху над головою, що породжує небезпечну безпечність у ставленні до них. Тим часом, руйнування, яких завдають інформаційні війни у суспільній та особистій психології за масштабами і за значенням цілком співмірні, а часом і перевищують наслідки збройних війн» [14].

На думку іншого вітчизняного дослідника, «інформаційна війна – це поширення інформації у спосіб, який формує у суспільстві чи групі людей потрібну точку зору, громадську думку, хід взаємодоповнюючих логічних думок, вичерпну систему поглядів щодо окремих питань на користь організатора інформаційної пропаганди» [8].

Результати. Надзвичайно важливим є інституціоналізація перебігу будь-якого конфлікту. Інституціолізовані конфлікти відбуваються в рамках соціальних інститутів, які дозволяють зробити їх підконтрольними чинним у суспільстві правилам політичної гри за відповідними правовими процедурами.

Врегулювання конфлікту передбачає зниження гостроти протистояння сторін, однак досягнутий між сторонами компроміс не може усунути причин конфлікту. Тому розв'язання конфлікту можливе переважно у спосіб вичерпання самого предмету спору, а не створення обставин, за яких конфлікт зовнішньо можна вважати врегульованим, проте, які зберігають загрозу рецидиву [5].

Реальне розв'язання конфліктів вимагає виявлення тих потреб, що їх утіснено. Оскільки різні верстви населення, політичні сили мають різні й навіть протилежні інтереси, зіткнення яких відбуватиметься завжди, то усунути появу конфліктів неможливо.

Невпинний розвиток і прогрес суспільства постійно супроводжується суперечливими і конфліктогенними явищами.

Мабуть, однією з умов стабільного і поступального розвитку суспільства може вважатися безперервне виявлення джерел і причин напруги та конфліктів, їх вчасне врегулювання.

Необхідним є зниження гостроти конфліктів шляхом поглиблення співробітництва між гілками влади, вирішення соціальних, матеріальних і національних проблем, забезпечення своєчасних реформ та правопорядку, підвищення ефективності рівня управління та виконавської дисципліни, зростання її авторитету серед населення. Все більш важливою постає оптимізація дії механізмів щодо запобігання, пом'якшення та нейтралізації негативних наслідків конфліктів в інтересах суспільства в цілому чи окремих його суб'єктів, а також застосування теоретичних та прикладних знань для направлення конфліктного процесу у правове русло.

Управління конфліктом – це мистецтво і процес цілеспрямованого, обумовленого об'єктивними закономірностями впливу на його динаміку з метою: а) вдосконалення і розвитку політичної системи чи окремих її складових, або б) їх підриву й руйнування.

Конструктивне розв'язання політичних конфліктів може бути забезпечено лише правовими та політичними шляхами і методами. Від культури і мистецтва управління політичними конфліктами залежить політична стабільність суспільства та його національна безпека.

Значний інтерес становить вплив на політичні конфлікти з боку держави та її органів. Цей процес включає такі види їхньої діяльності:

- прогнозування конфліктів;
- запобігання ескалації конфліктів чи її стимулювання;
- врегулювання конфліктів;
- розв'язання конфліктів [15].

Вони співпадають із назвою основних етапів управління політичними конфліктами.

Під прогнозуванням конфлікту мається на увазі виявлення передумов та з'ясування причин виник-

нення потенційного конфлікту, а також визначення його сутності, характеру й функціональної спрямованості та розрахунку його імовірних наслідків як для конфліктуючих сторін, так і для всього суспільства.

Запобігання ескалації політичного конфлікту другий етап управління та вид управлінської діяльності, спрямований на недопущення його загострення і розширення масштабів.

Стимулювання ескалації – це той же самий другий етап управління та вид управлінської діяльності, підпорядкований досягненню діаметрально протилежної мети, а саме – загостренню і розширенню масштабів конфлікту.

У випадку стимулювання деструктивного конфлікту всі зацікавлені в цьому сили повинні бути вкрай обережними і дотримуватися деяких вимог:

- бути готовими взяти на себе управління цим конфліктом; бути здатними перетворити деструктивний конфлікт на конструктивний;
- всіляко уникати дій, які можуть призвести до людських втрат та великих матеріальних збитків.

Врегулювання конфлікту – це, водночас, і третій етап управління ним, і процес, і вид управлінської діяльності, підпорядкований утриманню його в цивілізованих рамках, спрямуванню його розвитку в напрямку ефективного та конструктивного розв'язання. Він передбачає три підетапи:

- визнання конфлікту всіма конфліктуючими сторонами;
- легітимізація конфлікту, тобто досягнення згоди між конфліктантами щодо визнання та дотримання ними узгоджених норм і правил взаємодії;
- інституалізація конфлікту.

Проаналізувавши стан інформаційної політики держави, в контексті розв'язання політичних конфліктів можна виділити такі актуальні проблеми:

- реалізація конституційних прав і свобод громадян на інформацію;
- забезпечення постійного оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів;
- проблема інформаційного обміну на регіональному та національному рівнях;
- вплив зарубіжного інформаційного продукту;
- наявність такої загрози інформаційної безпеки, як намагання маніпулювати суспільною свідомістю [12].

У царині засобів масової інформації традиційно переплітаються інтереси і дії трьох партнерів: держави, приватних корпорацій (бізнесу) і громадян.

Сучасна глобалізація інформаційного простору відкриває широкі можливості для громадської дискусії і плюралізму думок. Однак відкриття країни для глобального інформаційного простору несе в собі також низку ризиків для традиційного громадянського мовлення [13].

Висновки. Основні наукові і практичні результати статті полягають у наступному:

1. За результатами дослідження було узагальнено теоретико-методологічні засади наукових категорій «політичний конфлікт», «інформаційна політика» та «інформаційна війна».

Ґрунтуючись на сучасних дослідженнях зарубіжних та вітчизняних вчених встановлено, що під політичним конфліктом розуміється зіткнення суб'єктів політики у їх взаємному прагненні реалізувати свої інтереси й цілі, пов'язані, перш за все, з отриманням влади чи політичного статусу в суспільстві.

Термін «інформаційна політика» може трактуватися як мінімум двома способами – у широкому і вузькому сенсі.

У широкому сенсі даний термін може розкриватися як політика в інформаційній сфері суспільства, утвореною сукупністю суспільних відносин з приводу інформації та інформаційної інфраструктури як об'єктів інтересів індивіда, суспільства і держави.

Виходячи із запропонованого вище підходу, інформаційна політика – це використання ресурсів публічної влади для вибору ефективних шляхів вирішення найбільш гострих проблем розвитку інформаційної сфери.

2. Відповідно метою інформаційної політики держави є створення політико-правових, економічних, організаційних та матеріально-технічних умов для формування сучасної моделі державної інформаційної політики, підвищення ефективності використання усіх видів інформаційних ресурсів і управління елементами інформаційно-комунікаційної інфраструктури, державної підтримки виробництва і розповсюдження вітчизняної інформаційної продукції, забезпечення розвитку та захисту вітчизняної інформаційної сфери виходячи з пріоритету прав і свобод людини і громадянина, її запитів та інтересів.

3. Аналіз сучасних інструментів інформаційних війн у міжнародному геополітичному просторі дозволяє стверджувати, що найбільш ефективними прийомами інформаційних атак на сьогодні є: дезінформація, поширення фейків, залякування, схематизм, глузування, вклинювання, фальшування та ін.

4. Досвід сучасних локальних війн та збройних конфліктів свідчить про зростання в них ролі інформаційної боротьби, яка набуває активного стратегічного характеру, ведеться як в мирний час, так і задовго до розгортання бойових дій та після їх завершення, без обмежень у просторі та часі та характеризується економічною доцільністю та високою воєнно-політичною ефективністю.

Виходячи з наведеного розуміння війни, можна стверджувати, що чим вищий рівень розвитку

інформаційної культури суспільства, що протистоїть агресії, тим менше шансів у ворога перемогти у «гібридній війні». Це пов'язано з тим, що агресор намагається вплинути на культурні, правові, політичні, ціннісні основи життєдіяльності суспільства та особистості, його завданням є змінити, деформувати світогляд людини на свою користь за допомогою засобів масової комунікації.

Активна участь недержавних акторів у сучасних регіональних війнах і воєнних конфліктах породжує ще одну їх особливість. Вони досить складно піддаються врегулюванню традиційними засобами дипломатії, до яких належать офіційні переговори і посередницькі процедури. Пояснюється це широким колом проблем, що впливають на перебіг цього зазвичай досить тривалого процесу.

Україна на сьогодні використовує малоперспективну модель інформаційного протиборства «пропаганда – контрпропаганда». Якщо і надалі намагатися протидіяти інформаційним кампаніям агресора у такий спосіб, Україна лише програватиме, адже агресор готувався саме до цього і має досвід, кошти та бажання воювати саме так.

До того ж контрпропаганда:

- є руйнуванням основ демократії, засадничі принципи якої, зокрема свобода слова передбачають функціонування правдивої інформації, якої люди потребують для формування думки та прийняття рішень;

- передбачає наявність цілей, які не належать до кола інтересів одержувача інформації, а отже, містить прихований вплив (маніпулювання) аудиторією;

- є неприпустимою для органів державної влади, які мають зберігати довіру громадян до себе.

5. Для адекватного вирішення проблем інформаційного простору України слід також розпочати окремі додаткові програми: освітянську (нові професії, а не лише тільки журналістика), академічну (жодна дослідницька установа в Україні не займається інформаційним простором), інформаційну (на зарубіжні аудиторії ми не готуємо на сьогодні нормальної інформаційної продукції).

Активне використання інформаційних операцій демонструють усі останні збройні конфлікти, хоча б тому, що сьогодні жодна держава в світі не може розпочати військові дії, не довівши світові їх легітимність.

Інформаційна сфера створює цілі країни, вона допомагає їхньому економічному та політичному становленню. Вона збільшує силу сильних, применшує слабкості слабких. Інформаційна сфера стратегічно вигідніша за будь-яку іншу. Вона дає можливість, вкладаючи менший ресурс, отримувати кращий результат. Світ починається і закінчується інформацією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні проблеми інформаційної безпеки України : Аналітична доповідь Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2021. № 1. С. 56.
2. Гаврилов І. Розвиток інформаційного простору: нові можливості, нові загрози. *Національна безпека і оборона*. 2021. № 1. С. 77-79.
3. Головченко В. І., Гондюл В. П., Зернецька О. В. та ін. Міжнародна інформаційна безпека: сучасні виклики та загрози. Київ, 2016. С. 97–100.
4. Гурковський В. Роль та місце принципів міжнародного права у сфері забезпечення інформаційної безпеки України. *Вісн. Укр. Акад. держ. управління при Президентові України*. 2022. № 1. С. 496–500
5. Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій / В. О. Голубєв, В. Д. Гавловський, В. С. Цимбалюк ; за ред. Р. А. Калюжного. Запоріжжя : Просвіта, 2018. 251 с.
6. Інформаційна війна – зброя масового знищення! *Українська правда*. 20 квітня 2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/04/20/4399050/> (дата звернення: 09.11.2022).
7. Інформаційний простір України. *Національна безпека і оборона*. 2021. № 1. С. 6–15.
8. Карпенко В. Інформаційний простір і національна безпека України. URL: <http://www.universum.org.ua> (дата звернення: 15.11.2022).
9. Котенко А. О. Гібридна війна як форма сучасного міжнародного конфлікту. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2017. № 13. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3070/2758 (дата звернення: 24.10.2022).
10. Литвиненко О. Інформаційна складова у сучасній гібридній війні проти України: виклики й загрози. *Укр. альманах*. 2016. Вип. 19. С. 171–174.
11. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : навч. посіб. Київ : КНТ. 2006. 280 с.
12. Міжнародна інформаційна безпека: сучасні виклики та загрози / за заг. редакцією С. М. Іванова. Київ : Центр вільної преси, 2016. 916 с.
13. Політичний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. Київ, 2017. С. 173.
14. Смола Л. Інформаційно-психологічний складник «гібридної війни». *Національна безпека і оборона*. 2016. № 9–10. С. 68–71.
15. Hartig F. *Chinese Public Diplomacy: The Rise of the Confucius Institute*, Routledge, 2015. 214 p.
16. *International public relations and public diplomacy: communication and engagement* / edited by Guy J. Golan, Sung-Un Yang, Dennis F. Kinsey. New York : Peter Lang Publishing, Inc., 2015. 458 p.
17. The spread of the Italian diplomatic system. URL: <https://www.britannica.com/topic/diplomacy/The-spread-of-the-Italian-diplomatic-system#ref233744> (дата звернення: 24.09.2022).
18. Manor I. *The digitalization of public diplomacy*. Palgrave Macmillan series in global public diplomacy. 2019. 364 p.
19. Muchlinski D., Siroky D., He J., Kocher M. Comparing random forest with logistic regression for predicting class imbalanced civil war onset data. *Political Analysis*. 2016. № 24 (1). P. 87–103.

20. Rohner D. *Économie des conflits: revue de la littérature et guide à l'intention des acteurs de l'aide extérieure*, *Revue d'économie du développement. De Boeck Université*. 2018. Vol. 26 (4). P. 5–25.

REFERENCES:

1. Aktualni problemy informatsiyanoi bezpeky Ukrayiny: Analitichna dopovid Ukrayinskoho tsentru ekonomichnykh ta politychnykh doslidzhen im. O. Razumkova [Actual problems of information security of Ukraine: Analytical report of the Ukrainian Center for Economic and Political Research named after O. Razumkova]. *Natsionalna bezpeka i oborona*. 2021. № 1. S. 56 [in Ukrainian].
2. Havrylov I. Rozvytok informatsiyoho prostoru: novi mozhyvosti, novi zahrozy [Development of the information space: new opportunities, new threats]. *Natsionalna bezpeka i oborona*. 2021. № 1. S. 77–79 [in Ukrainian].
3. Holovchenko V. I., Hondyul V. P., Zernetska O. V. ta in. Mizhnarodna informatsiyana bezpeka: suchasni vyklyky ta zahrozy. [International information security: modern challenges and threats]. Kyiv, 2016. S. 97–100. [in Ukrainian].
4. Hurkovskyy V. Rol ta mistse pryntsyypiv mizhnarodnoho prava u sferi zabezpechennya informatsiyanoi bezpeky Ukrayiny. [The role and place of the principles of international law in the sphere of information security of Ukraine]. *Visn. Ukr. Akad. derzh. upravlinnya pry Prezidentovi Ukrayiny*. 2022. № 1. S. 496–500 [in Ukrainian].
5. Informatsiyana bezpeka: problemy borotby zi zlochynamy u sferi vykorystannya komputernykh tekhnolohiy [Information security: problems of combating crimes in the field of computer technology use]. V. O. Holubyev, V. D. Havlovskyy, V. S. Tsymbalyuk ; za red. R. A. Kalyuzhnoho. Zaporizhzhya : Prosvita, 2018. 251 s. [in Ukrainian].
6. Informatsiyana viyna – zbroya masovoho znyshchennya! [Information war is a weapon of mass destruction!]. *Ukrayinska pravda*. 20 kvitnya 2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/04/20/4399050/> [in Ukrainian].
7. Informatsiyanyy prostir Ukrayiny [Information space of Ukraine]. *Natsionalna bezpeka i oborona*. 2021. № 1. S. 6–15 [in Ukrainian].
8. Karpenko V. Informatsiyanyy prostir i natsionalna bezpeka Ukrayiny [Information space and national security of Ukraine]. URL: <http://www.universum.org.ua> [in Ukrainian].
9. Kotenko A. O. Hibrydna viyna yak forma suchasnoho mizhnarodnoho konfliktu [Hybrid war as a form of modern international conflict]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriya "Politychni nauky"*. 2017. № 13. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3070/2758 [in Ukrainian].
10. Lytvynenko O. Informatsiyana skladova u suchasniy hibrydniy viyni proty Ukrayiny: vyklyky y zahrozy [The information component in the modern hybrid war against Ukraine: challenges and threats]. *Ukr. almanakh*. 2016 Vyp. 19. S. 171–174 [in Ukrainian].
11. Lipkan V. A., Maksymenko Yu. YE., Zhelikhovskyy V. M. Informatsiyana bezpeka Ukrayiny v umovakh yevrointehratsiyi. [Information security of Ukraine in the

conditions of European integration] : navch. posib. Kyiv : KNT, 2006. 280 s. [in Ukrainian].

12. Mizhnarodna informatsiyna bezpeka: suchasni vyklyky ta zahrozy [International information security: modern challenges and threats] / za zah. redaktsiyeyu S. M. Ivanova. Kyiv : Tsentr vilnoyi presy, 2016. 916 s. [in Ukrainian].

13. Politychnyy entsyklopedychnyy slovnyk [Political encyclopedic dictionary] / za red. Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina. Kyiv, 2017. S. 173 [in Ukrainian].

14. Smola L. (2016) Informatsiyno-psykholohichnyy skladnyk «hibrydnoyi viyny». [Informational and psychological component of «hybrid war»] Natsionalna bezpeka i oborona. № 9–10. S. 68–71 [in Ukrainian].

15. Hartig F. Chinese Public Diplomacy: The Rise of the Confucius Institute, Routledge, 2015. 214 p.

16. International public relations and public diplomacy: communication and engagement / edited by

Guy J. Golan, Sung-Un Yang, Dennis F. Kinsey. New York : Peter Lang Publishing, Inc., 2015. 458 p.

17. The spread of the Italian diplomatic system. URL: <https://www.britannica.com/topic/diplomacy/The-spread-of-the-Italian-diplomatic-system#ref233744> (дата звернення: 24.09.2022).

18. Manor I. The digitalization of public diplomacy. Palgrave Macmillan series in global public diplomacy. 2019. 364 p.

19. Muchlinski D., Siroky D., He J., Kocher M. Comparing random forest with logistic regression for predicting class imbalanced civil war onset data. *Political Analysis*. 2016. № 24 (1). P. 87–103.

20. Rohner D. Économie des conflits: revue de la littérature et guide à l'intention des acteurs de l'aide extérieure, *Revue d'économie du développement. De Boeck Université*. 2018. Vol. 26 (4). P. 5–25.

Information policy and its role in the resolution of interstate conflicts

Babina Valentyna Oleksandrivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department
of International Relations and Law
National University "Odesa Polytechnic"
Shevchenko Ave., 1, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2796-5024

Kudlai Iryna Volodymyrivna
Senior Lecturer at the Department
of International Relations and Law
National University "Odesa Polytechnic"
Shevchenko Ave., 1, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6154-5245

International conflicts have accompanied humanity throughout history. The world is rapidly changing, a new world order is being formed, societies face new challenges, and scientific and technological progress, including in the military and information spheres, contribute to the fact that conflicts have changed qualitatively and taken on completely new forms.

Information security has always been an integral component of the state's national security. Its specific weight is growing at an accelerated pace. This, first of all, is due to the rapid development of communication technologies and information technologies that serve numerous Internet portals. Thanks to this, the scope of internal information activities and international information cooperation is expanding.

However, at the same time, new challenges to national security are emerging, the neutralization of which requires, first of all, the creation of a legal field within which informational cooperation would be carried out, as well as the development and implementation of appropriate measures of a political, economic, and technological nature.

The information policy comes, in particular, from the information sovereignty of the state, accordingly, it provides for the protection of the national information environment and the creation of a general information protection system. It is about socially significant information related to state formation and the foundations of ethno-national existence. An essential element of information policy is the provision of national security and such a component of it as information security.

The development of social networks, messengers and the globalization of the world community are actively used in the military industry not only for the purpose of implementing management processes, but also for conducting virtual combat operations that provide real military confrontations.

The article examines information policy in the conditions of political conflicts. The general principles, purpose and meaning of information policy are defined, the features and specifics of modern tools of information wars in the international geopolitical space are highlighted; factors affecting the information environment of the state were identified; the influence of mass media and social networks on the course of political conflicts is analyzed; own ways of improving information policy in conditions of political conflict at the international level are proposed.

Key words: information policy, political conflicts, information war, hybrid war, types of conflicts, mass media, social networks.

Баскакова Анна Сергіївна

Соціально-економічне становище Кримського півострову у складі незалежної України (1991–2014)

УДК 321; 327.5(477+470):
341.223.2(477.75) 32(470+571):
355.48+316.485.26]:316.776
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.10>

Баскакова Анна Сергіївна
віце-консул
Генерального консульства України
в Барселоні
вул. Нумансія, 185, Барселона, Іспанія
ORCID: 0000-0001-9662-0789

Актуальність тематики даної статті забезпечена сучасними подіями, які відбуваються в Україні, особливо по відношенню до півострову Крим. В статті досліджується проблема, що пов'язана з розвитком економіки території Крим в період 1991–2014 роки. Представлено історичні факти та статистичні дані, які характеризують тенденції економіки даного регіону України.

Метою статті є аналіз соціально-економічного становища Кримського півострову у 1991–2014 роки до анексії півострову. В процесі підготовки дослідження було використано історичний метод, для визначення послідовності подій, що відбувалися на півострові з часу набуття Україною незалежності. Також, було використано статичний метод, який дозволив проаналізувати та співставити дані щодо розвитку економіки регіону в різні роки. Крім того, застосовано метод політичного аналізу та порівняння.

В період перебування півострову у складі незалежної України Крим переживав складні часи трансформації соціально-економічної системи, втім ці процеси охопили не лише півострів, а й територію всієї Української держави. Керівництво молодшої незалежної держави зробило акцент на збереженні потенціалу туристичної сфери, проте фактично знехтувало військово-промисловими потужностями кримської економіки, яка пережила своєрідний бум на початку 2000-х рр., але пройшла й через три кризові етапи. 2012 рік був найбільш суперечливим в економічному відношенні, адже одні галузі народного господарства зазнали підйому, інші продовжували занепадати. В результаті аналізу було визначено, що на той час в економічному плані Крим був пов'язаний як з Росією, так і з багатьма іншими партнерами. Не має підстав стверджувати про надто тісні зв'язки в економічній сфері півострову саме з РФ.

Таким чином, в період з 1991 р. по березень 2014 р. економічна ситуація в Криму зазнала суттєвих змін, які вплинули фактично на розвиток усіх сфер народного господарства. Але кризові періоди, які перманентно охоплювали соціально-економічне життя півострову, не завадили подальшому розвитку окремих галузей промисловості та створенню сприятливих умов для розвитку рекреації.

Ключові слова: економіка Криму, Крим, кримський півострів, Україна, українська економіка, економічна історія Криму.

Вступ. Протягом 90-х років – на початку ХХІ століття кримська економіка зазнала значних труднощів, проте ці складнощі охопили не лише народне господарство півострову, але й зачепили соціально-економічну галузь незалежної України в цілому.

Закладена економічна структура в радянські часи не відповідала реаліям розвитку потреб кримчан. Багато таких галузей як хімічна промисловість, чорна металургія, промисловість будівельних матеріалів вступали в конфлікт з природними комплексами та лише в незначній мірі працювали на потреби самого півострову. Отже, соціально-економічна структура потребувала удосконалення в напрямку проведення перетворень з метою підвищення рівня екологізації та гуманізації життя жителів півострову.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз соціально-економічного становища Кримського півострову у 1991–2014 роки до анексії півострову.

Методи дослідження. В процесі підготовки дослідження було використано історичний метод, для визначення послідовності подій, що відбувалися на півострові з часу набуття Україною незалежності. Також, було використано статичний метод, який дозволив

проаналізувати та співставити дані щодо розвитку економіки регіону в різні роки. Крім того, застосовано метод політичного аналізу та порівняння.

Зараз маємо велику кількість публікацій, які стосуються аналізу саме сучасних подій щодо Криму, але період 1991–2014 роки – залишається малодослідженим. Тут можна виділити публікації М. Кармазіна, який звертає свою увагу на дослідження становлення та трансформація політичної влади в Автономній Республіці Крим (1991 – початок 2014 рр.). Цікавими є дослідження В. Яремчука та Т. Бевза щодо партій як суб'єктів політичного процесу в Автономній Республіці Крим (1991–2002 рр.). Ще слід зазначити наукові розвідки М. Горбатюка щодо нелегальних політичних акторів в регіоні. Аспекти ідейності кримських татар цього періоду розглядаються в публікаціях В. Нападиста. Окремо слід виділити аналіз російського націоналізму в Автономній Республіці Крим, який здійснений Н. Ротарем.

Сучасна ситуація в Криму та вирішення проблем, пов'язаних з деокупацією півострову залежить «від злагоджених дій держави, органів виконавчої влади на місцях та місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства

за підтримки світової спільноти» [4, с. 45]. Пошук шляхів повернення Криму до України сьогодні є одним з найважливіших питань нашої держави. Тому необхідним є «глибоке розуміння ситуації та вивчення чинників, які не дозволили українській владі в центрі, в АР Крим, громадянському суспільству на початку 2014 р. протидіяти акту агресії з боку Росії, реанімованому з її допомогою про-російського сепаратистського політичного руху» [5, с. 4]. Таких чинників досить багато, але в цій статті мова піде про економічні фактори.

Почнемо з чинника розриву і погіршення економічних зв'язків, який виник внаслідок розпаду єдиного народногосподарського комплексу за методом фактичних простоїв. На його частку припадає «60% загального скорочення обсягу виробництва в 90-і рр. ХХ ст. Чотири з кожних п'яти підприємств Криму скоротили виробництво. Виробничі потужності промисловості використовувались на 40-60%. Одним з пріоритетних напрямків розвитку господарства республіки, як було зазначено вище, було визначено рекреаційну галузь, яка ґрунтується на використанні мінеральних вод, пляжів, кліматичних і ландшафтних ресурсів, морського і гірського повітря» [3, с. 128]. Це автоматично відобразилось на скороченні промислового виробництва, проте не зменшило значення цієї галузі для кримської економіки в цілому. Адаже саме «промисловість акумулювала 35–37% всіх надходжень до бюджету і 16% валового регіонального продукту» [1, с. 9].

В Криму станом на 2013 рік промисловим виробництвом були зайняті понад 2000 підприємств усіх форм власності і відомчої підпорядкованості, включаючи статистично малих підприємств та фізичних осіб-підприємців, які використовують працю найманих працівників в сфері промислового виробництва. «Промисловий сектор економіки надавав роботу більш ніж 100 тисячам кримчан (включаючи тих, які працювали за трудовими договорами з фізичними особами-підприємцями), в тому числі безпосередньо на великих, середніх і дрібних промислових підприємствах – близько 67 тисячам осіб. Структура зайнятості працівників в промислових галузях більш-менш стабільна, хоча за останнє десятиліття зменшилася кількість працівників, зайнятих в харчовій, хімічній промисловості та машинобудуванні, одночасно зросла чисельність зайнятих на підприємствах добувної промисловості, енергетики та теплогазопостачання. Ядром промислового виробництва в Криму виступали станом на 2013 р. електроенергетика (35%), харчова (26%) і хімічна (20%) промисловість, машинобудування (10%), видобувна промисловість (5%)» [1, с. 9].

Варто зауважити, що протягом 2008–2013 рр. у розвитку кримської промисловості спостерігались два періоди нестабільності та істотного зни-

ження рівня виробництва – в період 2-ї половини 2008, 2009 років і в 2012 р. Перший період був пов'язаний із загальною кризою у світовій економічній системі, а також кризовими явищами в українській економіці. Другий обумовлений кризою у системі промисловості української економіки як результат загальної фінансово-економічної кризи в країні. Такі періоди нестабільності призвели до різкого дефіциту оборотних засобів і кредитних ресурсів, зниження обсягів виробництва продукції і попиту на вироблену продукцію на тлі подорожчання сировини і матеріалів, нестабільності валютно-грошової системи. Як наслідок – реальне скорочення рівня промислового виробництва в Криму на 17,3% в 2008 р. і на 1,3% в 2012 р. до рівня відповідного попереднього року. Станом на лютий 2014 р. повернути показники 2007 р. у галузі промисловості так і не вдалось. Виняток складає місто Севастополь, де в 2013 р. у порівнянні з 2012 р. обсяг виробництва промислової продукції збільшився на 14,5% [1, с. 10].

Важливо зауважити, що саме промислова, а не аграрна продукція була основою товарного експорту Крим (90% від усього обсягу експорту). Практично половину всього товарного експорту становила продукція хімічної промисловості, на 2 та 3 позиціях – товари машинобудівної галузі та промисловості будівельних матеріалів (видобуток і виробництво) [1, с. 10].

Найсильніше погіршилося становище легкої і харчової промисловості, а також машинобудування. Так, в машинобудуванні (крім ремонту та монтажу машин і обладнання) в 2013 р. індекс промислової продукції склав 79,7%. Причинами спаду виробництва були неплатежі за виконані роботи по ремонту військових кораблів ВМС України на ПрАТ «Севастопольський морський завод» [1, с. 10].

У видобувній промисловості і розробці кар'єрів основною причиною спаду виробництва стало зменшення обсягів видобутку інкерманського каменю на ПрАТ «Інкерстром» і ПП «Доломіт» в результаті відсутності попиту на даний вид продукції. У текстильній промисловості також спостерігався спад [1, с. 10–11].

Розглянемо більш детально розвиток аграрного сектору в Криму в пострадянський період. Розпад СРСР, розрив економічних і політичних зв'язків призвів до небаченого падіння і сільськогосподарського виробництва, погіршення матеріального становища більшості громадян країн СНД, й громадяни Кримського півострову не були виключенням. Політика переходу до ринкових відносин призвела до того, що, з одного боку, відроджується фермерство, з іншого боку, і фермерство, і колгоспно-радгоспне виробництво виявилися неконкурентоспроможними. В результаті виникла глибока економічна криза. Щоб вийти з цієї кризи, державі необхідно

було надати допомогу сільському господарству: змінити податкову політику, ціноутворення, влити великі інвестиції, провести значні структурні зміни в колгоспному і радгоспному виробництві, підвищити матеріальну зацікавленість у праці і багато іншого [2, с. 14].

Важливо зауважити, що 90-ті роки та перше десятиріччя XXI століття були важким періодом для мешканців півострову у питанні забезпечення себе продуктами харчування самостійно. Через кризу в аграрному секторі та застій у подальшому функціонуванні підприємств харчової промисловості Крим все більше став залежати від постачання частини продовольства із материкової України. До того ж виробництво сільськогосподарської продукції було неоднорідним. Крим на материкову Україну постачав продукцію виробництва вовни – 30,3%, винограду – 23,7%, плодів та ягід – 5,7%. Якщо оцінювати в земельних ресурсах країни, то загальна площа виноградників Криму становила лише 32,5% від загальної їх площі по Україні. Загальна ж площа садів складала всього 6% від загальної площі садів і ягідників по Україні. Більшу частину продукції цих галузей Україна отримувала з Херсонської, Одеської та Миколаївської областей, які і сьогодні перебивають постачання з півострову власними продуктами та забезпечують у достатній кількості населення материкової частини нашої держави. Що ж стосується зерна, то кримські господарства виробляли в середньому 2,7% від загального українського врожаю [2, с. 18].

Найбільшого занепаду зазнав аграрний сектор в кризовий для української економіки 2012 р., який до того ж відзначився для автономії несприятливими погодними умовами, котрі впливають, в першу чергу, на продуктивність сільськогосподарських культур. В 2012 р. обсяг валової продукції в рослинництві скоротився на 30,5%. Валовий збір зерна склав 943,6 тис. т в бункерній вазі при середній врожайності 16,9 ц/га (у 2011 р. – 31,5 ц/га). Багаторічні рослини також постраждали від несприятливих погодних умов (12,7 тис. га – приблизно 40% від загальної площі багаторічних рослин). Варто зазначити, що кризові явища 2012 р. оминули стороною таку галузь аграрного сектору як: садівництво, де навпаки зросла продуктивність. Так, завдяки зростанню продуктивності в яблуневих садах інтенсивного типу, 123,1 т фруктів і ягід було зібрано, що на 23,4% більше, ніж у 2011 р. Таким чином, плодівництво було єдиним сектором сільського господарства, який продемонстрував стрімке зростання в кризовому 2012 р. Загальна продуктивність кримських садів збільшилася на 17,3%.

Що стосується функціонування Північнокримського каналу, то до окупації півострову щороку Крим використовував понад мільярд кубічних метрів води на рік, з яких 83,5% забезпечувалося

саме Північнокримським каналом, тільки 16,5% питної води надходило з власних джерел Кримського півострову. Не дивлячись на те, що протяжність річок Криму складає 5996 км, вони є малими, таким чином внутрішнього обсягу питної води недостатньо, аби забезпечити усі потреби кримчан [7, с. 7]. Фактично 2/3 населення (1,5 млн кримчан) використовували саме дніпровську воду. Варто зауважити, що 72% дніпровської води йшло на задоволення потреб агропромислового комплексу півострову. Існуючі артезіанські свердловини лише частково можуть розв'язати проблему питної води за умови їх модернізації або будівництва нових [2, с. 19].

Крим отримував дотації з держбюджету, як і більшість регіонів України. Якщо ж розглядати тільки капітальні інвестиції, а не брати до уваги поточні бюджетні дотації, то з 2004 р. з держбюджету у вигляді капітальних інвестицій в Крим було вкладено понад 750 млн дол. Протягом останніх десяти років до окупації північною сусідкою регіон освоював в різні періоди від 3,5% до 7,5% всього обсягу державних капітальних інвестицій щорічно [2, с. 20].

Основна частина бюджетних витрат спрямовувалась на забезпечення першочергових виплат (плата за послуги житлово-комунальних господарств бюджетних установ, виплати заробітної плати в бюджетному секторі становлять близько 50% від усіх бюджетних витрат, ще близько 30% припадає на соціальні виплати трансферти місцевим бюджетам), тоді як витрати на розвиток економіки залишались більш ніж скромними [6, с. 140].

Оборот зовнішньої торгівлі Автономної Республіки Крим (експорт + імпорт) в 2013 р. склав більше 2 млрд дол. США. На частку Росії в ньому припадало близько 23%, а обсяги імпорту та експорту практично збігалися. Частка європейських країн – ті ж 23% в 2013 р. і перевищення імпорту над експортом на 60 млн дол. США. З РФ в автономію постачалися в основному сировинні мінеральні продукти і нескладне устаткування, з Європи – високотехнологічні товари [2, с. 21].

Протягом 2012-2013 років автономія імпортувала більше товарів, ніж в попередні десять років, більша частина яких носить інвестиційний характер – бурові установки, устаткування для сонячних електростанцій. Взагалі Крим здійснював до окупації зовнішньоторговельні операції з партнерами з 129 країн світу [7, с. 13]. Варто зауважити, що на товарну групу «транспорт» припадало 60% від загального обсягу імпорту республіки. Країни Митного союзу залишались основним торговим партнером в експорті продукції, на частку яких припадало 37% експортної продукції. Велика частина імпорту надходила з Азії – Сінгапуру (53,8%), Китаю (14,6%) [7, с. 13].

Крим на початку 2000-х рр. активно співпрацював також і з регіонами іноземних держав і міжнародними організаціями. Міжрегіональні угоди про співпрацю з 7-ма регіонами України, 23 регіонами Російської Федерації і 8 регіонами інших держав було підписано і реалізовано. Експортний потенціал півострову був представлений 204 виробниками, найбільшими з яких були ПрАТ «Кримський титан», ВАТ «Суднобудівний завод «Залив», ПрАТ «Кримський содовий завод», ВАТ «Бром» [7, с. 20].

Ключовими донорами міжнародної технічної допомоги в Криму були ЄС, США, Канада та Туреччина, сприяння з боку РФ не було достатнім [2, с. 21]. Щороку Крим брав участь у більш ніж 70-ти проектах міжнародної технічної допомоги, спрямованих на економічний розвиток, захист навколишнього середовища, соціальну підтримку тощо. Основними партнерами по реалізації проекту були Місія Європейського Союзу в Україні, Німецьке бюро з міжнародного співробітництва (GIZ), Агентство США з міжнародного розвитку, Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй, Турецька рада зі співробітництва та розвитку (TIKA), Швейцарське агентство з міжнародного розвитку (SDC) і т. д. Основними донорами були ЄС, США, Німеччина, Швейцарія, Турецька Республіка, і ООН [7, с. 20].

Таким чином, в економічному плані Крим був пов'язаний як з Росією, так і з багатьма іншими партнерами. Стверджувати про надто тісні зв'язки в економічній сфері півострову саме з РФ безглуздо на підставі наведених вище даних. До того ж для поглиблення розуміння між інвесторами та місцевими підприємствами починаючи з 2010 року в Криму проводився Міжнародний чорноморський економічний форум, де окрім російських інвесторів були представлені учасники більше ніж з 250 країн світу. Було започатковано роботу таких інвестиційних платформ як «Greenfield» та «Brownfield», що дозволило скоротити час виходу інвесторів на місцеві ринки.

Щодо рекреаційної сфери, то до анексії Криму саме громадяни України становили основну частину туристичного потоку – 67,4%. Це тенденція зберігалася ще з радянських часів. За часів самого «слабкого» туристичного сезону 1993 року, коли на півострів прибуло всього 2,3 млн туристів, два мільйони з них були українцями. Слід нагадати, що у рекордному в радянські часи 1986 р. Крим відвідало 8 млн, з них – 5 саме українці [7, с. 17]. Таким чином, зрозумілими є втрати туристичного потоку для півострову після анексії, коли більшість українців відмовилась їхати на відпочинок на півострів – більшість в знак протесту проти дій РФ [2, с. 17].

Варто зауважити, що до окупації півострову щорічно до 1 млн. туристів протягом цілого року відпочивали в санаторіях та лікувальних пансіонатах, та до 4 млн. осіб в 4,5 тис. міні-пансіона-

тах лише в курортний сезон [2, с. 18]. Найбільш вдалим з туристичної точки зору був 2012 рік, півострів відвідало більш ніж 6 млн туристів, що на 8% більше, ніж у 2011 р. Саме у 2012 р. 24,2% надходжень в регіональний річний бюджет складала частка від доходів туристичної галузі [7, с. 10]. До анексії РФ Крим надавав третю частину туристичних послуг від загального обсягу послуг в Україні.

У 2011 р. на місцевому рівні була прийнята Стратегія економічного та соціального розвитку Автономної Республіки Крим (АРК) на 2011–2020 рр. Стратегія містила пріоритети соціально-економічного розвитку Криму, які ґрунтуються на аналізі поточних тенденцій. Передбачалось вжити такі першочергові заходи: реформування сфери охорони здоров'я та туристичного сектору; розвиток аграрної галузі в XXI столітті; модернізація промисловості; розвиток транспортних потужностей; створення середовища, сприятливого для життя.

Станом на початок реалізації Стратегії структурно економіка Криму виглядала таким чином: торгівля – 13%, транспорт та комунікації – 10%, нерухомість (продаж, оренда тощо) – 10%, соціальний сектор – 10%, державне управління – 8%, промисловість – 16%, сільське господарство – 10% [7, с.8].

У 2012 р. структура промисловості кримської економіки була представлена наступним чином: електроенергетика – 35%, машинобудування – 10%, виробництво інших неметалевих мінеральних речовин – 2%, металургія – 1%, хімічна промисловість – 20%, харчова – 26%, видобуток – 5%, інші галузі – 1%. У порівнянні з попередніми роками збільшилися показники у сфері харчової промисловості. Так, збільшилось виробництво мінеральної води на 2,6%, безалкогольних напоїв на 13,6%, переробленого молока – 1%, а також завдяки фінансовій підтримці місцевих органів влади виробництво водки та брендів відповідно на 15,5 та 15,7%, зернової продукції на 28,3%. Отже, не всі галузі промисловості підпали під вплив загальної економічної кризи в країні у 2012 р. [7, с. 11].

Слід зазначити, що статистичні дані іноді не відображали реальної картини на півострові, адже значну частку в економічній структурі півострову складав тіньовий сектор (до 80% туристичного бізнесу знаходиться «в тіні»); ситуація ускладнюється проблемою непрозорості підприємницької діяльності.

Крім того, ставки політичного керівництва виключно на розвиток рекреаційної галузі на початку 90-х років призвели до різкого падіння промислового виробництва та частково занепаду аграрного сектору через відсутність необхідного обсягу дотацій з Центру. Фактично був «скасований» не тільки військовий кластер,

а й підприємства приладобудування і суднобудування вимушені були піти на згортання виробництва. Не витримавши ринкових і політичних змін, значно скоротилися сфери легкої та рибної промисловості, виробництва плодоовочевої продукції, садівництва. Трудові ресурси, що залишилися без роботи, вимушені були піти в малий бізнес, який в Криму став не стільки класичним видом підприємництва, що створює середній клас, скільки засобом виживання населення. Більшість крупних підприємств, які раніше були державними, стали власністю акціонерних товариств, власники яких не були зацікавлені в їх розвитку та модернізації, прагнучи отримати лише прибуток, можливий на сьогоднішній день.

Проте на початку 2000-х спостерігався деякий підйом економіки півострову, зумовлений низкою чинників: інтенсивне використання промислового, аграрного, транзитного та рекреаційного потенціалу, який вже є в наявності; стійкий внутрішній попит, що ґрунтується на низькій інфляційній динаміці (низька інфляція привела до падіння цін на 1,6% в основному за рахунок зниження цін на продукти харчування; так, у 2012 р. продукти харчування подешевшали на 4,6%) та зростанні реальних доходів населення, який формує високі показники в роздрібній торгівлі (у кризовому для країни 2012 р. номінальна середньомісячна заробітна плата на півострові склала 2654 грн, реальний індекс заробітної плати склав 116,1%); дія кримських пілотних проектів, таких як «Кримський соціальний ярмарок», «Купуйте кримські продукти» та «Соціальна карта кримчанина», які були успішно реалізовані; обіг роздрібної торгівлі в 2012 р. на 19,7% більше, ніж в 2011 р., й склав 36 млрд грн.) [7, с. 14]; інституційні та структурні зміни в економіці Криму (посилення ролі малого бізнесу, формується нова структура виробництва в паливно-енергетичному комплексі, відбувається значний зсув в бік розширення сфери послуг в економіці і т. д.); залучення додаткових фінансових ресурсів у вигляді інвестицій як національних, так й іноземних в такі галузі як видобувна промисловість, будівництво об'єктів нафтогазового комплексу, альтернативна електроенергетика – розвиток цих галузей пов'язано з великими обсягами інвестиційного імпорту (паливно-енергетичний комплекс став лідером в галузі інвестиційних потоків, як вітчизняних, так і зарубіжних; в 2012 р. в порівнянні з 2011 роком загальний обсяг інвестицій перевищив на 7,9% і склав 17,5 млрд грн; в 2012 р. 9,3 млрд грн було вкладено в розвиток гірничодобувної промисловості і 1,8 млрд грн було вкладено в електроенергетику) [7, с. 12].

Кризові явища 2008-2009 та 2012 років за виключенням деяких сфер народного господарства фактично звели нанівець усі здобутки в економіці першої половині першого десятиріччя

XXI століття. До окупації Кримського півострову РФ у березні 2014 року ситуацію в сфері економіки не вдалось повернути до показників початку 2000-х років. Виняток складають харчова промисловість, деякі інші галузі промисловості, садівництво, певною мірою тваринництво та видобуток, останній пов'язаний із підвищенням темпів зростання гірничодобувної промисловості, що склав 5,5% за рахунок активного розвитку шельфу Чорного моря. Саме у 2012 р. за підтримки акціонера – Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» Державне акціонерне товариство «Чорноморнафтогаз» мало можливість провести модернізацію виробництва, результатом якої було збільшення видобутку природного газу на 11,2%, а на кінець 2012 р. цей показник склав 1,174 млрд куб. м [7, с. 12].

Не дивлячись на кризові явища в економіці всеукраїнського масштабу 2012 р., в Криму відбувались певні зрушення в сфері альтернативної енергетики. Свою роботу розпочала австрійська група компаній «Activsolar», яка розпочала будівництво сонячних електростанцій на території півострову. Сумарна потужність кримських сонячних електростанцій становила 219,1 МВт. Вони виробили 301 млн кВт електроенергії у 2012 р. (в 12 разів більше, ніж у 2011 р.) [7, с. 12]. Станом на 1 січня 2013 року загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, залучених в економіку республіки, склав 1 млрд 463,7 млн дол. США [7, с. 12].

Результати. В період перебування півострову у складі незалежної України Крим переживав складні часи трансформації соціально-економічної системи, втім ці процеси охопили не лише півострів, а й територію всієї Української держави. Керівництво молодій незалежній державі зробило акцент на збереженні потенціалу туристичної сфери, проте фактично знехтувало військово-промисловими потужностями кримської економіки, яка пережила своєрідний бум на початку 2000-х рр., але пройшла й через три кризові етапи. 2012 рік був найбільш суперечливим в економічному відношенні, адже одні галузі народного господарства зазнали підйому, інші продовжували занепадати.

Висновки. Таким чином, в період з 1991 р. по березень 2014 р. економічна ситуація в Криму зазнала суттєвих змін, які вплинули фактично на розвиток усіх сфер народного господарства. Але кризові періоди, які перманентно охоплювали соціально-економічне життя півострову, не завадили подальшому розвитку окремих галузей промисловості та створенню сприятливих умов для розвитку рекреації. Можна стверджувати, що поряд із політичною складовою економічний чинник відігравав й продовжує відігравати значну роль у «кримському питанні» в цілому, саме економічна складова була покладена в основу більшості політичних рішень, пов'язаних із долею Криму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анализэкономического положения, угроз и перспектив развития Крыма после присоединения к России. Информационно-аналитический доклад. Фонд «Национальная энергетическая безопасность». 70 с. 2015. URL: http://crimeagreeneconomy.ru/images/data/gallery/1_9014_Analiz_ekonomicheskogo_polozeniya_Krima.pdf
2. Громенко С. (2016) Антология современной крымской мифологии. Российские и украинские мифы о Крыме, крымчанах, крымских татарах и аннексии. Информационная дорожная карта для журналиста : брошюра при поддержке Министерства информационной политики Украины. 31 с. URL: <http://docs.rferl.org/ru-CRI/2016/02/11/76c60f47-117c-4836-af93-3ab1ccf50070.pdf>
3. Додонов Р. Чорноморські вектори у геополітичних концепціях України і Росії. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4. С. 127–140.
4. Корнат Л. (2021) Державна політика деокупації криму: ключові результати та перспективи. *Регіональні студії*, с. 43–49.
5. Політичний процес в Автономній Республіці Крим: особливості, суперечності, прорахунки (1991–2014 рр.) : аналітична доповідь. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 304 с.
6. Яковенко І. () Туристские потоки в Крыму: состояние и проблемы. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «География»*. 2011. Т. 24 (63) 1. С. 139–147.
7. Regional Profile. The Autonomous Republic of Crimea. Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea. 2014. 79 p. URL: http://advocacy.calchamber.com/wp-content/uploads/international/portals/pasport_en.pdf

REFERENCES:

1. Analiz ekonomicheskogo polozheniya, ugroz i perspektiv razvitiya Kryma posle prisoedineniya k Rossii [Analysis of the economic situation, threats and

prospects for the development of Crimea after joining Russia] Informatsionno-analicheskiiy doklad. *Fond «Natsionalnaya energeticheskaya bezopasnost»*. 2015. 70 s. URL: http://crimeagreeneconomy.ru/images/data/gallery/1_9014_Analiz_ekonomicheskogo_polozeniya_Krima.pdf [in Russian].

2. Gromenko S. *Antologiya sovremennoy krymskoy mifologii*. Rossiyskie i ukrainskie mify o Kryme, krymchanakh, krymskikh tatarakh i aneksii [Anthology of modern Crimean mythology. Russian and Ukrainian myths about Crimea, Crimeans, Crimean Tatars and annexation]. Informatsionnaya dorozhnaya karta dlya zhurnalista. Broshyura pri podderzhke Ministerstva informatsionnoy politiki Ukrainy. 2016. 31 s. URL: <http://docs.rferl.org/ru-CRI/2016/02/11/76c60f47-117c-4836-af93-3ab1ccf50070.pdf> [in Ukrainian].

3. Dodonov R. Chornomorski vektory u heopolitychnykh kontseptsiiakh Ukrainy i Rosii [Black Sea vectors in geopolitical concepts of Ukraine and Russia]. *Politychnyi menedzhment*. 2005. № 4. P. 127–140 [in Ukrainian].

4. Kornat L. Derzhavna polityka deokupatsii krymu: kliuchovi rezultaty ta perspektyvy [State policy of deoccupation of Crimea: key results and prospects]. *Rehionalni studii*. 2021. S. 43–49 [in Ukrainian].

5. Politychnyi protses v Avtonomnii Respublitsi Krym: osoblyvosti, superechnosti, prorakhunki (1991–2014 rr.) [The political process in the Autonomous Republic of Crimea: peculiarities, contradictions, miscalculations (1991–2014 rr.)]. *Analychna dopovid*. Kyiv : IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2016. 304 s. [in Ukrainian].

6. Yakovenko I. Turistskie potoki v Krymu: sostoyanie i problemy [Tourist flows in Crimea: state and problems]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Seriya «Geografiya»*. 2011. T. 24 (63) 1. P. 139–147 [in Russian].

7. Regional Profile. The Autonomous Republic of Crimea. Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea. 2014. 79 p. URL: http://advocacy.calchamber.com/wp-content/uploads/international/portals/pasport_en.pdf [in English].

Socio-economic situation of the Crimean peninsula as part of independent Ukraine (1991–2014)

Baskakova Anna Serhiivna

Vice Consul
Consulate General of Ukraine
in Barcelona
Numancia str., 185, Barcelona, España
ORCID: 0000-0001-9662-0789

The topicality of the topic of this article is ensured by modern events taking place in Ukraine, especially in relation to the Crimean peninsula. The article examines the problems associated with the development of the economy of the territory of Crimea in the period 1991-2014. Historical facts and statistical data characterizing the economic trends of this region of Ukraine are presented.

The purpose of the article is to analyze the socio-economic situation of the Crimean peninsula in 1991-2014 before the annexation of the peninsula. In the process of preparing the research, the historical method was used to determine the sequence of events that took place on the peninsula since Ukraine gained independence. Also, a static method was used, which made it possible to analyze and compare data on the development of the region's economy in different years. In addition, the method of political analysis and comparison is applied.

During the period when the peninsula was part of independent Ukraine, Crimea experienced difficult times of transformation of the socio-economic system, however, these processes covered not only the peninsula, but also the territory of the entire Ukrainian state. The leadership of the young independent state focused on preserving the potential of the tourism sector, but actually neglected the military-industrial capacities of the Crimean economy, which experienced a kind of boom in the early 2000s, but also went through three crisis stages. 2012 was the most controversial year in economic terms, because some sectors of the national economy experienced an upswing, while others continued to decline.

As a result of the analysis, it was determined that at that time Crimea was economically connected both with Russia and with many other partners. There is no reason to claim that the economic sphere of the peninsula is too closely connected with the Russian Federation. Thus, in the period from 1991 to March 2014, the economic situation in Crimea underwent significant changes that affected the development of all spheres of the national economy. But the crisis periods, which permanently covered the socio-economic life of the peninsula, did not prevent the further development of certain branches of industry and the creation of favorable conditions for the development of recreation.

Key words: *economy of Crimea, Crimea, Crimean peninsula, Ukraine, Ukrainian economy, economic history of Crimea.*

Гольцов Андрій Геннадійович

Захід у світовому геополітичному порядку

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.11>

Гольцов Андрій Геннадійович
доктор політичних наук,
доцент кафедри філософії
та міжнародної комунікації
гуманітарно-педагогічного факультету
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-7696-3223

У статті досліджуються сутнісні особливості сучасного геополітичного порядку у світі, основні проблеми збереження в ньому провідної ролі «колективного» Заходу на чолі зі США. Геополітичний порядок у світі має поліцентричний характер. Сучасний Захід, по суті, є таким об'єднанням держав, котре доцільно кваліфікувати як неформальну макроімперію. Головним неоімперським «центром» Заходу і світу постає США, що прагне відігравати роль глобального лідера (гегемона). Європейські країни Німеччина, Франція, Велика Британія є потужними неоімперськими «центрами» зі своїми сферами впливу у світі. ЄС є неоімперським альянсом держав і має наднаціональні структури управління. Країни Заходу намагаються забезпечувати спільне егітове лідерство переважно за допомогою засобів «м'якої сили». США здійснює свою гегемонію переважно шляхом неформального впливу, можливе також застосування засобів «жорсткої сили». Збереження Заходом своєї провідної ролі у світі ускладнюється численними зовнішніми викликами та внутрішніми проблемами західних країн. Підвищується геополітична роль регіональних незахідних «центрів», наприклад, Індії, Туреччини, Бразилії. Нині головним чинником, що негативно впливає на стан геополітичного порядку у світі, є війна, розв'язана Росією проти України. Міжнародні інститути «колективного» Заходу посилюються в процесі боротьби проти воєнної експансії Росії. Через небезпеки, пов'язані з російською агресією проти України, НАТО отримала потужний імпульс для зміцнення військово-політичного співробітництва. Активізувалася співпраця під егідою США у сфері безпеки та оборони в Індійсько-Тихоокеанському регіоні, спрямована на стримування Китаю. Економічна конкуренція між США та Китаєм має призвести до посилення геополітичного протистояння між ними в середньостроковій перспективі.

Ключові слова: геополітичний порядок, «колективний» Захід, лідерство, гегемонія, неоімперія, Західна макроімперія.

Вступ. Геополітичний підхід до вивчення світового порядку дає можливість виявити характер взаємодії між провідними акторами, з'ясувати особливості їхньої геостратегії, проаналізувати ті правила та норми, якими вони насправді керуються у своїх діях. У постбіполярну добу саме Захід на чолі зі США, по суті, сформував геополітичний порядок у світі. На сучасному етапі, крім США та інших провідних західних держав, на геополітичну ситуацію у світі впливають також інші потужні актори, які прагнуть розширення своїх сфер впливу. Стабільності світового порядку нині загрожує експансіоністська геополітика окремих держав, передусім Російської Федерації. У цій ситуації геополітична роль провідних західних держав має полягати передусім у захисті безпеки – як своєї власної, так і всього світу. Саме «колективний» Захід на чолі зі США спроможний підтримувати такі правила поведінки на міжнародній арені, які відповідають екзистенціальним інтересам людських спільнот переважної більшості країн світу. У західній науковій літературі широко представлена проблематика геополітичного порядку у світі, моделювання світового порядку, ролі у ньому провідних держав Заходу тощо. Проте нині геополітичному порядку у світі загрожують руйнівні трансформації. Тому виявлення здатності США та решти західних країн забезпечити потрібні їм самим мир та безпеку у світі, встановити відповідні «правила гри» на міжнародній арені, підтримувати на належному рівні функціонування міжнародних інститутів, –

усе це є актуальними теоретичними і прикладними дослідницькими проблемами.

Мета та завдання. Метою статті є виявлення ролі Заходу в сучасному світовому геополітичному порядку. Основні завдання дослідження: аналіз особливостей сучасного геополітичного порядку у світі; визначення ролі Заходу на чолі зі США у світовому порядку; оцінка здатності «колективного» Заходу зберегти свою провідну роль у світі, забезпечити функціонування мирного та безпечного геополітичного порядку у світі та його регіонах.

Методи дослідження. У процесі дослідження знайшли застосування загальнонаукові, політологічні, геополітичні методи. Наприклад, використання порівняльно-історичного методу дало змогу виявити особливості геополітичної ролі США у світовому порядку протягом двох останніх десятиліть. Для аналізу ролі Заходу в сучасному світі був застосований комплексний підхід. Для реалізації поставлених завдань виявилось корисним геополітичне моделювання Заходу як макроімперії з її геопросторовою та функціональною структурами.

Результати. У науковій літературі спостерігаються різні погляди на трактування поняття «геополітичний порядок» (як і «світовий порядок»). За гео економічним підходом Дж. Егню та С. Корбріджа, геополітичний порядок – це «рутинні правила, інститути та стратегії, завдяки яким міжнародна політична економіка працює в різні історичні періоди» [2, р. 15]. Найбільший вплив на становлення та розвиток геополітичного порядку, безумовно, здійснюють найпотужніші геополітичні

актори, що взаємодіють у даному геопросторі й задають в ньому певні «правила гри» – політичної поведінки для решти. Тому світовий геополітичний трактується як «стабільна модель світової політики, де домінує порядок денний, встановлений найбільшими державами» [4, р. 310]. Геополітичний порядок можна визначити як співвідношення сил, розподіл сфер впливу та характер взаємодії геополітичних акторів у певному геопросторі [1, с. 77]. Геополітичний порядок постає, по суті, відображенням функціональної структури світової чи регіональної геопросторової політичної системи.

Світ був і є поліцентричним. Моделі геополітичного порядку у світі ґрунтуються, передусім, на «полярному» підході. «Полюси» – це наймогутніші «центри», що здатні великою мірою впливати на геополітичні процеси у світі. У літературі детально розглянуті такі моделі геополітичного порядку, як однополярна, біполярна, багатополярна, а також їхні модифікації. Геополітичний порядок у процесі свого розвитку зазнає певних змін, можливі також його кардинальні трансформації. Розроблялися також «гібридні» моделі, наприклад, «бі-мультиполярної системи», «спільної однополярності», «одно-багатополярної системи» тощо. Була запропонована, зокрема, модель «безполярної» міжнародної системи, для якої наявні численні силові центри [5]. Тобто, по суті, йшлося про поліцентричну модель світового порядку.

Геополітична роль актора є певним набором політичних функцій, які він виконує в межах того чи іншого географічного простору. Геополітична роль актора (передусім, держави) може відрізнитися на різних рівнях політичної організації світу. Серед найвідоміших провідних геополітичних ролей виокремлюються: лідер, гегемон та імперія.

Сутність лідерства в міжнародних відносинах залишається предметом дискусій. Лідер, зазвичай, має найбільший потенціал, авторитет і застосовує у своїй політиці переважно інструментарій «м'якої сили». Звісно, «демократичний» лідер повинен здійснювати на міжнародній арені політику, яка відповідає нормам міжнародного права. У реальних міжнародних відносинах лідерство далеко не завжди виявляється таким ідеальним. Лідерство може бути і недемократичним (навіть авторитарним), при якому могутній актор, спираючись на свій авторитет та потенціал, нав'язує іншим власні цінності, норми та правила.

Гегемонія спостерігається в разі, коли певна держава є досить могутньою, щоб підтримувати основні правила регулювання міждержавних відносин. Гегемонія, зазвичай, має примусовий характер і передбачає можливість використанні сили. Влада гегемона може проявлятися, наприклад, у політичному диктаті, економічному домінуванні, насаджуванні в залежних від нього країнах своїх

політичних та культурних цінностей тощо. Набагато краще виглядає модель «відкритої гегемонії», яка «більш доброзичлива і прийнятна для підлеглих держав, оскільки влада гегемона стримується правилами та інститутами» [6, р. 197]. В ідеалі, може бути досягнута певна рівновага між відповідальністю гегемона та згодою інших акторів на його політичне верховенство, що здатна сприяти стабілізації міжнародної системи загалом. «Доброзичлива» чи/та «ліберальна» гегемонія (принаймні, теоретично) надає слабким акторам гарантії захисту їхньої безпеки і часто приносить економічні вигоди. Прийнятною для багатьох слабких країн є «спільна» гегемонія, яка є «м'яким правлінням завдяки угодам про співпрацю на основі довгострокової стратегії» [9, р. 683]. Можлива також «інституційна» гегемонія.

Зміст гегемоністської та лідерської (у широкому сенсі) ролей перетинається. Наприклад, можливе розуміння гегемонії як такого різновиду лідерства, котрий передбачає можливість використання «жорстких» методів щодо певних акторів. Гегемонія може уявлятися у вигляді «системного лідерства», при якому переважаюча група виражає спільні інтереси учасників системи [3, р. 26]. Концепція «гегемоністського лідерства» в реальній політиці могутніх держав виявляється і нині затребуваною.

У сучасному світі жодна з держав, навіть Росія, прямо не артикулює свої імперські амбіції. Могутні держави на офіційному рівні заперечують свої імперську геостратегію й маскують відповідну геополітику. Відповідно до неоімперської концепції, в сучасному світі існують такі політії, як неоімперії, що відрізняються від класичних імперій насамперед своїм неформальним характером. Неформальні імперії трактуються як «структури транснаціональної політичної влади, які поєднують егалітарний принцип юридичного суверенітету з ієрархічним принципом фактичного контролю» [10, р. 695]. У геополітичній структурі неоімперії, крім головного «центру», можлива наявність регіональних «субцентрів», неодмінно присутня ціла низка «периферійних» акторів, які формально є рівноправними партнерами. Неоімперія формується на певному ідейному фундаменті. Внутрішні взаємодії здійснюються у політичній, військовій, економічній, культурній та інших сферах. Концепт неоімперії поєднує суттєві риси лідерства, гегемонії та імперії. Неоімперський «центр» є лідером для інших різнорідних акторів, які входять до складу неоімперської політії. Його гегемонія «всередині» неоімперії здійснюється неформально, переважно «м'якими» засобами, і лише в окремих випадках можливе використання засобів «жорсткого» примусу. У структурі неоімперії можуть бути наявні невеликі території (навіть країни), над якими «центр» здійснює пряме

управління. Отже, усередині неоімперії «центр» одночасно може виконувати лідерську, гегемоністську та традиційну імперську роль. У разі домінування у світі декількох неоімперій, що узгодили між собою правила дій та сфери впливу, формується неоімперський олігополярний геополітичний порядок.

При ідейній «спорідненості» соціумів та еліт низки могутніх «центрів», близькості їх екзистенційних інтересів, розвиненості та стійкості взаємозв'язків, виникає нагальна потреба їхнього об'єднання для створення найбільш вигідного для себе міжнародного порядку. Таке неформальне об'єднання неоімперських систем можна кваліфікувати як макроімперію. Вважаємо, що вже фактично склалася Західна макроімперія як неформальне об'єднання західних держав. Найбільш прийнятно називати її просто «Захід». Головне, що об'єднує Захід, – це спільний цивілізаційний фундамент. Спільні ідеологічні, духовні, моральні, культурні цінності західних країн створюють сприятливі умови для функціонування взаємозв'язків на всіх рівнях – від міждержавного до побутового. Саме західні держави виробили основну масу міжнародно-правових норм, сформували численні та дієздатні інститути міжнародного співробітництва. Західна макроімперія існує в інтересах владних еліт і, що особливо важливо, соціумів західних країн, які прагнуть жити в мирі та безпеці й мати стабільний соціально-економічний добробут.

Макроімперія вирізняється досить складною геопросторовою структурою. США були і є головним «центром» Заходу. Батьківщина західної цивілізації – Європа, тому природною є приналежність до макроімперії більшості європейських країн. ЄС можна кваліфікувати як поліцентричне неоімперське утворення. Провідними «центрами» ЄС є Німеччина та Франція. Дуже впливовим «центром» Заходу залишається Велика Британія. Західними є також Норвегія, Швейцарія, Ісландія та європейські мікродержави. За всіма параметрами до Заходу слід віднести Канаду, Австралію та Нову Зеландію. Ізраїль також доцільно вважати складовою Заходу.

Найбільш презентабельною для Західної макроімперії виглядає модель «групового лідерства», що означає досягнення консенсусу між західними країнами, передусім у питаннях збереження миру, міжнародної безпеки, захисту суверенітету тощо. Між західними державами можуть виникати неантагоністичні протиріччя, конкуренція, проте переважають взаємини співробітництва. У реальній політиці найчастіше йдеться про досягнення певних геополітичних та геоекономічних компромісів.

Для провідних «центрів» Заходу загрози їхній безпеці та економічні потреби постають в якості найважливіших «життєвих інтересів». При цьому ареали «життєвих інтересів» західних держав можуть знаходитися у віддалених від них регіонах світу. Захист безпеки може навіть трактуватися

як право на «превентивну» інтервенцію до певної суверенної держави. Кожна із західних держав має власні геоекономічні інтереси, пов'язані не лише з потребами еліти, а й соціуму. Тому в таких питаннях досягнення компромісу буває вельми складним. У критичних ситуаціях спільні інтереси безпеки та дотримання норм та правил геополітичного порядку виходять на перший план і визначають рольові функції Заходу загалом та окремих його акторів. Таке явище можна спостерігати на прикладі спільної боротьби Заходу з міжнародним тероризмом. Починаючи з 2014 р., Захід загалом намагався виступати «єдиним фронтом» проти експансіоністської Росії, нехтуючи економічними втратами для окремих країн.

На початку XXI ст. реалізація США своєї неоімперської геополітичної ролі призвела до надмірних витрат ресурсів при дуже сумнівних результатах. Надовго «ув'язнувши» в Афганістані та Іраку, США разом зі своїми союзниками так і не вирішили головних завдань, пов'язаних із досягненням миру та безпеки. Дуже витратний інтервенціоналізм викликав невдоволення в американському суспільстві й світі загалом. Демократи на чолі з Б. Обамою, публічно зреклися імперського та гегемоністського дискурсу, але де-факто не відмовилися від неоімперської геополітики. США за часів президентства Б. Обами доклали багато зусиль для просування ліберальної демократії в усьому світі, зокрема на Сході. Головною метою стратегії США було проголошено збереження сильного та сталого американського лідерства, яке має забезпечувати міжнародний порядок, «заснований на правилах». Моральне лідерство неодноразово перетворювалося на моральну гегемонію – насаджування своїх моральних і цінностей у світі. Місія глобального лідерства США (неформальної гегемонії) з підтримкою демократії в багатьох країнах виявилася дуже витратною і, зрештою, «невдячною». США володіють світовою першістю у військовій, економічній та «м'якій» силі. Збереження Америкою своєї першості ґрунтується на використанні, насамперед, потенціалу економічної могутності. Політика Д. Трампа, що претендувала на захист економічних «життєвих інтересів» США, навіть призвела до різкого загострення торговельних відносин з ЄС.

На сучасному етапі геостратегія США спрямована на збереження стійкої конкурентної переваги над КНР і, водночас, стримування все ще дуже небезпечної Росії [7]. Зростання в останні десятиліття економічної могутності Китаю становить особливу небезпеку для світової економічної першості США. Американський уряд та корпорації вживають «жорсткі» заходи для збереження свого лідерства в науково-технічній сфері. Широко використовуються при цьому механізми співпраці США в галузі високих технологій з її партнерами (союзниками) зі Східної Азії – Японією, Південною Кореєю, Тайванем. Водночас, геополітичні

та геоекономічні позиції Китаю можуть посилитися в Центральній Азії. Політично та економічно послаблена Росія неминуче потраплятиме в дедалі більшу залежність від Китаю, для економічного розвитку якого вигідне використання російських енергетичних та сировинних ресурсів.

Євросоюз загалом має демократичні наднаціональні структури. Європейські цінності, норми та правила дуже привабливі для населення багатьох країн світу. «Імперські інструменти ЄС – головним чином не військові та політичні, а економічні та бюрократичні» [11, р. 475]. Наднаціональну владу в ЄС представляє брюссельська бюрократія, яка здійснює інституційну гегемонію. У рамках Євросоюзу, попри офіційне рівноправ'я країн-членів, сформувалася неформальна ієрархія. Склалося подвійне політичне та економічне лідерство таких «центрів», як Франція та Німеччина. Остання має найбільший економічний потенціал і політичний вплив у ЄС, а нині навіть висловлює готовність посилити свою відповідальність за європейську безпеку (за умови співпраці з партнерами). Германська гегемонія, звісно, носить прихований характер і здійснюється переважно економічними засобами. Франція неодноразово висловлювала готовність відігравати в сучасному світі одну з лідерських ролей. Франція зберегла залишки своїх імперських володінь, які нині мають статус заморських департаментів та регіонів чи заморських спільнот. Сфера особливого впливу Франції – Середземноморський регіон. Вона зберігає роль лідера для низки країн Африки, які були в минулому її колоніями. Німеччина спільно із Францією неодноразово намагалися знайти компроміс з Росією щодо припинення воєнного конфлікту в Україні.

Сполучене Королівство прагне залишитися одним з лідерів сучасного світу. Союзницькі відносини зі США, яким традиційно відводиться особлива роль, надають Британії широкі можливості для різнобічної співпраці з провідною державою світу. Велика Британія зберігає стратегічно важливі залежні території – «уламки» своєї імперії. «Brexit», що відбувся в 2016 р., по суті, є переконфігурацією геополітичною дислокації Великої Британії у світі.

Російська експансія проти України в 2014 р. стимулювала посилення військово-політичної співпраці між країнами-членами НАТО. А вже повномасштабна збройна агресія РФ проти України в 2022 р. наочно довела, що Росія є «найбільш значною і прямою загрозою безпеці держав – членів Альянсу та миру і стабільності в Євroatлантичному регіоні» [8]. Багато-які країни НАТО збільшили свої військові бюджети й ухвалили програми щодо переоснащення військ новими системами озброєнь. Підтримка України членами НАТО пояснюється не лише їхнім бажанням дати відсіч Росії, а й прагненням захистити власну безпеку. Вступ до НАТО Швеції та Фінляндії зміцнив геополітичні позиції Альянсу

на Півночі. Країни Центральної та Східної Європи – «нові» члени НАТО, зацікавлені в активізації співпраці у військово-політичній сфері зі США. Характерно, що багато-які з них охоче визнають лідерство Америки і, навіть, її неформальну гегемонію.

Незахідні демократичні держави світу фактично визнають неформальне лідерство Заходу і виступають як його природні союзники або партнери. «М'яка сила» є основою спільного західного лідерства, що фактично поширюється на більшість країн світу. Гегемонія, яку проводять у життя прозахідні міжнародні інститути, виглядає набагато більш презентабельною (навіть легітимною), ніж гегемонія окремих держав. Наочним прикладом слугують країни Західних Балкан, що, приєднуючись до ЄС та НАТО, добровільно сприймають західну гегемонію в політико-правовій та економічній сферах.

В умовах посилення кризових явищ у міжнародних відносинах і, тим паче, терористичних загроз, Захід спроможний постати перед багатьма країнами світу як гарант миру, порядку та безпеки. Не лише претензії Заходу на світову гегемонію, а й навіть застосування ним військової сили можуть сприйматися як необхідні заходи для захисту свободи та безпеки у глобальному чи регіональному масштабі. Окремі «країни-ізгої» («rogue states») Іран, КНДР, Сирія нині становлять загрози миру та безпеці на регіональному рівні. А от РФ, що володіє величезним арсеналом ядерного озброєння, є джерелом небезпеки для всього світу. США здатна залучати численних союзників до коаліцій, щоб розділити з ними витрати, а разом і відповідальність. Воєнні операції в Афганістані та Іраку виявилися вельми витратними для західних держав, особливо США. Тому встановлення прямого імперського контролю Заходу над певними територіями доцільне лише в рідкісних випадках і тимчасово «для підтримки миру та безпеки».

Захід не вирізняється монолітною єдністю. «Центри» та інші актори мають різні потенціали й геополітичні та геоекономічні інтереси. У кризових ситуаціях західні інститути часто виявляються недостатньо ефективними. Західні держави захищають свої власні інтереси в економічній конкуренції. У 2022 р. США досить вправно скористалися з економічних труднощів країн Європи, пов'язаних з наслідками антиросійських санкцій. Для стримування експансії Китаю в Індо-Тихоокеанському регіоні США разом із союзниками та партнерами формують нові структури. Так, у 2017 р. відновився чотирьохсторонній діалог з безпеки (QUAD) за участі США, Австралії, Індії та Японії. У 2021 р. було започатковано діяльність трьохстороннього оборонного альянсу AUKUS (Австралія, Велика Британія, США).

Висновки. Геополітичний порядок трактується як співвідношення сил, розподіл сфер впливу та характер взаємодії геополітичних акторів у певному геопросторі. Геополітична структура світу залишається

поліцентричною. «Центри» суттєво відрізняються за своїми потенціалами та геополітикою на різних рівнях геопросторової організації світу. Для сучасного світового геополітичного порядку притаманні гетерогенний характер та різноманіття геопросторових форм. Спостерігається зниження рівня стабільності нинішнього геополітичного порядку, що спричинено посиленням геополітичного протистояння, російською агресією проти України, гонитвою озброєнь та загостренням економічної конкуренції. Захід постає як неформальне об'єднання країн – свого роду макроімперія. Її головним «центром» є США. Важливі геополітичні ролі також інших «центрів» – Німеччини, Франції та Великої Британії. Спільне лідерство Заходу на більшій частині Землі проявляється як політичне, військове, економічне, ідеологічне, моральне та культурне. Гегемонія західних «центрів» та інститутів носить, як правило, неформальний характер. На локальному рівні в окремих випадках західні держави здатні застосовувати імперські «технології», зокрема й військову силу. Нині «колективний» Захід концентрує зусилля на забезпеченні своєї провідної ролі у світовому геополітичному порядку. Однак перед державами Заходу постають численні внутрішні й зовнішні ризики та виклики. Спостерігається тенденція до підвищення ролі регіональних незахідних «центрів», наприклад, Індії, Туреччини, Бразилії. За умов агресії Росії проти України особливо великого значення набуває зміцнення НАТО. Саме Альянс спроможний ефективно протистояти експансіонізму Росії в Центральній та Східній Європі. Під егідою США набувають розвитку нові регіональні структури у сфері безпеки та оборони в Індо-Тихоокеанському регіоні, орієнтовані, передусім, на геополітичне стримування Китаю. Подальше посилення геоекономічної конкуренції між США та КНР має призвести до посилення геополітичного протистояння між ними в недалекому майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гольцов А. Г. Геополітичний вимір стратегії Російської Федерації на пострадянському просторі : монографія. Київ : ЦУЛ, 2018. 392 с.
2. Agnew J. A., Corbridge S. *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*. London : Routledge, 1995. 260 p.
3. Arrighi G., Silver B. *Chaos and Governance in the Modern World System*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1999. 348 p.
4. Flint C., Taylor P. *Political Geography, World-Economy, Nation-State and Locality*. 6th ed. London – New York : Routledge, 2011. 340 p.
5. Haass R. The Age of Nonpolarity. What Will Follow U.S. Dominance. *Foreign Affairs*. 2008. Vol. 87, No 3. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2008-05-03/age-nonpolarity> (Last accessed: 26.12.2022)
6. Ikenberry J. American Power and the Empire of Capitalist Democracy. *Review of International Studies*. 2001. No 27. P. 191–212.

7. National Security Strategy. The White House. Washington. October 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/10/12/fact-sheet-the-biden-harris-administrations-national-security-strategy/> (Last accessed: 26.12.2022)

8. NATO 2022. Strategic Concept. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf (Last accessed: 26.12.2022)

9. Pedersen T. Cooperative Hegemony: Power, Ideas and Institutions in Regional Integration. *Review of International Studies*. 2002. No 28. P. 677–696.

10. Wendt A., Friedheim D. Hierarchy under Anarchy: Informal Empire and the East German State. *International Organization*. 1995. Vol. 49, No 4. P. 689–721.

11. Zielonka J. Europe as a Global Actor: Empire by Example? *International Affairs*. 2008. Vol. 84, No 3. P. 471–484.

REFERENCES:

1. Goltsov A. G. Gheopolitychnyj vymir strateghiji Rosijskoi Federacii na postradjanskomu prostori : monografija. [Geopolitical Dimension of the Strategy of the Russian Federation in the post-Soviet space]. Kyiv : CUL, 2018 [in Ukrainian].
2. Agnew J. A., Corbridge S. *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*. London : Routledge, 1995.
3. Arrighi G., Silver B. *Chaos and Governance in the Modern World System*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1999. 348 p.
4. Flint C., Taylor P. *Political Geography, World-Economy, Nation-State and Locality*. 6th ed. London – New York : Routledge, 2011.
5. Haass, R. (2008). The Age of Nonpolarity. What Will Follow U.S. Dominance. *Foreign Affairs*. Vol. 87, No 3. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2008-05-03/age-nonpolarity> (last accessed: 26.12.2022).
6. Ikenberry, J. American Power and the Empire of Capitalist Democracy. *Review of International Studies*. 2001. No 27.
7. National Security Strategy. The White House. Washington. October 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/10/12/fact-sheet-the-biden-harris-administrations-national-security-strategy/> (last accessed: 26.12.2022).
8. NATO 2022. Strategic Concept. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf (last accessed: 26.12.2022).
9. Pedersen T. Cooperative Hegemony: Power, Ideas and Institutions in Regional Integration. *Review of International Studies*. 2002. No 28.
10. Wendt A., Friedheim D. Hierarchy under Anarchy: Informal Empire and the East German State. *International Organization*. 1995. Vol. 49, No 4.
11. Zielonka J. Europe as a Global Actor: Empire by Example? *International Affairs*. 2008. Vol. 84, No 3.

The West in the World Geopolitical Order

Goltsov Andriy Hennadiyovych

Doctor of Political Science,
Associate Professor
at the Department of Philosophy
and International Communication
of the Faculty of Humanities
and Pedagogy
National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine
Heroiv Oborony str., 15, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7696-3223

The article examines the essential features of the contemporary geopolitical order in the world and the main problems of preserving the leading role of the "collective" West led by the USA in it. The geopolitical order in the world is polycentric. The contemporary West is essentially such an association of states that it is advisable to qualify as an informal macro-empire. The main neo-imperial "center" of the West and the world is the USA, which seeks to play the role of global leader (hegemon). The European countries Germany, France, and Great Britain are powerful neo-imperial "centers" with their spheres of influence in the world. The EU is a neo-imperial alliance of states and has supranational governance structures. Western countries are trying to ensure joint global leadership mainly through the means of "soft power". The US exercises its hegemony mainly through informal influence, perhaps the use of "hard power" means. The West's preservation of its leading role in the world is complicated by numerous external challenges and internal problems of Western countries. The geopolitical role of regional non-Western "centers", for example, India, Turkey, and Brazil, is increasing. At present, the main factor negatively affecting the state of the geopolitical order in the world is the war unleashed by Russia against Ukraine. The international institutions of the "collective" West are being strengthened in the process of fighting against Russia's military expansion. Because of the dangers associated with Russian aggression against Ukraine, NATO has received a powerful impetus to strengthen military-political cooperation. US-led security and defense cooperation in the Indo-Pacific region aimed at containing China has intensified. Economic competition between the US and China should lead to increased geopolitical confrontation between them in the medium term.

Key words: geopolitical order, "collective" West, leadership, hegemony, neo-empire, Western macro-empire.

Лимар Валерія Валеріївна

Передумови та наслідки «арабської весни» для країн Близького Сходу та Північної Африки

УДК 327.8:323.272

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.12>

Лимар Валерія Валеріївна
доктор економічних наук, доцент,
професор,
в.о. завідувача кафедри міжнародних
відносин і зовнішньої політики
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна
ORCID: 0000-0002-4328-7529

Актуальність проблеми. Близький Схід завжди є яскравим прикладом театру подій міжнародного масштабу у політичному, дипломатичному, економічному та військовому плані. Визначальним фактором для тих корінних змін, які охопили регіон, стали потрясіння, викликані так званою «арабською весною». У цьому сам феномен «арабської весни» неоднозначний і потребує глибокого аналізу.

Мета – визначення та аналіз причин та наслідків «арабської весни» для країн Близького Сходу та Північної Африки.

Методи дослідження. При проведенні дослідження використано емпіричні, комплексні та теоретичні методи наукового пізнання. Методами аналізу та синтезу автором визначено причини виникнення феномену «арабської весни» в країнах Близького Сходу та Північної Африки; за допомогою методу абстрагування структуровано наслідки, до яких призвели події «арабської весни» в країнах Близького Сходу та Північної Африки.

Результати дослідження. Визначено, що авторитарні режими та безробіття були одними із основних факторів розвитку цих подій. Одним з очікувань у ході «арабської весни» було те, що авторитарний уряд зміниться демократичним устроєм. Але події розвинулись таким чином, що на зміну урядів того часу прийшли різноманітні коаліції та нестабільність. Такі держави як Сирія, Лівія, Ємен втратили свою економічну міць та зазнали серйозних руйнувань інфраструктури, на відновлення якої підуть роки та величезні фінансові вкладення. До економічних втрат також додалась політична нестабільність. Колишній режим, який був повалений, спричинив політичний вакуум, який заповнили низка акторів, в тому числі терористичні угруповання. «Арабська весна» стала своєрідним поштовхом у регіоні до більш демократичних цінностей та відкрила бажання населення до позитивних змін. Однак вектор мислення мас, який змінився від звичного ставлення до авторитарного режиму та економічних і соціальних проблем до бажання змінити ситуацію на краще в цілому, може лише давати позитивний прогноз у подальшому розвитку регіону.

Ключові слова: «арабська весна», Близький Схід, «фїтна», антирежимні виступи, авторитарні режими, радикальний ісламїзм.

Вступ. Близький Схід завжди є яскравим прикладом театру подій міжнародного масштабу у політичному, дипломатичному, економічному та військовому плані. Визначальним фактором для тих корінних змін, які охопили регіон, стали потрясіння, викликані так званою «арабською весною». У цьому сам феномен «арабської весни» неоднозначний і потребує глибокого аналізу.

Революційні події, які охопили країни Близького Сходу та Північної Африки, відображені в роботах зарубіжних та вітчизняних науковців. В ході проведення дослідження автором сконцентровано увагу на роботах таких вчених як Henderson S., Aziz R., Abdelsalam E., Mandokhail B., Lancjovichina E., Дївак В.В., Кияниця Л.Л., Стародуб Т.С. Зауважимо, що іноземних авторів, які досліджували феномен «арабської весни», набагато більше, ніж вітчизняних, тому основною інформаційною базою для написання даної роботи стали праці саме закордонних авторів.

Мета дослідження полягає у визначенні та аналізі причин та наслідків «арабської весни» для країн Близького Сходу та Північної Африки. Мета обумовлює необхідність вирішення таких завдань: визначити передумови виникнення феномену «арабської весни»;

проаналізувати причини, що призвели до «арабської» весни;

структурувати наслідки, до яких призвели події «арабської весни» в країнах Близького Сходу.

Методи дослідження. При проведенні дослідження використано емпіричні, комплексні та теоретичні методи наукового пізнання. Методами аналізу та синтезу автором визначено причини виникнення феномену «арабської весни» в країнах Близького Сходу та Північної Африки; за допомогою методу абстрагування структуровано наслідки, до яких призвели події «арабської весни» в країнах Близького Сходу та Північної Африки.

Результати. В сучасній науковій літературі антиурядові виступи арабських країн розглядаються як хвиля революцій, демократизації чи соціально-політичних потрясїн. «Арабська весна» є системним соціальним явищем, обумовленим безліччю взаємопов'язаних глобальних, регіональних і національних факторів – як об'єктивних (соціально-демографічних, економічних, політичних, технологічних, соціокультурних тощо), так і суб'єктивних (рівень домагань, реалізація потреби у політичній свободі, самореалізація, незадоволеність авторитарним політичним режимом, готовність до масових акцій протесту, делегітимізація влади тощо) [1].

Найбільш релевантною характеристикою хвилі антирежимних виступів, що охопила арабський світ у 2011–2012 рр., вважаємо так звану фїтну, що означає «чарувати», «спокушати».

Поняття фітні у релігійних джерелах та науковій літературі прийнято співвідносити з досить широким спектром значень – від політичних заворушень, стану громадянської війни чи протистояння між секуляризованою владою та релігійною меншістю [2] до дестабілізації суспільства внаслідок присутності в ньому жінок, які високою мірою схильні до впливу західних цінностей і звичаїв [3]. Це стан смуги, очікування змін на краще і припинення монотонного «вегетативного» існування, повстання, заколоту, тобто стихійних дій, що тягнуть за собою важкі наслідки, передусім у сфері соціального та політичного розвитку суспільства.

У будь-якому випадку, фітна сприймається як негативне явище, здатне викликати розкол та розбіжності у суспільстві. На сучасному етапі це поняття можна розглядати стосовно нового типу соціальної взаємодії, процеси формування та основні риси якого будуть далі проаналізовані.

В експертному середовищі розгорнулася велика дискусія щодо причин, які призвели до «арабської весни», а також факторів синхронізації революційних процесів у різних країнах регіону. Насамперед варто зазначити, що такі показники, як бідність, рівень корупції або темпи економічного зростання, важко розглядати як основні причини революцій в арабському світі: рівень бідності тут не перевищує 20%, найбільшій дестабілізації зазнали країни з високими темпами економічного зростання, а інші країни, з високим рівнем корупції, відрізнялися політичною стабільністю [4]. Очевидно, річ в іншому.

У кожній із країн, охоплених хвилею соціально-політичної дестабілізації, у період, що передував кризі, сформувався комплекс проблем і суперечностей. Говорячи про внутрішні причини, які призвели до політичної кризи в арабських країнах, які були відображені у вимогах демонстрантів, можна виділити три основні блоки – економічний, соціальний та політичний [5].

До першого блоку можна віднести наслідки світової економічної кризи, які значно погіршили ситуацію, корумпованість державних структур тощо. Що стосується блоку соціальних передумов кризи, то в цьому випадку можемо говорити насамперед про демографічні чинники та невдоволення серед представників різних етноконфесійних груп населення. Слід зазначити, що соціальна динаміка верхнього ешелону країн, що розвиваються, відрізняється однією особливістю – так званою «пасткою на самому виході з пастки», яка істотно впливає на соціально-політичні процеси. Це характерно для країн, які завершують вихід із «мальтузіанської пастки» при досягненні піку чисельності молоді

20-24 років (феномен «молодіжного бугра») та високого ступеня її концентрації у великих містах. Важливу роль при цьому грає безробіття, особливо серед високоосвіченої молоді – тобто нестача високооплачуваних робочих місць, прийнятних для молодих людей з вищою освітою [6].

Зазначимо, що внутрішня політика і в Єгипті, і в Лівії, і в Сирії мала яскраво виражений соціальний характер. Однак концентрація влади в одних руках протягом тривалого часу, характерна для всіх трьох країн, прагнення утримати владу призвели до становлення авторитарних режимів одноосібної влади з придушенням інакодумства та фактичної ліквідації опозиції. Як наслідок, було порушено зворотний зв'язок, наявність якого є однією з основних умов нормального функціонування влади. Зростання чисельності населення, особливо в Єгипті, і, як наслідок поява великої кількості молодих людей, більшість з яких, маючи вищу освіту, важко могли знайти роботу, стало основним джерелом протестних рухів. Глобальна економічна криза призвела до погіршення економічного становища у країнах Близького Сходу, спровокувавши зростання цін на продовольство, що стало одним із ключових факторів зростання невдоволення. Зниження рівня життя після світової кризи у поєднанні з впливом супутникового телебачення, що висвітлює життя в багатих арабських країнах та країнах Заходу, призвели, до виникнення ефекту відносної депривації. При цьому, незважаючи на всі існуючі внутрішні протиріччя, основним фактором дестабілізації в Сирії, став зовнішній.

На рисунку нижче представлено країни Близького Сходу та Північної Африки, які були охоплені подіями «Арабської весни».

Наслідки сучасних конфліктів на Близькому Сході багатогранні, і вони включають гуманітарні, економічні, політичні, геостратегічні аспекти. У самій Сирії відбилися негативні та позитивні аспекти «арабської весни», а саме: розкол населення за етноконфесійною належністю, втручання

Рис. 1. Країни, які були охоплені подіями «Арабської весни»

Джерело: [10]

позарегіональних держав, безсилля ООН, протиборство арабських держав, слабкість демократичних структур, агресивність Ізраїлю, гегемоністські устремління Єгипту, Саудівської Аравії, Катару, Ірану, Туреччини, зростання транснаціонального, регіонального та внутрішнього тероризму та перформатування Великого Близького Сходу.

Одним із головних наслідків реалізації НАТО своїх підходів до врегулювання подій «арабської весни» став експорт «нестабільності», що спричинив радикальні зміни в геополітичній ситуації в Близькосхідному регіоні. Змінилася геополітична конфігурація всього близькосхідного простору. Можна спостерігати дифузю територіальної діяльності окремих держав (Ірак, Лівія, Сирія). У процесі арабської кризи виникли нові етнічні (курдські) та територіальні («Ісламська держава») анклавні. У конфлікт виявляються залученими дедалі більше країн. Подібна інтернаціоналізація арабської кризи несе в собі, небезпечну тенденцію: з регіональної він здатний перерости у світовий [1].

В результаті подій «арабської весни» на міжнародній арені з новою силою розгоряється протиборство між шіїтськими і сунітськими державами, що руйнує єдність арабської нації і загрожує складністю і непередбачуваністю розвитку конфліктів у майбутньому. Всі названі фактори сприяють формуванню небезпечної «афразійської зони нестабільності», що включає Центральну Азію (разом з Афганістаном і Пакистаном), Близький Схід, Північну Африку, Сахельський і Тихоокеанський географічні ареали.

Реалізація нових підходів НАТО до участі в подіях «арабської весни» призвела до політичних наслідків. У ході революції у великому регіоні Близького Сходу та Північної Африки відбулися події, що призвели до краху авторитарної моделі політичної влади, що склалася.

У більшості країн, порушених «арабською весною», з крахом авторитарних режимів і значним ослабленням ролі традиційних партій у суспільно-політичному житті став гостро відчуватися політичний вакуум. Цей вакуум заповнили нові партії та рухи, які ще не завершили своє формування. Все це тільки посилює невизначеність у складній внутрішньополітичній ситуації. Між новими політичними акторами загострилася видима і прихована боротьба за владу, що набула ще гострішого характеру. «Зачистка» політичного ландшафту в Тунісі, Єгипті, Лівії призвела до майже повного зникнення конкурентної політичної опозиції, деградації політичного життя. У низці країн, зокрема, Лівії та Сирії, політичні потрясіння переросли в громадянські війни.

Ситуація, що спричинила зміну керівництва в багатьох країнах, призвела до руйнування національних держав, що склалися, знищення їх суб'єктності і політичного хаосу. Про це найяскравіше свідчить досвід Лівії, Сирії, Іраку, Ємену.

Поширення радикального ісламізму несе дестабілізацію у країнах регіону. Радикальний ісламізм становить реальну загрозу не тільки для держав Близького Сходу та Північної Африки, охоплених подіями «арабської весни», але й для Заходу. Підтвердженням цього стали терористичні акти США, Англії та Франції, здійснені послідовниками джихадизму. Проте, зовнішні актори, такі як Саудівська Аравія та Катар, іноді використовували зростання ісламізму задля досягнення своїх стратегічних цілей. При цьому проводиться політика подвійних стандартів по відношенню до радикального ісламізму. З одного боку, з ним ведеться боротьба, як це відбувається в Ємені та Афганістані. Хоча з іншого боку, радикальному ісламізму надавалась необхідна підтримка, як це робилося в Лівії і має місце в Сирії, якщо радикальний ісламізм можна використовувати для досягнення стратегічної мети – повалення неугодили режимів [11].

Політичні кризи «арабської весни» стали причиною виникнення та загострення нестабільності у сусідніх країнах. Після повалення режиму Каддафі лівійські склади зброї були захоплені туарегами, що перебували на службі у складі його сил безпеки. Спроба створення на півночі Малі незалежної держави туарегів – Азавад успіхом не увінчалася. Розгромивши малийську армію, вони були розбиті ісламістами. Щоб не допустити перетворення Малі на ісламську державу, Франція вдалася до військової інтервенції. Однак це призвело лише до розсіювання бойовиків по всій території Сахеля, зростання насильства та нестабільності від Мавританії до Чаду.

Громадянська війна в Сирії також викликала загострення політичної ситуації у сусідніх із нею державах. Дії обох сил конфлікту щодо вирішення конфліктів «арабської весни» призвели до серйозних економічних наслідків у країнах регіону. Найважливішим з них став різкий спад економіки. За оцінками Арабського стратегічного форуму, збитки, завдані державам арабського регіону, охоплених подіями «арабської весни», у період з 2010 по 2014 рік становили 833,7 мільярда доларів. Згідно з доповіддю під назвою «Ціна «арабської весни», який був озвучений на Всесвітньому економічному форумі більшу частину цих втрат складає зруйнована інфраструктура та прямі збитки ВВП (461 мільярд і 289 мільярдів доларів, відповідно). Крім цього оцінювалися втрати фінансових ринків, падіння рівня іноземних інвестицій та доходів від туризму, а також витрати на утримання біженців. «Незалежно від того, погоджуємося ми з «арабською весною» чи ні, важливо подивитися на неї в цивілізаційному та історичному контексті. Адже вона призвела до різкої затримки у розвитку регіону, втрати величезної кількості економічних можливостей та знищення інфраструктури, у будівництво якої народи інвестували протягом

десятиліть і навіть століть», – заявив голова форуму, міністр у справах Ради міністрів ОАЕ Мухаммед бен Абдалла Альгергауї.

Події у країнах Близького Сходу та Північної Африки у 2010-2011 рр. і криза в Сирії, що продовжується, сприяли появі проблеми біженців. У 2010 р. перша група біженців у 25 тис. чоловік прибула з Тунісу на італійський острів Лампедуза з наміром надалі перебратися до Франції. Цей факт дуже стурбував не лише Італію та Францію, а й усі європейські країни. Проте значно серйознішим став результат біженців з Лівії. З початком конфлікту в Лівії з лютого до листопада 2011 р. з країни виїхало понад 850 тис. осіб [11].

Результатом «арабської весни», військової операції в Лівії, сирійського конфлікту стало перетворення мільйонів людей на «переміщених осіб». Незважаючи на численні жертви на шляху до північних берегів Середземномор'я, кількість тих, хто бажає залишити небезпечний регіон, з кожним днем зростає, значно збільшуючи кількість іммігрантів. Як показує розвиток подій, проблема нелегальної імміграції поки що не піддається вирішенню і залишається однією з найзлободенніших.

Слід зазначити, що у низці країн арабського світу конфлікти не тільки не були врегульовані, а в більшості випадків інтенсифікувалися. Втручання іноземних держав, їх спроби розв'язати кризи за допомогою військової сили значною мірою сприяли ескалації розглянутих конфліктів і зростанню екстремізму ісламізму в регіоні. Державність країн регіону виявилася дестабілізованою. Підвищився рівень залежності правлячих режимів від зовнішніх сил, насамперед від позиції країн Заходу.

У Лівії зберігається напруженість, пов'язана з релігійною та племенною ворожнечею.

У Сирії продовжується громадянська війна, що посилювалася розширенням масштабів діяльності «Ісламської держави», а також підтримкою опозиції з боку Туреччини, міжнародної коаліції та підтримка режиму Б. Асада з боку Ірану та РФ. Політика, що проводиться іноземними державами в ході «арабської весни», стала причиною появи нових проблем, які вимагають пошуку їхніх рішень. Йдеться про активізацію та розширення географії терористичної активності радикальних ісламістських угруповань та неконтрольованої міграції величезного потоку біженців з регіону Близького Сходу, через гуманітарну катастрофу, викликану подіями «арабської весни».

Таким чином, звернення до підходів іноземних акторів до врегулювання конфліктів «арабської весни» дозволяє більш детально проаналізувати, які методи та форми використовувалися зі стримування та вирішення регіональних конфліктів, наскільки результативною виявилася втручання таких держав, та наслідки реалізації стратегій для країн Близького Сходу та Північної Африки.

Очевидно, що головним наслідком реалізації іноземними акторами своєї стратегії стала глобальна зміна геополітичної конфігурації всього близькосхідного простору. Слід констатувати, що в більшості країн арабського світу конфлікти не тільки не були врегульовані, а, навпаки, в цілому ряді випадків інтенсифікувалися.

Висновки. Визначено, що автократичні режими та безробіття були одними із основних факторів розвитку цих подій. Одним з очікувань у ході «арабської весни» було те, що автократичний уряд зміниться демократичним устроєм. Але події розвинулись таким чином, що на зміну урядів того часу прийшли різноманітні коаліції та нестабільність. Такі держави як Сирія, Лівія, Ємен втратили свою економічну міць та зазнали серйозних руйнувань інфраструктури, на відновлення якої підуть роки та величезні фінансові вкладення. До економічних втрат також додалась політична нестабільність. Колишній режим, який був повалений, спричинив політичний вакуум, який заповнили низка акторів, в тому числі терористичні угруповання.

«Арабська весна» стала своєрідним поштовхом у регіоні до більш демократичних цінностей та відкрила бажання населення до позитивних змін. Однак вектор мислення мас, який змінився від звичного ставлення до автократичного режиму та економічних і соціальних проблем до бажання змінити ситуацію на краще в цілому, може лише давати позитивний прогноз у подальшому розвитку регіону.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дівак В. В. Країни «Великого Близького Сходу» та Північної Африки в контексті глобального переформатування регіону. *Держава і право*. 2012. № 56. С. 573–584.
2. Munich Security Report: Dawn of an era of global instability? URL: <http://www.dw.com/munich-securityreport-dawn-of-an-era...of...>
3. Henderson S. Gulf Aid to Egypt and U.S. Policy / S. Henderson. URL: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/gulf-aid-to-egypt-and-u.s.-policy>.
4. Aziz R. The Purpose of Saudi Arabia's Islamic Military Coalition / R. Aziz. URL: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/thepurpose...>
5. Arab Spring pro-democracy protests. URL: <https://www.britannica.com/event/Arab-Spring>.
6. Mandokhail B. Arab Spring [Complete]. URL: https://www.academia.edu/4835245/Arab_Spring_Complete_.
7. Lanchovichina E. Eruptions of Popular Anger the Economics of the Arab Spring and Its Aftermath. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/251971512654536291/pdf/121942-REVISED-Eruptions-of-Popular-Anger-preliminary-rev.pdf>.
8. Abdelsalam E. The Arab spring: Its origins, evolution and consequences... four years on. URL: https://www.researchgate.net/publication/284181844_The_Arab_spring_Its_origins_evolution_and_consequences_four_years_on

9. Кияниця Л. Л. Зовнішня політика Туреччини в контексті «Арабської весни»: від ізольованої держави до претендента на регіональну гегемонію. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*. 2014. Т. 160. С. 49-53.

10. Арабська весна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Арабська_весна#/media/Файл:Arab_Spring_and_Regional_Conflict_Map.svg.

11. Стародуб Т.С. Наслідки «Арабської весни» для Близького Сходу та Північної Африки: основні ризики та загрози. URL: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2011/12/2011.html>

REFERENCES:

1. Divak V.V. Krainy "Velykogo Shodu" ta Pivnichnoi Afryky v konteksti globalnogo pereformatuvannia region [Countries of the "Great Middle East" and North Africa in the context of global reformatting of the region]. *Derzhava i parvo*. 2012 № 56. P. 573–584 [in Ukrainian].

2. Munich Security Report: Dawn of an era of global instability? URL: <http://www.dw.com/munich-securityreport-dawn-of-an-era...of...>

3. Henderson S. Gulf Aid to Egypt and U.S. Policy / S. Henderson. URL: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/gulf-aid-to-egypt-and-u.s.-policy>.

4. Aziz R. The Purpose of Saudi Arabia's Islamic Military Coalition / R. Aziz URL: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/thepurpose...>

5. Arab Spring pro-democracy protests. URL: <https://www.britannica.com/event/Arab-Spring>.

6. Mandokhail B. Arab Spring [Complete]. URL: https://www.academia.edu/4835245/Arab_Spring_Complete_.

7. Lanchovichina E. Eruptions of Popular Anger the Economics of the Arab Spring and Its Aftermath. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/251971512654536291/pdf/121942-REVISED-Eruptions-of-Popular-Anger-preliminary-rev.pdf>.

8. Abdelsalam E. The Arab spring: Its origins, evolution and consequences... four years on. URL: https://www.researchgate.net/publication/284181844_The_Arab_spring_Its_origins_evolution_and_consequences_four_years_on

9. Kyianytsia L.L. Zovnishnia polityka Turechchyny v konteksti "Arabskoi vesny": vid izoliovanoi derzhavy do pretendenta na regionalnu gegemoniyu [Turkey's foreign policy in the context of the "Arab Spring": from an isolated state to a contender for regional hegemony]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Politychni nauky*. 2014. Т. 160. P. 49–53 [in Ukrainian].

12. Arab spring. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Арабська_весна#/media/Файл:Arab_Spring_and_Regional_Conflict_Map.svg.

10. Стародуб Т.С. Наслідки "Арабської весни" для Близького Сходу та Північної Африки: основні ризики та загрози [Consequences of the "Arab Spring" for the Middle East and North Africa: main risks and threats]. URL: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2011/12/2011.html> [in Ukrainian].

Preconditions and Consequences of the "Arab Spring" for the Countries of the Middle East and North Africa

Lymar Valeriia Valeriivna

Doctor of Economic Sciences,
Associate Professor, Professor,
Acting Head of the Department
of International Relations
and Foreign Policy
Vasyl' Stus Donetsk National University
600-richchia str., 21, Vinnytsia, Ukraine
ORCID: 0000-0002-4328-7529

Relevance of the problem. *The Middle East is always a vivid example of the theater of events of international scale in political, diplomatic, economic and military terms. The determining factor for the radical changes that swept the region was the upheaval caused by the so-called "Arab Spring". The very phenomenon of the "Arab Spring" is ambiguous and requires in-depth analysis.*

The purpose of the research is to identify and analyze the causes and consequences of the "Arab Spring" for the countries of the Middle East and North Africa.

Research methods. *The study used empirical, complex and theoretical methods of scientific knowledge. Using the methods of analysis and synthesis, the author identified the causes of the phenomenon of the "Arab Spring" in the countries of the Middle East and North Africa; using the method of abstraction, the consequences of the events of the "Arab Spring" in the countries of the Middle East and North Africa were structured.*

The results of the research. *It is determined that autocratic regimes and unemployment were one of the main factors in the development of these events. One of the expectations during the "Arab Spring" was that the autocratic government will be replaced by a democratic system. But events developed in such a way that the governments of the time were replaced by various coalitions and instability. Such states as Syria, Libya, Yemen lost their economic power and suffered serious destruction of infrastructure, which will take years and huge financial investments to restore. Political instability has also added to the economic losses. The former regime that was overthrown created a political vacuum that was filled by a number of actors, including terrorist groups.*

The Arab Spring was a kind of impetus in the region towards more democratic values and opened the desire of the population for positive changes. However, the vector of thinking of the masses, which has changed from the usual attitude to the autocratic regime and economic and social problems to the desire to change the situation for the better in general, can only give a positive forecast for the further development of the region.

Key words: "Arab Spring", Middle East, "fitna", anti-regime protests, authoritarian regimes, radical Islamism.

Ліпкан Володимир Анатолійович

Політичний зміст концепції стратегічної ясності: на прикладі КНР

УДК 327(510):316.662.5:[32:911.3:005.21]
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.13>

Ліпкан Володимир Анатолійович
доктор юридичних наук, професор,
докторант відділу правових проблем
політології
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-7411-2086

Творення сучасної геостратегії як наукової теорії передбачає розроблення власних стратегічних імперативів, які мають втілюватися в рамках цілісних стратегічних концепцій. Політичне булькотіння, хитання від однієї політичної системи координат до іншої, відсутність справжньої стратегії як політичної ідеології націотворення зумовлюють потребу у зверненні до методологічних засад формування даних стратегічних концепцій. Однією з таких концепцій виступає стратегічна ясність.

На підставі авторської моделі геостратегії аналізуються концепція стратегічної ясності та її сучасні прояви на прикладі Китаю, з урахуванням впливу стратегічної невизначеності. У рамках стратегічної ясності для КНР уможливується: реалізація природного розвитку як серединної землі, перетворення з оцядливого спостерігача на відповідального активного суб'єкта світової політики; продовжити вектор розвитку економічної могутності; реалізація колективного управління на засадах стратегічної переконливості; формування засад для довгострокової реалізації стратегічних національних інтересів в розширеному геостратегічному ландшафті; відхід від вимог будь-яких держав, блоків, стратегічних автономій щодо врахування їхніх національних інтересів на шкоду інтересам КНР, в тому числі спроб імплементації стратегії фінляндизації зовнішньої політики; реальна фізична участь у глобальних системах безпеки.

У статті масштабується і послідовно продовжується ключова авторська ідея щодо чіткого відділення геостратегії як окремої від геополітики теорії. Через це з політологічних позицій ілюструється розбіжність трактування розуміння „стратегічної ясності” і стратегічної невизначеності. У статті подано визначення поняття, сучасні форми прояву, а також сформульовані висновки щодо ефективності застосування стратегічної ясності з боку КНР за умов його практичного прагнення до світового лідерства. Висновується про корисність даної концепції для Китаю в умовах будови нової архітектури нового світового порядку та великого перебалансування. У науковий обіг вводяться нові авторські поняття: стратегічна конвергенція та стратегічна дивергенція, як природні процеси розвитку стратегічної ясності. Намічаються шляхи та вектори політики Китаю, які є корисними для Української держави.

Ключові слова: геостратегія, стратегічна ясність, стратегічна невизначеність, Китай, стратегічна конвергенція, стратегічна дивергенція, зовнішня політика Китаю, п'яте покоління, стратегічна автономія, нова сингулярність.

Аналіз публікацій. Багатоплановість обраної для дослідження теми зумовлює звернення до ряду методологічних аспектів, зокрема політологічних досліджень науковців з Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України: *О. В. Скрипнюка, В. П. Горбатенко, О. М. Костенко, І. О. Кресіна, Ю. І. Румаренка, В. Ф. Сіренко.*

Важливе місце серед публікацій посідають *роботи Ю. Пойти, О. Ковалюка*, авторів Інституту сходознавства НАН України.

Звичайно, що маститою базою виступив масив знань моєї наукової школи – *професора В. А. Ліпкана* – в рамках якої ще з 2000 року ґрунтовно розроблялися різноманітні концепції *стратегічного характеру.*

Однак окреме вивчення концепції стратегічної ясності її політичного виміру на сучасному етапі не висвітлено на достатньому науковому рівні. Більше того, дана стаття, зберігаючи логіку наступності в рамках формування методології теорії геостратегії, продовжує цикл дослідження геостратегічних сценаріїв розвитку України, і розвиває думки щодо концепції стратегічної невизначеності, закладає новий науковий тренд щодо необхідності детального з'ясування змісту

окремих стратегій як складових елементів геостратегії.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних наукових політологічних дослідженнях замало уваги приділено розвитку концепції теорії геостратегії, складовим компонентом якої є формування концептуального ядра окремих стратегій, реалізація яких виступає у вигляді реалізованого геостратегічного сценарію. Дана стаття є внеском у політологічну науку, оскільки окрім теоретичного наповнення, в ній аналізуються конкретні приклади даної стратегії, зокрема з боку Китаю, формулюються висновки, які мають стати корисними для формування геостратегії сучасної Української держави.

Мета статті полягає у визначенні змісту концепції стратегічної ясності на прикладі Китаю.

Для досягнення поставленої мети були поставлені та вирішені наступні наукові завдання: 1) проілюструвати зв'язок між стратегічною ясністю та стратегічною невизначеністю; 2) виділити сучасний стратегічний зміст КНР; 3) сформовано напрями взаємодії Української держави та КНР на сучасному етапі.

Вступ. Однією із суттєвих стратегій реалізації сучасної міжнародної політики стала концепція **стратегічної невизначеності** (戰略模糊): 1) прихована стратегія впливу на власне стратегічне позиціонування; 2) адаптивна стратегія збереження власної ідентичності, вираження своєї місії та реалізації стратегічних цілей за умови прийняття змін в рамках реалізації адаптивних секторальних стратегій.

Формами прояву стратегічної невизначеності виступають: піддавання сумніву базових принципів функціонування світової архітектури безпеки; поєднання амбітності з амбівалентністю; артикульовано не визначене ставлення до певних аспектів зовнішньої політики, тлумачення тих чи інших явищ по-різному, але головне – відверто лише на свою користь і за для власної вигоди; відсутність зовнішньо ідентифікованого послідовного прагматизму і непрогнозованість поведінки і напрямів діяльності [1]; опертя зовнішньої політики не на стійкі цінності, а не змінювану обстановку та максимальне прилаштування до неї з метою отримання власної вигоди та користі; дипломатична активність, заснована на непередбачуваності; іманентна суперечливість відносин із оточуючими суб'єктами аж до суперництва та ворогування; обмеження відносин конкретним колом цих відносин, за рамками яких відносини із цим самим суб'єктом можуть бути іншими; чітка операціоналізація поняттями «союзник», «партнер», «суб'єкт взаємодії», «політичний актор» із відповідними політичними стратегіями щодо кожного з цих понять; баланс між уявленнями про себе і сприйняттям оточуючими; надавання ясності та прозорості своїй стратегії, навіть якщо не можна запропонувати певність.

Суть даної концепції мною була розглянута в іншій моїй статті, присвяченій безпосередньо аналізу змісту концепції стратегічної невизначеності з боку КНР [2] на сучасному етапі – правління п'ятого покоління китайського керівництва на чолі із Сі Цзіньпіном.

Головним висновком, який став фактично причиною написання даної статті, став той, що **концепція стратегічної невизначеності** не відповідає геостратегічному статусу КНР і має бути трансформована на концепцію **стратегічної ясності**. Зміст якої, з урахуванням творення модерної геостратегії Української держави, і є предметом даної наукової статті.

Акцент у дослідженнях українсько-китайських взаємин має робитися на майбутнє, спиратися на стратегічні національні цінності Української держави і Китайської Народної Республіки. Аналізувати лише сучасний стан, тим більше, послуговуючись чужими маніпуляціями та дезінформаційними матеріалами щодо підміни сутності та призначення тих чи інших геоісторичних суб'єктів, означає тривало зупинитись на одному місці, і врешті-решт

відстати від глобальних тенденцій розвитку інших прогресивних спільнот, втратити вектор руху до шляху процвітання і розвитку усього світу.

Китайське прислів'я стверджує: «*Живи, зберігаючи спокій. Весна прийде, а квіти розпустяться самі*». Це означає, що як Українська Держава, так і Китайська Народна Республіка мають рухатися власними шляхами відкритості, добра, справедливості, самобутнього національного розвитку, спираючись на власну велику історію, зберігаючи упевнений і непохитний спокій, і разом стати визначальною геостратегічною системою майбутнього на засадах синергії стратегій конвергенції та дивергенції, убезпечуючи як власні стратегічні національні інтереси, так і партнерів у різних регіонах світу.

Роль Української держави і КНР в світі є непересічною: більшість так званих «холодних війн» (а інколи і реальних війн) так чи інакше заторкують стратегічні національні інтереси цих країн, які є ключовими для архітектури безпеки усього світу. Вагомість китайського підходу на думку экс прем'єр-міністра *Юкіо Хатоями* полягає в тому, що Китай ухвалив правильний підхід, відстоюючи модель розвитку, яка відповідає його власним національним умовам і адаптується до тенденцій часу [3].

Еволюцію підходів до формування стратегічної ясності можна чітко простежити, докладно вивчаючи зміст методології управління кожного покоління управлінців.

У Китаї з моменту його офіційного утворення як держави – 1 листопада 1949 року – зберігалася до жовтня 2022 року традиційна форма приходу і відходу від влади, її передача на основі певних канонів. Кожна політична сила, яка приходила до влади асоціювалася і представляла певне покоління політиків та управлінців, які мали власну теоретичну систему та методологічний інструментарій формування удосконалення існуючої політичної системи та її інститутів, політичних відносин.

Узвичаєно прийнято виділяти п'ять поколінь керівників КНР [4]. Цікавими з історичного погляду виступають ідеї Мао Цзедун, які з екстраполяцією на сучасність я проаналізую в контексті предмета свого дослідження.

Мао Цзедун (毛澤東) є розробником **теорії «нової демократії» та вчення про будову соціалізму**.

«Відсутність ясності призводить до ревізійнізму», – говорив Мао Цзедун [5, с. 432]. Віцепрем'єр КНР у 1976 році *Чжан Чуньцяо* в маститій свого часу статті «Про всебічну диктатуру над буржуазією» відзначав на «чорне повітря, може отруїти лідерів партії, забивши їм голову ідеями щодо *користі та вигоди*, які вони не вважають це ганьбою, а навпаки: справою честі, вони дивляться на себе як на товар, щоб продати себе найдорожче» [6, с. 444].

Однією з ідей Мао було порізнення головного протириччя і головної сторони протириччя. Мао відзначав, що в будь-якому процесі, якщо в ньому існує багато суперечностей, завжди існує одне, головне, яке відіграє провідну, вирішальну роль, тоді як решта посідають другорядне значення, відтак при вивченні будь-якого процесу, якщо він є складним і містить більше двох суперечностей, необхідно прагнути відшукати одне головне... неможна підходити однаково до обох боків в різних суперечностях чи то в головному чи то в другорядному, адже сторони суперечностей розвиваються нерівномірно, незважаючи на тимчасово існуючу рівновагу між ними, оскільки основне їх становище – нерівномірний розвиток... головною стороною протириччя виступає та, що відіграє в ньому провідну роль, адже характер та якість речей і явищ здебільшого визначається головною стороною протириччя, яка посідає домінуюче становище... [7, с. 204–210].

Таким чином, Мао, розвиваючи ідеї діалектики як вчення про причини та умови тотожності протилежностей, боротьби взаємовиключаючих протилежностей (викладені в конспекті книги Г.В.Ф. Гегеля «Наука логіки»), формує **онтологічні засади концепції стратегічної ясності**, в рамках якої:

1) виокремлюється одне головне протириччя і формуються чіткі стратегії його розв'язання;

2) проголошується необхідність перетворення країни в панування *нової* культури, формування освіченої та передової країни;

3) розбудовується *нова* демократія як *новий* політичний лад, *нова* економіка, як економіка *нової* демократії, *нова* культура як культура *нової* демократії.

Існування *хунвейбінів* (紅衛兵), *цзаофанів* (造反) та інших квазіполітичних мілітарних агресивних та насильницьких хижих молодіжних рухів, виступало ілюстрацією невідповідності проголошеної Мао «нової демократії» і фактичного руху до узурпації влади і жорсткої диктатури. Більше того, культурна революція «залишиться в пам'яті як перший і явний приклад неспроможності китайського комунізму, який втратив свій революційний пил.. через криваві розправи, які не були вписані в загальну стратегію» [8, с. 481].

За часів правління другого покоління на чолі з Ден Сяопіном у зовнішній політиці *не було місця стратегічній невизначеності*: політична номенклатура за часів Ден Сяопіна чітко розглядала СРСР як свого головного супротивника на міжнародній арені, а майбутнє пов'язувало із розвитком співробітництва із США. Конкретним **прикладом стратегічної ясності** стало підписання у 1979 році комюніке, в якому було проголошено спільну позицію щодо «гегемонізму третіх країн», під якими, безумовно мався на увазі СРСР. Ден Сяопін робив

ставку на економічні реформи, через що його називали великим архітектором китайських економічних реформ[9]. Ден Сяопін відзначав: «Сучасний світ – світ відкритих відносин, Китай в минулому був відсталий саме через власну замкненість, проте досвід показує, що вести будівництво за закритими дверима неможливо» [10, с. 712].

Відтак, **Ден Сяопін також був прибічником концепції стратегічної ясності**.

Його наступником став Цзян Цземінь (江澤民), який розробив важливі ідеї про потрійне представництво КПК. Продовжуючи реформи Ден Сяопіна, йому вдалося вивести економіку КНР свого часу на 7 місце в світі.

Інтелектуальний рівень китайського лідера, його стратегічне мислення не дають змоги погодитися із думкою окремих дослідників, які відзначають на начебто «несамостійність політики Ц. Цземіня» та її залежність від Ден Сяопіна [11]. Адже, зберігаючи прихильність до останнього, користуючись його впливом, іменем, статусом, насправді Цзян Цземінь вибудував систему колективного управління, яка функціонувала майже десятиліття після його офіційного відходу від влади.

Також наголошу на тому, що Ц. Цземінь прагнув створити колективне управління, адже будучи високоінтелегентною і розумною людиною (він знав: англійську, німецьку, французьку, російську, японську та румунську мови, знався на музиці та поезії) усвідомлював небезпеки авторитаризму і зосередження влади в одних руках [12]. Більше того, в деяких джерелах я знайшов згадування журналістів, які в приватних бесідах із китайським лідером акцентували на бачення Ц. Цземіня щодо християнства як засадничої релігії Китаю. При своєму наступнику зберігав суттєвий вплив на делікатні питання зовнішньої політики КНР.

Таким чином, висновуючи викладене, визнаємо, що надібали достатньо аргументів на користь тези: Цзян Цземінь був яскравим прибічником стратегічної ясності КНР в міжнародних відносинах.

І лише із приходом і утвердженням Сі Цзіньпіна у владі, ця концепція поступово стала втрачати ваги, так само як і люди Цзян Цземіня позбуватися своїх постів. Смерть Цзян Цземіня 30 листопада 2022 року стала фактичним залишенням Сі Цзіньпіна одноосібним концептуальним, але авторитарним лідером Китаю.

Наступником Цзян Цземіня став Ху Цзіньтао (胡錦濤): 15 листопада 2022 – 15 листопада 2022 р, який розробив наукову концепцію розвитку. Вивчення наукової літератури уможливило стверджувати [13], що через особистісні риси, не бажання відкрито ні з ким ворогувати, постійне та увиразнене пристосуванство, надмірна та показова лояльність до попередників та вищого керівництва, а також аналіз політичних дій на міжнародній арені, можемо стверджувати, що Ху Цзіньтао

заклав міцні підвалини до початку реалізації концепції стратегічної невизначеності, який успішно продовжив його наступник Сі Цзіньпін.

Таким чином висновуємо щодо еволюції імплементації концепції стратегічної ясності КНР в міжнародні відносини: перші три покоління відкрито артикулювали про стратегічну ясність, яку набула найбільшого свого розвитку при Цзян Цземіні, однак четверте та п'яте покоління керівників Китаю надало акцент стратегічній невизначеності.

Постає два важливих запитання:

1) які геостратегічні сценарії має будувати Українська держава з урахуванням викладеного;

2) яка стратегія Китаю є вигідною для Української держави?

Українська держава є серцем Європи; Китай – є серцем Азії.

Тож партнерство двох «сердець» має *стратегічну користь* і всезагальний вигреш для стимулювання справжнього розвитку, співробітництва, інновацій, встановлення стратегічної рівноваги, стабільного та збалансованого функціонування усього світу, нової світової архітектури світового порядку поза контекстом домінування, зверхності та лідерства на засадах солідарності та паритетності, відкритості та взаємної поваги до національних традицій та ідентичності.

Стратегічна неоднозначність на сьогодні виступає застарілим та віджилим компонентом геополітичної доктрини. Коли Китай сповідував концепцію стратегічної ясності, яка найбільш яскраво була відображена зв третього покоління керівників, то в світі існувала набагато менша напруженість; функціонування світового порядку відбувалося за певними сталими правилами та процедурами.

За правління п'ятого покоління чітких та увізрознених форм набула реалізація концепції стратегічної невизначеності. Однак те що говорять, і те як роблять – в КНР різні речі. Тож, на протизагу цьому мною пропонується, з урахуванням проголошеної Сі Цзіньпіном **державної політики відкритості** впроваджувати інтегральну **геостратегічну концепцію стратегічної ясності (strategic clarity – 戰略清晰)** заради взаємної вигоди. Вона не виступає нейтралітетом і не може довільно трактуватись суб'єктом реалізації, виходячи лише з наявних тенденцій та умов розвитку різних компонентів та їх зв'язків в рамках геостратегічного ландшафту[14].

Концепція Realpolitik насправді не передбачала нейтральності або ж подвійних стандартів. **Стратегічна ясність** тісно пов'язана і корелює не з політичними доктринами, а з реальними природними потребами людей у розвитку, мирі, добрі, щасті, солідарності та процвітанні, а у більш широкому аспекті – ідеями соціального натуралізму, які розвиває академік О. М. Костенко [15]. Саме на це неодноразово наголошував лідер КНР Сі Цзінь-

пін, формуючи та проваджуючи за часи свого правління *концепцію спільноти єдиної долі (命運共同體)*. Ця ж ідея сполучається і з ключовою думкою Папи Франциска про братність людей та світове братерство (Fratelli Tutti) [16].

Цю ж ідею закладено в стратегію розвитку Української держави і унаочнюється крізь призму стратегічної правотворчості. Тобто українська геостратегія ціннісно перекликається із ідеалами справедливості, відкритості, солідарності, добра, віри, національної гідності та ідентичності, щастя, братерства та любові.

Що уможлиблює стратегічна ясність для Китаю?

1. Трансформація геостратегічного ландшафту зумовлює перехід КНР від стратегічної невизначеності до *стратегічної ясності*, позбавленої ухилів від шляху природного розвитку КНР як серединної землі (中土).

2. *Стратегічна ясність* уможлиблює уна-явити в будові зовнішньої політики КНР її стратегічне лідерство (не плутати із домінуванням), перетворити Китай з ощадливого спостерігача на відповідального активного суб'єкта світової політики, із глядача – в актора; адже, перебуваючи в епіцентрі трансформацій геостратегічної конфігурації, Китай має не лише усвідомити своє значення, статус, а й втілити та реалізувати власне сучасне призначення.

3. Проголошений Сі Цзіньпіном курс на формування могутності держави є вірним і має враховувати глобальні тенденції, які чинитимуть тиск на політичний режим КНР. Одночасність та переплетеність, поінколи кореляція внутрішніх та зовнішніх загроз висуває надзвичайно серйозні вимоги до геостратегії КНР, принципом якої має стати **стратегічна ясність**.

4. Подальша реалізація традиційної для КНР стратегії невизначеності у різних формах та модифікаціях може призвести до повної стратегічної незахисності та внутрішньої турбулентності держави. Прикладом стала Українська Держава, яка, на папері маючи «міжнародно-правові гарантії суверенітету та територіальної цілісності України», на практиці не отримала свого часу належної їх реалізації та відповідної підтримки : 1) у 2008 році через активну діяльність Меркель і Саркозі Україну не було прийнято до НАТО; 2) у 2014 році не було належної світової консолідованої жорсткої реакції на анексію Росією території Української держави. Через що війна Росії проти України була питанням лише часу. Саме тому, питання Тайваню мають вирішуватись в стратегічних інтересах КНР (台湾是中国的一部分不容置疑也不容改口), тож сучасна риторика Пекіну з цього питання є відображенням *стратегічної ясності на засадах стратегічної переконливості*. Відтак розвінчання ореолу наступників восьми безсмертних КПК (八大元老)

збереження курсу попередників, що сповідували колективне управління, але на засадах стратегічної ясності (зокрема Цзян Цземінь, Ху Цзіньтао), за даних умов буде для Сі Цзіньпіна виправданим.

5. *Стратегічна ясність* уможлиблює розширити геостратегічний простір КНР, не обмежуючись лише державними кордонами, а здійснюючи розширення горизонтів прозорої зовнішньої політики, лишаючи сірі зони безпеки та нечітку термінологію щодо означення конфліктів різної природи та інтенсивності – в минулому (наприклад: офіційні особи Китаю до цих пір неправильно називають варварську війну Росії проти Української держави «конфліктом»). Стратегічна невизначеність для КНР виявилася найбільш комплексно ризикованою стратегією зовнішньої політики, здатною розв'язати на певно визначеному етапі розвитку лише частину короткострокових тактичних завдань. Тому *стратегічна ясність* формує засади для довгострокової реалізації стратегічних національних інтересів в розширеному геостратегічному ландшафті, перетворення КНР на активного та відповідального суб'єкта зовнішньої політики.

6. *Стратегічна ясність* уможлиблює відійти від вимог будь-яких держав, блоків, стратегічних автономій щодо врахування їхніх національних інтересів на шкоду інтересам КНР. Негативним прикладом, була спроба імплементації *стратегії фінляндизації зовнішньої політики України*. І згодом взагалі концептуально дана концепція себе вичерпала: після безглуздої варварської війни Росії проти Української Держави, Фінляндія подала заявку до НАТО і її вступ в дану організацію стане відчутною асиметричною і неочікуваною відповіддю не геноцид та державний терор у ХХІ столітті. *Стратегічна ясність* чітко унормовує гравітаційну вісь: стратегічні національні інтереси Китаю. Будь-які обмеження свободи участі в інтеграційних процесах в обмін на щось (наприклад доступ до високих технологій, дозвіл на користування тими чи іншими патентами) не мають стати компромісом при реалізації стратегічних інтересів КНР, адже, як показує практика, існування подвійних стандартів щодо «гарантій безпеки» є чітким проявом стратегічної невизначеності, яка є несумісною зі стратегічною ясністю.

7. *Стратегічна ясність* має бути увиразненою щодо союзників та партнерів. Досвід Української держави щодо будь-яких союзів доводить їхню неефективність, якщо реалізації інтересів зумовлена функціонуванням субрегіональних систем безпеки. Шлях України або в НАТО або через утворення власного військового блоку, здатного вирішувати глобальні завдання. Відтак прийшов час для КНР увиразнити власну стратегічну роль в світі через реальну фізичну участь у глобальних системах безпеки.

8. *Стратегічна ясність* – це чітка стратегія розвитку і поставлені цілі.

Сучасний світ є світом опозиції багатьох тенденцій, систем цінностей і головне – засобів їх досягнення. Як влучно відзначає О. М. Костенко: «Видимість заміняє дійсність, а свобода бачиться як всездозволеність», – такий невтішний діагноз нашого часу. Бо не бачать люди над собою жодного закону, яким би мали керуватися, щоб їм відкрилася дійсність, а також дійсні правила для їхньої поведінки [17, с. 4].

Висновки. Тож реалізація геостратегії КНР на засадах стратегічної ясності унаочнює здійснення двох обумовлених стратегій як природний процес розвитку архітектури світового порядку на засадах всесвітньої природної законності:

1) *стратегічної конвергенції* – тип еволюційного стратегічного розвитку, за якого у віддалених один від одного соціальних системах виникає ряд загальних ознак та принципів функціонування та розвитку, що зумовлено їх пристосуванням до схожих умов існування. Вона спрямована більше на адаптацію до умов геостратегічного ландшафту, тобто на внутрішні зміни відповідно до власного стратегічного потенціалу;

2) *стратегічної дивергенції* – існування соціальних систем із різними структурою ключових корінних національних цінностей, різноспрямована мінливість, яка виникає у різних соціальних систем внаслідок необхідності пристосування до глобальних трендів та мінливих умов геостратегічного ландшафту. Стратегічна дивергенція виявляється у готовності до внутрішніх перетворень, значно розширюючи адаптивні можливості соціальної системи, її гнучкість і стійкість в умовах перманентного розширення геостратегічного ландшафту, які вона постійно використовує в процесі активної боротьби за існування. Стратегічна дивергенція збільшує різноманітність стратегічних сценаріїв розвитку світової спільноти, уводячи світ від постійного до домінуючого архетипу біполярного світу. Саме завдячуючи ній уможлиблюється реалізація стратегії Спільноти єдиної долі та ініціативи «Пояс і шлях», проголошених Сі Цзіньпіном, якщо проголошене дорівнюватиме тому, що буде на практиці.

Як стратегічна конвергенція, так і стратегічна дивергенція протікають всередині еволюційного процесу розвитку людства і обумовлені неоднаковим стратегічним потенціалом різних країн, рівнем сугестії на їхню політику існуючих світових центрів сили, рівнем пасіонарності титульних етносів та розвитку сакрального ландшафту, рівнем стратегічної культури правлячих еліт, стратегічним інфраструктурним потенціалом, приводячи врешті-решт до обов'язкової зміни самих політичних суб'єктів. Однак кожна країна має досягти модернізації, використовуючи підхід до розвитку,

що відповідає її власним стратегічним інтересам та умовам геостратегічного ландшафту.

На цьому фоні Китай, реалізуючи концепцію стратегічної ясності, за певних умов може перетворитися на локомотив майбутніх глобальних ціннісних трансформацій солідарного та спільного руху до щастя, процвітання та заможності, свободи.

«Гряди гір, мережа струмків – наче в глухому куті, аж ось, зненацька перед очами селище в оточенні верб». Дорога під ногами – це стратегічна ясність, яка уможлиблює, крокуючи утормованим шляхом стратегічної відкритості, досягти світлого майбутнього, втілити його не в розлогих виступах і думках, а в реальному житті справжньої багатосторонності, реально зміцнити розуміння і трактування відкритості, спільно долаючи будь-які виклики. Китай з таким лідером як Сі Цзінпін здатний підняти державу на новий рівень, підвищити добробут власного народу, стати активним та відповідальним суб'єктом зовнішньої політики, який повинен мати не лише плани щодо відкритості, а й засоби та інструменти, стратегії їх реального та практичного втілення, мати готовність бути відповідальним за майбутнє усього людства.

Однією із таких стратегій виступає стратегічна ясність, яка чітко унаочнить поступ КНР в річище відкритості для формування світлого майбуття і глобального розвитку на засадах гуманізму, солідарності, справедливості та відкритості.

На підставі наукового відображення дійсності подано власний варіант розв'язання даного завдання: **запропоновано концепцію стратегічної ясності.**

Постійність процесів у геостратегічному ландшафті є відносною, тоді як мінливість, що увиразнюється у перетворенні одного процесу на інший, є абсолютною. Відтак між концепцією стратегічної невизначеності і стратегічної ясності не існує діалектичного взаємозв'язку, так само як не існує зв'язку між каменем та війною. Адже невизначеність щодо ставлення до інших, власної ролі у геостратегічному ландшафті є головним протиріччям між бажаним і реальним статусом КНР. Відтак – це протиріччя усувається в рамках міжнародних відносин через **стратегічну ясність до Китаю** з боку інших країн (причому не завжди на «користь», яку так полюбляє сучасний лідер п'ятого покоління керівників КПК самої КНР).

Єдність протилежностей є тимчасовою, умовною та відносною. Ось чому наразі спостерігається загострення економічних відносин між Заходом та КНР. Все повертається до абсолютного стану стану боротьби взаємовиключаючих протилежностей. Тож, *трансформація концепції стратегічної невизначеності КНР у концепцію стратегічної ясності* може змінити та порушити теоретичний, а поінколи і догматичний діалектичний закон єдності та боротьби протилежностей.

Концепція стратегічної ясності більше тяжіє до того тлумачення протилежності, які породжують один одного, за певних умов є взаємно пов'язаними і таким чином еволюціонують у своїй смислоформі до єдності, зберігаючи окремі елементи різних форм боротьби.

З урахуванням предмета статті, означено спільні можливості Української держави і Китайської народної республіки щодо формування багатопольярного світу, який відповідає стратегічним національним інтересам обох країн.

Стратегічна ясність має виступати корінною стратегією КНР у XXI столітті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стратегическая неоднозначность. Турция верна своему пути. URL: <https://thinktanks.by/publication/2022/03/18/strategicheskaya-neodnoznachnost-turtsiya-verna-svoemu-osobomu-puti.html>
2. Ліпкан В.А. Політичний зміст концепції стратегічної невизначеності: на прикладі КНР. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. № 38.
3. Китай отстаивает и практикует подлинный мультилатерализм – бывший премьер-министр Японии Юкио Хатояма. URL: <http://russian.people.com.cn/n3/2022/1031/c31520-10165145.html>.
4. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Поколения_руководителей_КНР
5. Цзэдун Мао. *Маленькая красная книжца*. Москва : Алгоритм, 2007. 448 с.
6. Чуньяо Чжан. О всесторонней диктатуре над буржуазией. Пекин : Изд-во литературы на иностранных языках, 1975. / цит. за: Мао Цзэдун *Маленькая красная книжца*. Москва : Алгоритм, 2007. 448 с.
7. Цзэдун Мао. *Избранные произведения*. Том 2. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1953. С. 407–469. / цит. за: Мао Цзэдун *Маленькая красная книжца*. Москва : Алгоритм, 2007. 448 с.
8. Куртуа С., Верт Н., Панне Ж-Л., Пачковский А. и др. *Чёрная книга коммунизма*. 2-е издание. Три века истории / С. Куртуа, Н. Верт, Ж-Л. Панне, А. Пачковский и др. 2001. 780 с.
9. Сяопин Дэн. О строительстве специфически китайского социализма. Пекин : Издательство литературы на иностранных языках, 1985. 100 с.; Ло Гуаньчун *Троецарствие* : роман / пер. с кит. В. Панасюка ; под ред. С. Хохловой ; подготов. текста, предисл. и коммент. Б. Рифтин. Москва : Художественная литература, 1984. 791 с.
10. *История Китая : учебник* / под. ред. А. В. Меликсетова. 3-е изд., испр., и доп. Москва : Изд-во МГУ; Изд. дом «ОНИКС 21 век», 2004. 752 с.
11. Чудодеев А. Who есть Ху. *Итоги*. 26.11.2002. № 47 (337).
12. Пресса Британии: Китай – новые лица, старая политика? URL: https://www.bbc.com/russian/uk/2012/11/121116_brit_press.
13. Во главе КПК встал Ху Цзиньтао, но слово Цзян Цзэминя по-прежнему весомо. URL: <https://web.archive.org/web/20130129190906/http://nomad.su/?a=3-200211160012>

14. Липкан В. А. Щодо необхідності творення геостратегічного дискурсу. *Політикус*. 2022. № 3. С. 34-41.

15. Костенко О. М. «Нові очі» для нового часу (про соціальний натуралізм). Луцьк : Терен, 2022. 128 с.

16. Липкан В. А. Fratelli tutti: формування геостратегії є волею божою. URL: <https://www.lipkan.com/fratelli-tutti-formuvannya-geostrategiyi-ye-voleyu-bozhoyu/>

17. Костенко О. М. «Нові очі» для нового часу (про соціальний натуралізм). Луцьк : Терен, 2022. 128 с.

REFERENCES:

1. Strategicheskaya neodnoznachnost. Turkiya verna svoemu puti [Strategic ambiguity. Turkey is true to its path]. *thinktanks.by*. URL: <https://thinktanks.by/publication/2022/03/18/strategicheskaya-neodnoznachnost-turtsiya-verna-svoemu-osobomu-puti.html> [in Russian].

2. Lipkan, V.A. (2022) Politychnyi zmist kontseptsii stratehichnoi nevyznachenosti: na prykladi KNR [The political meaning of the concept of strategic uncertainty: on the example of the PRC]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii – Actual problems of philosophy and sociology*, 38 [in Ukrainian].

3. Kitaj otstaivaet i praktikuet podlinnyj multilateralizm – byvshij premer-ministr Yaponii Yukio Hatoyama [China upholds and practices genuine multilateralism – former Japanese Prime Minister Yukio Hatoyama]. *russian.people.com*. URL: <http://russian.people.com.cn/n3/2022/1031/c31520-10165145.html> [in Russian].

4. *wikipedia.org* URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Поколения_руководителей_КНР [in Russian].

5. Czedun, Mao (2007). *Malenkaya krasnaya knizhica* [Little red book]. Moscow : Algoritm [in Russian].

6. Chuncyao, Chzhan (1975). *O vsestononnej diktature nad burzhuaziej* [About the all-round dictatorship over the bourgeoisie]. Pekin : Izd-vo literatury na inostrannyh yazykah [in Russian].

7. Czedun, Mao (1953). *Izbrannye proizvedeniya* [Selected works]. (Vols. 1–5). Moscow: Izd-vo inostrannoj literatury [in Russian].

8. Kurtua, S., Vert N., Panne, Zh-L., Pachkovskij, A. et al. (2001). *Chyornaya kniga kommunizma. Tri veka*

istorii [The Black Book of Communism. Three centuries of history]. (2nd ed., rev.) [in Russian].

9. Syaopin, Den (1985). *O stroitelstve specificheskii kitajskogo socializma*. Pekin: Izdatelstvo literatury na inostrannyh yazykah [On the construction of specifically Chinese socialism]; Lo, Guanchzhun (1984). *Troecarstvie: roman* [Three Kingdoms: a novel] / (V. Panasyuka, Trans); S Hohlovoj; B. Riftin (Ed.). Moscow : Hudozhestvennaya literatura [in Russian].

10. Meliksetova, A. V. (Eds.). (2004). *Istoriya Kitaya: uchebnyk* [History of China: textbook]. (3d ed., rev.). Moscow: Izd-vo MGU; Izd. dom “ONIKS 21 vek” [in Russian].

11. Chudodeev, A. (26.11.2002). Who est Hu [Who is who] Itoji – Results, 47 (337) [in Russian].

12. Pressa Britanii: Kitaj – novye lica, staraya politika? [British Press: China – new faces, old politics?] *www.bbc.com* URL: https://www.bbc.com/russian/uk/2012/11/121116_brit_press [in Russian].

13. Vo glave KPK vstal Hu Czintao, no slovo Czyan Czeminya po-prezhnemu vesomo [Hu Jintao is at the head of the CCP, but Jiang Zemin's word is still weighty]. *web.archive.org*. URL: <https://web.archive.org/web/20130129190906/http://nomad.su/?a=3-200211160012> [in Russian].

14. Lipkan, V. A. (2022). Shchodo neobkhidnosti tvorennia heostrategichnoho dyskursu [Regarding the necessity of creating a geostrategic discourse]. *Politikus*, 3, 34–41 [in Ukrainian].

15. Kostenko, O. M. (2022). “Novi ochi” dlia novoho chasu (pro sotsialnyi naturalizm) [“New eyes” for new times (about social naturalism)]. *Lutsk : Teren* [in Ukrainian].

16. Lipkan, V.A. Fratelli tutti: formuvannia heostrategii ye voleiu bozhoyu [Fratelli tutti: formation of geostrategy is the will of God]. *www.lipkan.com* URL: <https://www.lipkan.com/fratelli-tutti-formuvannya-geostrategiyi-ye-voleyu-bozhoyu/> [in Ukrainian].

17. Kostenko, O. M. (2022). “Novi ochi” dlia novoho chasu (pro sotsialnyi naturalizm) [“New eyes” for new times (about social naturalism)]. *Lutsk : Teren* [in Ukrainian].

The political content of the concept of strategic clarity: the case of the PRC

Lipkan Volodymyr Anatoliiovych

Doctor of Law, Professor,
Postdoctoral Student at the Department
of Legal Problems of Politic Science
V. M. Koretsky of the Institute of State
and Law
of National Academy of Sciences
of Ukraine
Trokhsviatytska str., 4, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7411-2086

The formulation of modern geostrategy as a scientific theory involves developing one's strategic imperatives, which should be implemented within the framework of integral strategic concepts. Political bubbling, swaying from one political coordinate system to another and the lack of an actual strategy as a political ideology of nation-building necessitate a resort to the methodological fundamentals of the formation of the relevant strategic concepts. One of such concepts is strategic clarity.

Based on the author's model of geostrategy, it is analyzed a concept of strategic clarity and its modern manifestations in China, given the influence of strategic uncertainty. In terms of strategic clarity, the following become possible for the PRC: implementation of natural development as a middle ground, transformation from a thrifty observer to a responsible active actor of world politics; extension of the vector of economic power development; performance of collective management on the basis of strategic persuasiveness; shaping of fundamentals for long-term implementation of strategic national interests in the expanded geostrategic landscape; departure from the demands of any states, blocs, strategic autonomies regarding the consideration of their national interests to the detriment of the interests of the People's Republic of China, including attempts to accomplish the strategy of Finlandization of foreign policy; physical participation in global security systems.

The article scales and consistently extends the author's key idea regarding the clear separation of geostrategy as an individual theory from geopolitics. Thus, the difference in the interpretation of the understanding of "strategic clarity" and strategic uncertainty is illustrated from political science positions. The article provides a definition of the concept, modern forms of manifestation, as well as formulates conclusions about the effectiveness of the use of strategic clarity by the PRC in the context of its practical aspiration for world leadership. It is concluded about the practicability of the concept for China in building a new architecture of the new world order and a major reboot.

Innovative author's concepts are introduced into scientific use: strategic convergence and strategic divergence as natural processes of development of strategic clarity. The paths and vectors of China's policy, which are useful for the Ukrainian state, are specified.

Key words: *geostrategy, strategic clarity, strategic uncertainty, China, strategic convergence, strategic divergence, China's foreign policy, fifth generation, strategic autonomy, new singularity.*

Мироненко Вячеслав Володимирович

Стратегічні пріоритети ракетно-ядерних програм провідних країн світу в умовах дезінтеграції міжнародних відносин

УДК 327.5 (470+571) (73)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.14>

Мироненко Вячеслав Володимирович
кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони
України імені Івана Черняхівського
Повітрофлотський просп., 28, Київ,
Україна
ORCID: 0000-0003-0236-4134

У статті представлені дослідження особливостей стратегічних пріоритетів ракетно-ядерних програм провідних країн світу в умовах дезінтеграції міжнародних відносин, причиною чого стало широкомасштабне російське воєнне вторгнення в Україну. Дослідження аналітичних звітів, наукових позицій вчених та безпосередньо самих ракетно-ядерних програм світових лідерів надало можливість прослідкувати і охарактеризувати закономірні тенденції, що представлені пріоритетними політичними інструментами в умовах міжнародних безпекових трансформацій. Актуальність досліджень даної проблематики зумовлена невідворотністю переформування безпекового балансу серед провідних країн світу, котрі офіційно володіють ракетно-ядерним озброєнням. Сучасні наукові концепції, спрямовані на осмислення стратегій розвитку ракетно-ядерних програм, потребують суттєвого оновлення, концептуалізації та теоретизації в умовах динаміки факторного ризику геополітичних зрушень. Доведено, що у сучасних міжнародних безпекових відносинах позиція російської ракетно-ядерної стратегії стала тригером для перегляду основних пріоритетів у ракетно-ядерній політиці країн НАТО і Китаю. Подано характеристику ключових компонент у стратегічних програмах провідних країн світу відносно застосування ракетно-ядерних озброєнь та трансформації політичних умов стримування у міжнародній безпековій політиці. Під час дослідження застосовано широкий спектр методів, серед яких методи компаративного аналізу, який дозволив здійснити порівняння стратегічних пріоритетів у ракетно-ядерних програмах провідних країн світу, метод аналізу і синтезу, доктринальний та діалектичний методи та інші. У статті резюмовано необхідність перегляду координаційних основ міжнародної безпекової політики в умовах дезінтеграції міжнародних відносин на сучасному етапі балансу ракетно-ядерних потенціалів країн, які офіційно мають їх на озброєнні.
Ключові слова: ракетно-ядерне озброєння, дезінтеграція міжнародних відносин, міжнародна безпека, широкомасштабне воєнне вторгнення.

Вступ. Асиметричність і диспропорції у політиці світових держав-лідерів в умовах дезінтеграції міжнародних відносин призвели до зміщення ключових векторів забезпечення міжнародної безпеки. Дані процеси актуалізували проблематику перегляду положень ракетно-ядерних програм провідних країн світу, що стало наслідком зміни стратегії міжнародної безпеки загалом з урахуванням виходу на аванс-сцену положень про можливість застосування ядерних озброєнь. Тому наукове осмислення даних аспектів формує актуальний наратив у сфері політологічних досліджень. Актуальність досліджень даної тематики найбільш наглядно ілюструється висловленням С.В. Толстова [1, с. 133], який стверджує, що контроль над озброєннями «може сприяти більшій прозорості, взаєморозумінню і передбачуваності у відносинах між потенційними супротивниками, тим самим знижуючи ризик розбіжностей і невірних оцінок» (як способу уникнення підстав для ухвалення хибних рішень). Водночас заходи щодо контролю над озброєннями мають підлягати перевірці та (в разі необхідності) прийматися «в примусовому порядку» за співпраці з партнерами, які відповідально виконують свої зобов'язання.

Серед розмаїття наукових підходів щодо оцінки концептуального наповнення ракетно-ядерних програм, доцільно звернути увагу на порівняно

нечисленні роботи як українських, так і у більшій чисельності зарубіжних авторів, зокрема дані питання стали об'єктом дослідження у таких вчених, як О. Курик, П. Морган, К. Науман, К. Пейн, Дж. Рольфінг, С. Стокер, С. Толстов, С. Шеллінг та інших. Варто зазначити, що дана сфера не виділяється значною чисельністю досліджень, фактично ще недослідженими залишаються особливості динаміки стратегічних основ ракетно-ядерних програм провідних країн світу в умовах дезінтеграції міжнародних відносин після російського широкомасштабного вторгнення в Україну з лютого 2022 року.

Мета та завдання. Метою даної статті є дослідження стратегічних пріоритетів ракетно-ядерних програм провідних країн світу в умовах дезінтеграції міжнародних відносин, що зазнали глобальних змін з лютого 2022 року. Завданням статті є характеристика динаміки стратегічних особливостей у ракетно-ядерних програмах провідних країн світу у нових політичних реаліях.

Методи дослідження. У процесі дослідження особливостей стратегічних пріоритетів ракетно-ядерних програм провідних країн світу у сучасних динамічних умовах було використано широкий спектр методів, зокрема порівняльний метод компаративного аналізу, завдяки якому було проведено порівняльний аналіз стратегічних

пріоритетів у ракетно-ядерних програмах різних провідних країн світу. Окрім цього методу, здійснити дослідження положень, перспектив і трансформаційних характеристик пріоритетів ракетно-ядерних програм допомогли метод аналізу і синтезу, доктринальний та діалектичний методи, на основі інструментарію яких проаналізовано програмні положення, наукові позиції та аналітичні матеріали, що сукупно надало можливість осмислити досліджувану проблему.

Виклад основного матеріалу. Реалізація зобов'язань країн-партнерів у сфері міжнародної безпеки сприймається діаметрально у політичних доктринах країн із ракетно-ядерним озброєнням. Так американський вчений-стратег С. Шеллінг констатує, що держава-противник у протистоянні, швидше за все, прагнутиме обмежень, які чітко відрізняються між типом ядерних ударів, які він планує завдати у процесі ракетно-ядерної операції [2, с. 261–263]. Різкий кордон у цій диверсифікації дозволить супротивникові обмежити ймовірність ненавмисної ескалації, даючи зрозуміти, що ядерні витрати США та їхніх союзників залишаться обмеженими поки вони уникають ескалації. Ця диверсифікація також формуватиме суспільну атмосферу в США та їхніх союзників, а також міжнародну громадську думку для виправдання застосування противником ядерної зброї як стримана та пропорційна, а ескалація, здійснена США, як безрозсудна та непропорційна. Також, на погляд американських вчених, противник, ймовірно матиме підстави сподіватися, що Сполучені Штати не захочуть або не зможуть перейти на більш високий рівень ракетно-ядерного насильства, де Сполучені Штати матимуть перевагу. Стратегія супротивника вимагає політично обґрунтованого способу запобігання ядерній ескалації від підвищення до такого ступеня загрози, коли витрати неопорівнянні з ймовірним позитивним результатом [3, с. 32].

Ефективне стримування вимагає адекватного розуміння логіки супротивної сторони, тобто яким чином опонент сприймає заходи і засоби стримування. Тут, навіть за якомога кращої інформованості про оцінку ситуації об'єктом стримування, завжди залишається місце для припущень, які згодом можуть виявитися хибними. Як зазначає К. Пейн, «очікування щодо міркувань і поведінки інших країн часто є упередженими й невірними, і такі помилки можуть мати жакливі наслідки. Озброєним непередбачливістю легко вважати, що кожна вдумлива, добре інформована людина має бути приголомшена кожного разу, коли це трапляється. Втім, прогнозування у реальному часі – важке завдання. Помилки, які здаються очевидними, коли подія вже відбулася, могли видаватися зовсім не такими очевидними заздалегідь» [4, с. 6]. Суб'єкт стримування тією чи іншою мірою проектує на об'єкт власну логіку сприйняття ситу-

ації. Але ж об'єкт стримування може дотримуватися й принципово відмінної логіки, або діяти алогічно, ірраціонально, навіть на шкоду собі [5, с. 17; 6, с. 30–32].

Тому, за твердженням Дж. Рольфінга, незастосування першими – оптимальна мета Сполучених Штатів. Автор стверджує, що продовження політики можливості застосування першим має негативні наслідки: вона збільшує ризики застосування ракетно-ядерної зброї, а також актуалізує на важливості цієї зброї, роблячи її більш привабливою для тих держав, які хочуть її отримати. Автор також додає, що «... я вважаю, що загроза Сполучених Штатів завдати удару у відповідь з використанням всієї сили нашого ядерного арсеналу є достатнім стримуючим фактором. Я також не можу уявити собі світ, у якому ми, як найсильніша наддержава світу, були б готові першими застосувати ядерну зброю у превентивному порядку і були б готові до наслідків» [7].

У цьому контексті міжнародної політики китайські офіційні особи також рішуче виступають за те, щоб Сполучені Штати ухвалили політику незастосування ядерної зброї першими. Якщо Сполучені Штати готові прийняти заяву про незастосування ядерної зброї першими, вони активно реагуватимуть на побоювання Китаю щодо американських систем протиракетної оборони в регіоні. Крім того, американська політика відмови від застосування ракет першими також заспокоїть побоювання Китаю щодо загрози першого удару США. Для Китаю доктрина незастосування першими важлива для встановлення взаємної довіри. С. Стокер та інші вчені стверджували, що якщо Пекін хоче, щоб Сполучені Штати ухвалили політику незастосування ядерної зброї першою, йому необхідно спочатку вирішити проблеми безпеки союзників США, оскільки вони є основною причиною, через яку США відкинули цей варіант у минулому. Для Китаю визнання взаємної вразливості має вирішальне значення для налагодження тісніших контактів та діалогу зі Сполученими Штатами. Незважаючи на різні погляди на ескалацію, ядерні пороги та доктрину, США та Китай можуть піти на взаємні поступки та співпрацю. Той факт, що Китай донедавна чинив опір запрошенню США приєднатися до переговорів про стратегічну стабільність, говорить про те, що ця участь не є пріоритетним питанням для Китаю. Сполучені Штати хочуть, щоб Китай брав участь у широких дискусіях, якими можна оперувати лише на міжурядовому рівні, але Китай раніше не виявляв політичної волі брати участь у даному діалозі [8, с. 10], що докорінно змінилося після саміту G20 у Малайзії у листопаді 2022 року.

На ракетно-ядерному рівні Сполучені Штати та Китай поділяють думку про те, що збереження нинішнього ядерного балансу є прийнятним, але це

не стосується звичайного військового рівня. Китай хотів би встановити перевагу у звичайних озброєннях, особливо у Південно-Китайському морі. Ця область викликає гострі суперечки, і багато вчених стверджують [8, с. 11], що ризик конфронтації із застосуванням звичайних озброєнь, що веде до ядерної ескалації, зростає. Впровадження гіперзвукової зброї, нарощування ракетних можливостей, розгортання нової ядерної зброї, розвиток можливостей раннього попередження на китайській стороні та відсутність ефективного зв'язку можуть збільшити ймовірність прорахунку, скоротити час ухвалення рішення та посилити ескалацію тиску. Щодо попередніх спільних попереджувальних заходів, вчені стверджують, що вести діалог про кіберможливості, штучний інтелект та інші нові технології має бути відносно легко через загальні побоювання між Китаєм і Сполученими Штатами.

Про подібний ірраціоналізм в міжнародних відносинах в нинішньому столітті свідчать висновки групи західних військових експертів [9, с. 38-40], хоча вони штучно обмежили його джерело мусульманським екстремізмом. Пояснити це можна хіба що тим, що їхній аналіз було підготовлено та опубліковано ще до вторгнення РФ до Грузії у серпні 2008 р. Експерти пропонують виокремити клас держав, яких неможливо або надзвичайно важко стримувати. Приклади надають Ірак (за С. Хусейна); Іран (після ісламської революції); Лівія (за М. Каддафі), Югославія (Сербія після Й.Б. Тіто, за правління С. Мілошевіча); Пакистан (хоча Індії час від часу вдавалося його стримувати); Афганістан та інші азійські й африканські країни, які лише номінально контролюються центральними урядами (failed states). Росія за часів В. Путіна доклала надзвичайних зусиль, щоб потрапити до категорії держав, стримувати які «неможливо», та вдається до ядерного шантажу з метою довести свою здатність до ірраціональних самогубних рішень під час широкомасштабного вторгнення в Україну з 24 лютого 2022 року. Втім, на думку П. Моргана, відмінну від загальнопоширених «реалістичних» підходів, «раціональність не є передумовою, щоб стримування (deterrence) працювало. Воно може діяти проти ірраціональних лідерів так само, як і проти раціональних (це залежить від того, в який спосіб вони є раціональними чи ірраціональними). Питання полягає в тому, наскільки країни-парії, або фанатики-фундаменталісти, або надогоїстичні лідери (до яких, безперечно, належить В. Путін) з готовністю сприймуть все більше покарання, а отже, загрозу такого покарання, ніж США або колективний актор (НАТО) дійсно бажають завдати. Відсутній спосіб визначити це заздалегідь, чи надати точні вказівки щодо застосування стримування в таких випадках. Все, що можна стверджувати – немає стійкого логічного чи емпіричного зв'язку між «бути ексцентричним»

та готовністю платити «високу ціну». Пристосувати стримування до конкретної цілі (target) у цьому випадку надзвичайно складно» [10, с. 274–276; 5, с. 17]. Але це не заперечує необхідність стримування, коли в нього є єдина альтернатива – війна.

Широкомасштабне воєнне вторгнення Росії в Україну у 2022 р. свідчить, що політика після закінчення холодної війни, яка була спрямована на інтеграцію Росії в міжнародну систему і створення стратегічного партнерства з країн Заходу із Москвою, тепер зруйнована і залишиться недосяжною у найближчому майбутньому. Цей момент стратегічної ясності є одним із пріоритетів Північноатлантичного альянсу і повинен використовуватися для перекалібрування своєї політичної та військової позиції цивілізованих країн. Але західні дослідники зазначають, що реалізовувати даний підхід потрібно з розумінням того, що українська криза є лише проявом більшої проблеми і надалі не є ключовим викликом безпеки, що виходить від Москви. Велика проблема в тому, що режим Путіна бачить «інтеграцію», за визначенням Заходу, як принципово несумісну з обраною ним формою управління та політичну, економічну і соціальну систему, яку він прагне встановити (що деякі називають як «путінізм») [11, с. 4]. За поглядами дослідників, Путін розглядає правила, що визначають міжнародну систему як загрозу не лише для інтересів Росії, але й для самого виживання його режиму. Саме ця логіка поєднує політичні стратегії країн у протидії російській політиці та поведінці за активної стратегії Заходу. Через дану призму розцінюються всі локальні конфлікти та оцінки західних намірів та можливостей. Таким чином, конфлікт в Євразії (повномасштабне вторгнення в Україну, міграційні провокації в Польщі) розглядається як частина Стратегії США щодо оточення, ослаблення і примусу Росії як прелюдія до зміни режиму В. Путіна.

Дослідники відзначають, що ядерне стримування (deterrence) має специфіку, навіть сформувався свого роду «табу» на використання ядерної зброї, як стратегічної та тактичної [12]. Росія неодноразово наголошувала, що цього «табу» для неї жодним чином не існує та розмістила ядерну зброю (або щонайменше, її носії) у окупованому нею Криму. Але наявність такого «табу» для інших, насамперед демократичних держав – не вигадка західних лібералів, а дійсний факт. Про це свідчать праці провідних теоретиків стримування Дж. Квестора» [13] Б. Россета [14] та Т. Шеллінга» [15]. З їхніх праць стає зрозумілим, чому після 1945 р. ядерна зброя у жодному випадку не застосовувалася країнами, які вели війни і не очікували відплати, тобто ядерного удару у відповідь (США у Кореї, В'єтнамі, Іраку – двічі, Афганістані, СРСР у Афганістані, КНР у конфліктах з В'єтнамом). З іншого боку, наявність в Пакистану та Індії

ядерної зброї не примусило їх утриматися від збройних конфліктів. Останнім в історії адептом застосування ядерної зброї – стратегічної та тактичної як «дешевого», отже, раціонального засобу забезпечення безпеки, – був президент США Д. Ейзенхауер. Після нього ніхто не вважав, що ядерна зброя – це «просто інша зброя». Декларативно В. Путін визнає всесвітньо руйнівний характер ядерної зброї, але своїми агресивними кроками підштовхує світ до ядерної безодні. Свого часу Карибська криза 1962 р. спонукала США та СРСР знизити рівень ядерного протистояння, що знайшло відображення у низці домовленостей, які призвели до скорочення ядерних арсеналів. Повернутися до ядерного протистояння найгірших часів «холодної війни» примушує сьогодні В. Путін, сподіваючись, що Захід злякається його «ірраціональності» та прагнучи відвести загрозу термоядерного апокаліпсису «здасть» Україну [5, с. 18].

Позиція єдиної мети усуне двозначність, зберігши можливість застосування ядерної зброї першим у відповідь на напад із застосуванням звичайних озброєнь. За словами Пайфера, «прийняття єдиної мети – це розумний крок, який унеможливить варіант, котрий ще не вибирав жоден президент...» [16]. Він додає, що «з огляду на перспективу ядерної ескалації після застосування будь-якої ядерної зброї та зміни в балансі звичайних озброєнь за останні тридцять років, ймовірність того, що американський президент вирішить першим застосувати ядерну зброю, значно мала». Союзники та партнери Америки вважають, що загроза США спочатку застосувати ядерну зброю не викликає довіри, що також підриває їхню віру в те, що Сполучені Штати застосують ядерну зброю у відповідь на ядерний напад на них. Усунення двозначності шляхом прийняття єдиної мети може дати величезний бонус безпеки, але вплине на відносини між великими державами. «Не на користь США те, що росіяни вважають, що Америка може першою стати ядерною державою і виробити позицію, що дозволяє випередити Вашингтон у ядерному ударі. Це створює умови, які можуть бути дуже небезпечними у разі звичайної кризи або конфлікту, і підвищує ймовірність використання ядерної зброї» [16].

Ядерна зброя, як засіб взаємного гарантованого знищення, а по суті припинення життя на земній кулі, позбавила сенсу концепцію швидкої перемоги у наступальній війні «за малу ціну», панування якої призвело до розв'язування двох світових воєн. Отже, в деякому сенсі ця зброя виступила ефективним засобом запобігання великої (світової) війни. Водночас логіка переконування противника у тому, що держава готова та здатна завдати ракетно-ядерного удару вимагала постійного удосконалення такої зброї, що підштовхувало гонку озброєнь. Вдосконалення ядерних пристроїв

продовжувалося й після заборони їх випробування у трьох сферах – на поверхні Землі, у повітрі і під водою [5, с. 18].

У локальному конфлікті такого типу можна очікувати, що Росія виступить з прямими чи опосередкованими ядерними загрозами, таким чином спробує залякати країни-мішені створити ризик для урядів країн НАТО. Крім того, невоєнні елементи влади – політичні, інформаційні, економічні, розвідувальні – будуть використовуватися з різним ступенем двозначності та заперечення для формування середовища та створення умов для (або доповнення) більш традиційних військових операцій, що здійснено в Україні у 2022 році.

Зазначений підхід має своє коріння у військової стратегії РФ 2009 року, яка закликає до «мобілізації держави» для підтримки конфлікту в кілька етапів. Таким чином, підхід Росії до перемоги над НАТО у локальному конфлікті передбачає використання «м'якої сили» для покращення перспектив досягнення своїх стратегічних цілей та стримування реакції НАТО. І демонстрація потенціальної загрози застосування ядерної зброї проти України, і використання тактики м'якої сили розроблено частково для того, щоб паралізувати процес прийняття рішень Альянсом – у першу чергу, з метою породити у супротивника обережність і страх, а у другу чергу – з метою зменшення різниці між антикризовим управлінням НАТО і колективною обороною місії [11, с. 5].

Загальна стратегія Північноатлантичного альянсу, спрямована на попередження війни, передбачала збереження ядерних сил як засобу підтримання міжнародної стабільності та стримування. За їх наявності фактор ризику агресії проти НАТО не піддається розрахунку та стає неприйнятним, в той час як цього було б неможливо досягнути за рахунок звичайних збройних сил. Ядерні сили також вносять фактор невизначеності у розрахунки будь-якої країни, що розглядає можливість досягнення політичної або військової переваги шляхом застосування або загрози застосування ядерної, хімічної або біологічної (ЯХБ) зброї проти Північноатлантичного союзу [5, с. 19; 17, с. 75–76].

Саме тому офіційні документи, як описують ракетно-ядерну політику США, тлумачать ядерну зброю як чинник подвійного призначення – політичний важіль у сенсі стримування агресії чи інших ворожих дій з боку супротивників переконання та засіб нанесення поразки стратегічним опонентам, якщо їх стримування виявиться неефективним. Стратегія ядерного стримування не оприлюднює конкретних планів застосування ядерних озброєнь, які затверджуються в щорічно оновлюваному «Єдиному інтегрованому плані ведення ядерної війни» [1, с. 134].

Діюча Стратегічна концепція НАТО (СК), схвалена у Лісабоні 19–20 листопада 2010 року,

містить низку статей, які визначають ядерну політику НАТО [18]. Зокрема, декларується: «Стимування (deterrence) на основі відповідного поєднання ядерних і звичайних можливостей залишається основним елементом загальної стратегії» Альянсу. Отже, СК підтверджує продовження опори НАТО на ядерне стимування, як і Огляд щодо стимування та оборони, схвалений на саміті НАТО в Чикаго у травні 2012 року [19]. Втім залишається чимало невирішених питань відносно ролі, яку ядерна зброя повинна грати у стимуванні з боку НАТО та її політиці колективної оборони [5, с. 19].

Безперечно, ракетно-ядерна зброя займає центральне місце у російському стратегічному мисленні, а ядерна доктрина пов'язана з ширшим політичним наративом режиму РФ. Москві важливо, щоб США та НАТО розглядали російську ядерну зброю як придатну для використання, оскільки ця зброя вважається абсолютним гарантом режиму.

Висновки. У підсумку варто погодитись з тим, що Стратегічна концепція 2010 року «Активне залучення, сучасна оборона» й досі залишається одним із найважливіших документів, що визначає підходи НАТО до проблем безпеки, а саме [20, с. 84]: колективна оборона, врегулювання кризових ситуацій, безпека на основі співпраці, солідарність Північноатлантичного союзу, важливість трансатлантичних консультацій і необхідність постійного реформування. Стратегічна концепція 2010 року вважається найбільш ефективним та гнучким документом, у якому виділені найважливіші сучасні проблеми у світовій безпеці та шляхи їх подолання, але, в умовах розвитку гібридних форм загроз, його актуальність зменшилась. На сьогоднішній день в концепції було визначено декілька найважливіших проблем, з якими стикається альянс: поширення балістичних ракет і ядерної зброї, тероризм, кібернетичні атаки і фундаментальні екологічні проблеми. З тих проблем, які набирають обертів, можна визначити гібридну загрозу з боку Російської Федерації, розбіжності всередині альянсу, а також стрімкий розвиток Китаю. Вирішення зазначених проблем є вкрай важливим для загальної міжнародної безпеки й потребує неабиякої гнучкості й кооперації з боку країн-членів НАТО першочергово, що і формує перспективи подальших наукових розробок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Толстов С.В. Ядерне стимування у військово-політичній стратегії США. *Ядерна безпека України в контексті світового досвіду* : збірник наукових праць / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». 2019. С. 109–137.

2. Schelling T., *The Strategy of Conflict*. Cambridge : Harvard University Press. 1960. 309 p.

3. John K. Warden Limited Nuclear War: The 21st Century Challenge for the United States. *Livermore Papers on Global Security*. 2018. № 4. 62 p.

4. Payne K. *The Fallacies of Cold War Deterrence and a New Direction*. Lexington : University Press of Kentucky, 2001. 242 p.

5. Потехін О.В. Ядерне стимування у сучасній стратегії НАТО: проблеми й перспективи. *Проблеми ядерної безпеки сучасного світу і Україна* : збірник наукових праць. Київ, 2016. С. 15–23.

6. Шеллинг Т. Стратегія конфлікту. М. : ИРИСПЭН. 2007. 376 с.

7. Joan Rohlfing, *Outside Perspectives on Nuclear Deterrence Policy and Posture*, Prepared Testimony before the House Armed Services Committee. March 6, 2019. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-116hhrg36235/pdf/CHRG-116hhrg36235.pdf>.

8. Ugne Komzaite, Anna Peczelis (lead author), Benjamin Silverstein, Skyler Stokes. *Nuclear risk reduction in an era of major power rivalry. Workshop Summary*. February 19–20, 2020. 20 с.

9. Naumann K., Shalikhvili J., Lord Inge, Landxade J., Van den Breemen H. *Towards a Grand Strategy for an Uncertain World. Renewing Transatlantic Partnership*. Lunteren : Noaber Foundation, 2007. P. 38–40.

10. Morgan P. *Deterrence Now*. Cambridge University Press. New York, 2003. 331 p.

11. Paul Bernstein. *Putin's Russia and U.S. defense strategy*. Workshop Report 19–20 August, 2015. Washington DC. 13 p.

12. Tannenwald N. *The Nuclear Taboo: The United States and the NonUse of Nuclear Weapons Since 1945*. Cambridge University Press. Cambridge, 2011. 449 p.

13. Quester G. *Conceptions of Nuclear Threshold Status. Security With Nuclear Weapons? Different Perspectives*, ed. by Regina Karp. Oxford : Oxford University Press, 1991. P. 209–228.

14. Russett B. *An Acceptable Role for Nuclear Weapons? After the Cold War: Questioning the Morality of Nuclear Deterrence*, ed. by Charles Kegley and Kenneth L. Schwab. Boulder, CO : Westview Press. 1991 P. 121–145.

15. Schelling Th. *The Legacy of Hiroshima: A Half-Century without Nuclear War. Report from the Institute for Philosophy and Public Policy*. 2000. P. 9–13. URL: www.puaf.umd.edu/IPPP/Summer00/legacy_of_hiroshima.htm.

16. Steven Pifer, *Nuclear Weapons: It's Time for Sole Purpose*. *National Interest*. September 15, 2020. URL: <https://nationalinterest.org/feature/nuclear-weapons-its-time-sole-purpose-168968>.

17. NATO. *Справочник*. Brussels: Office of Information and Press, NATO. 2006. 440 с.

18. NATO, *Strategic Concept*. Lisbon. November 19–20, 2010. URL: http://www.nato.int/strategic-concept/pdf/Strat_Concept_web_en.pdf.

19. NATO, *Deterrence and Defense Posture Review*. Chicago. May 20, 2012. URL: http://nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87597.

20. Курик О.М. Стратегічна концепція НАТО 2010 року та виклики сучасності. *Соціально-політичні студії. Науковий альманах. Праці молодих науковців*. 2021. Вип. 5. С. 78–86.

REFERENCES:

1. Tolstov S.V. (2019) Yaderne strymuvannia u viiskovo-politychnii stratehii SshA [Nuclear deterrence in the US military-political strategy]. *Yaderna bezpeka Ukrainy v konteksti svitovoho dosvidu : zbirnyk naukovykh prats / DU "Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy"*. P. 109–137. [in Ukrainian].
2. Schelling T., (1960) *The Strategy of Conflict*. Cambridge: Harvard University Press. 309 p. [in English].
3. John K. Warden (2018) Limited Nuclear War: The 21st Century Challenge for the United States. *Livermore Papers on Global Security*. № 4. 62 p. [in English].
4. Payne K. (2001) *The Fallacies of Cold War Deterrence and a New Direction*. Lexington : University Press of Kentucky. 2001. 242 p. [in English].
5. Potiekhin O.V. (2016) Yaderne strymuvannia u suchasni stratehii NATO: problemy u perspektyvy [Nuclear deterrence in NATO's modern strategy: problems and prospects]. *Problemy yadernoi bezpeky suchasnoho svitu i Ukraina : zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv. P. 15–23. [in Ukrainian].
6. Shelling T. (2007) *Strategija konflikta [Conflict strategy]*. M. : IRISPeN. 376 c.
7. Joan Rohlfing, (2019) *Outside Perspectives on Nuclear Deterrence Policy and Posture, Prepared Testimony before the House Armed Services Committee*. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG116hhrg36235/pdf/CHRG-116hhrg36235.pdf>.
8. Ugne Komzaite, Anna Peczeli (lead author), Benjamin Silverstein, Skyler Stokes (2020) Nuclear risk reduction in an era of major power rivalry. Workshop Summary. 20 p.
9. Naumann K., Shalikhshvili J., Lord Inge, Landxade J., Van den Breemen H. (2007) *Towards a Grand Strategy for an Uncertain World. Renewing Transatlantic Partnership*. Lunteren : Noaber Foundation. P. 38–40.
10. Morgan P. (2003) *Deterrence Now*. Cambridge University Press. New York : 331 p.
11. Paul Bernstein (2015) *Putin's Russia and U.S. defense strategy*. Workshop Report. Washington DC. 13 p.
12. Tannenwald N. (2011) *The Nuclear Taboo: The United States and the NonUse of Nuclear Weapons Since 1945*. Cambridge University Press. Cambridge : 449 p.
13. Quester G. (1991) *Conceptions of Nuclear Threshold Status. Security With Nuclear Weapons? Different Perspectives*, ed. by Regina Karp. Oxford : Oxford University Press. P. 209–228.
14. Russett B. (1991) *An Acceptable Role for Nuclear Weapons? After the Cold War: Questioning the Morality of Nuclear Deterrence*, ed. by Charles Kegley and Kenneth L. Schwab. Boulder, CO: Westview Press. P. 121–145.
15. Schelling Th. (2000) *The Legacy of Hiroshima: A Half-Century without Nuclear War*. Report from the Institute for Philosophy and Public Policy. 9–13 p. URL: www.puaf.umd.edu/IPPP/Summer00/legacy_of_hiroshima.htm.
16. Steven Pifer, (2020) *Nuclear Weapons: It's Time for Sole Purpose*. National Interest. URL: <https://nationalinterest.org/feature/nuclear-weapons-it%E2%80%99s-time-sole-purpose-168968>. [in English].
17. NATO. *Spravochnik [Directory]*. Brussels : Office of Information and Press, NATO. (2006). 440 p.
18. NATO, *Strategic Concept*. Lisbon. (2010). URL: http://www.nato.int/strategic-concept/pdf/Strat_Concept_web_en.pdf.
19. NATO, *Deterrence and Defense Posture Review*. Chicago. (2012). URL: http://nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87597.
20. Kuryk O.M. (2021) *Stratehichna kontseptsiiia nato 2010 roku ta vyklyky suchasnosti [NATO's strategic concept of 2010 and modern challenges]*. *Sotsialno-politychni studii. Naukovyi almanakh. Pratsi molodykh naukovtsiv*. Vyp. 5. S. 78–86.

Strategic priorities of the nuclear rocket programs of the leading countries of the world in conditions of disintegration of international relations

Myronenko
Vyacheslav Volodymyrovych

Candidate of Technical Sciences,
Senior Researcher
Military and Strategic Research Centre
of the National Defence University
of Ukraine named after Ivan
Cherniakhovskiy
Povitroflotskyi Ave., 28, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0236-4134

The article presents studies of the features of the strategic priorities of the nuclear missile programs of the leading countries of the world in the context of the disintegration of international relations, which was caused by a large-scale Russian military invasion in Ukraine. The study of analytical reports, scientific positions of scientists and the nuclear missile programs of world leaders themselves made it possible to trace and characterize the regular trends represented by priority political instruments in the context of international security transformations. The relevance of research on this issue is due to the inevitability of reformatting the security balance among the world's leading countries that officially own nuclear missile weapons. Modern scientific concepts aimed at comprehending the strategies for the development of nuclear missile programs need significant updating, conceptualization and theorization in the context of the dynamics of the factor risk of geopolitical shifts. It is proved that in modern international security relations the position of the Russian nuclear missile strategy has become a trigger for the revision of the main priorities in the nuclear missile policy of NATO countries and China. The characteristics of the key components in the strategic programs of the leading countries of the world regarding the non-use of nuclear missile weapons and the transformation of the political conditions of deterrence in international security policy are given. In the course of the study, a wide range of methods was used, including the method of comparative analysis, which made it possible to compare strategic priorities in the nuclear missile programs of the leading countries of the world, the method of analysis and synthesis, doctrinal and dialectical methods, and others. The article summarizes the need to revise the coordination foundations of international security policy in the context of the disintegration of international relations at the present stage of the balance of nuclear missile potentials of countries that officially have them in service.
Key words: nuclear missile weapons, disintegration of international relations, international security, large-scale military invasion.

Струтинська Тетяна Зіновіївна
Дерещук Тетяна Миколаївна
Козак Тетяна

Відносини України та Латвійської Республіки у політичній сфері

УДК 327(477+474.3)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.15>

Струтинська Тетяна Зіновіївна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57,
Івано-Франківськ, Україна
ORCID: 0000-0003-3328-628X

Дерещук Тетяна Миколаївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57,
Івано-Франківськ, Україна
ORCID: 0000-0002-5348-9394

Козак Тетяна
магістр
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57,
Івано-Франківськ, Україна
ORCID: 0000-0003-2131-9152

Стаття присвячена дослідженню відносин між Україною та Латвією з акцентом на двосторонньому аспекті співпраці в політичній сфері. Питання двосторонніх відносин України з Латвією дуже актуальне. Співробітництво почало налагоджуватися на офіційному рівні після здобуття країнами незалежності.

У статті йдеться про політичний рівень співпраці країн з 1991 року по теперішній час. Особливу увагу приділено вивченню діалогу між державами в період правління різних президентів України. Крім того, проаналізовано основні питання військової співпраці та співпраці у сфері безпеки та оборони. Відзначено, які ініціативи та практичні заходи з'являються в контексті військового співробітництва.

Названі основні угоди, на яких базується двостороння співпраця між країнами. У 1995 році було підписано Договір про дружбу і співробітництво, у якому зазначалося, що співпраця між двома державами ґрунтуватиметься на принципах поваги та рівноправності, а також відповідатиме цілям Статуту ООН.

Проаналізовано гуманітарну, військову та політичну підтримку Латвії з початку вторгнення Російської Федерації на територію України. Ця країна однією з перших засудила дії Росії і почала допомагати Україні.

Агресія, а потім і війна Росії проти України змінили все ставлення Латвії до безпеки, а також змінився вимір її відносини з Україною. Латвія та інші країни Балтії є надійними партнерами та друзями України. Вони діють як рушійна сила інтеграції України в Європу, оскільки вони сповідують українські інтереси. Розбудова стратегічного партнерства з Латвією та іншими країнами Балтії залишатиметься пріоритетом для зовнішньої політики України, оскільки таке партнерство принесе багато переваг і змін для конфігурації сил в Європі.

Результати дослідження можуть бути використані для подальших досліджень, особливо в контексті вивчення переваг і можливостей стратегічного партнерства між державами.

Ключові слова: Україна, Латвійська Республіка, політична співпраця, двостороннє співробітництво, політика, партнерство.

Постановка проблеми та її актуальність.

На сьогоднішній день питання співпраці України з країнами Балтії, є актуальним в контексті безпеки та економічного співробітництва. Після подій 2014 року, Україна та Латвія посилили своє співробітництво, так як мають спільну зовнішню загрозу. Крім того, співпраця України і Латвії, та з країнами Балтії загалом не є новим явищем для сторін співпраці, а має історичний контекст (шлях «із варяг у греки», ідея створення Балто-Чорноморського союзу тощо).

Зв'язки України та Латвії є надзвичайно важливі для української дипломатії, так як ця країна є членом ЄС і НАТО, це дає ще одну можливість Україні кооперувати з європейською країною та використовувати її євроатлантичний досвід. Латвія виступає як партнер України на міжнародному рівні та підтримує суверенітет та незалежність нашої держави. Крім того, враховуючи співпрацю, постає перспектива створення стратегічного партнерства, що створило б умови для формування сприятливого політичного, економічного та енергетичного простору.

Мета статті полягає в розкритті політичного аспекту взаємодії між Україною та Латвією. Для досягнення мети було поставлено наступні

завдання: охарактеризувати основні договори та угоди, підписані між Україною та Латвією; визначити рівень військової співпраці та співпраці у сфері оборони між державами; описати основні аспекти політичної взаємодії між Україною та Латвією з 1991 року.

Методи дослідження. У ході дослідження було використано загальнонаукові методи. Перш за все, необхідно вказати системний метод. За допомогою методів індукції та дедукції було описано відносини в цілому та конкретизовано різноманітні спільні ініціативи та співпрацю між державами.

Контент-аналіз було використано для аналізу основних документів, договорів та угод, підписаних між державами. За допомогою івент-аналізу було описано візити офіційних осіб та основні події, що стосуються двосторонніх зв'язків.

Тематика відносин України та країн Балтії є дуже привабливою для дослідників. Н. Красножон розглянула українсько-латвійську співпрацю у сфері культури та військовій сфері. Дослідниця О. Сухобокова описала політичну підтримку та військову допомогу, що надала Латвія для України в перші місяці повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Р. Марценюк окреслила аспекти

військової співпраці України з країнами Балтії, починаючи від 1991 до 2017 року. У дослідженні були використані офіційні сайти Президента України, Міністерства закордонних справ України та сайти інших структур. Наприклад, на сайті МЗС України було вивчено інформацію про основні ініціативи, візити між посадовими особами двох країн тощо.

Результати. Після розпаду Радянського Союзу на світовій арені постають нові незалежні республіки – Україна та Латвія. Обидві держави здійснюють свою зовнішню політику відповідно до норм міжнародного права та національних інтересів, і обидві взяли курс на інтеграцію у європейській структурі після здобуття незалежності.

4 грудня 1991 року Латвійська Республіка визнала незалежність України, а Україна визнала незалежність Латвії декілька місяців швидше, а саме – 26 серпня 1991 року. Підґрунтям двосторонніх відносин з точки зору права стало укладення дипломатичних відносин, що відбулось 12 лютого 1992 року.

Договірно-правова база налічує понад 90 документів, що свідчить про встановлення надійного контакту між Україною та Латвійською Республікою.

23 травня 1995 року було підписано Договір про дружбу і співробітництво. У договорі було зазначено, що подальша співпраця між двома державами ґрунтуватиметься на принципах поваги та рівноправності, а також відповідатиме цілям Статуту ООН. Основну роль було приділено питанням безпеки, а саме: жодна сторона договору не посягатиме на території іншої і не використовуватиме агресію як засіб зовнішньої політики щодо території. Будь-які суперечки повинні вирішуватись виключно мирним шляхом та шляхом дипломатії. Сторони співпрацюватимуть в міжнародних організаціях, а також сприятимуть налагодженню контактів між урядовими силами, органами державної влади, громадянами тощо. Держави гарантують своїм громадянам рівні права. Крім того, у договорі йшлося про те, що Україна і Латвія розвиватимуть співпрацю у сфері захисту довкілля та у вирішенні глобальних та екологічних проблем, технологій, охорони здоров'я, туризму тощо. Тобто, цей договір є яскравим поштовхом до тісного співробітництва та нових можливостей для обох сторін [2].

Протокол про співробітництво між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Латвійської Республіки, що був укладений у 1992 році, фактично поклав початок кооперації на рівні дипломатичних та консульських установ [7].

Якщо характеризувати відносини України та Латвії, а також які інтереси вони сповідують одна щодо іншої, то їх можна звести до декількох пунктів. Наприклад, український інтерес полягає у під-

тримці України з боку Латвії на міжнародній арені, підтримка курсу до ЄС та НАТО, збереження санкцій щодо Росії (починаючи від 2014 року), а також економічний інтерес, що полягає у залученні інвестицій та латвійського бізнесу. Так як Латвія є членом ЄС та НАТО, то Україна вивчає досвід держави щодо вступу в ці структури, а також досвід врегулювання законодавства та вдосконалення адміністративних реформ. Латвійський інтерес щодо України полягає у покращенні бізнес-клімату, у поглибленні відносин між державами, а також Латвія підтримує вступ України до ЄС та зацікавлена у результатах зони вільної торгівлі для України [11].

Після Помаранчевої революції 2004 року відносини України та Латвії покращились. Перш за все, Латвійська Республіка стала членом ЄС, а революція в Україні показала, що остання змінює вектор своєї зовнішньої політики, орієнтуючись на Захід, що стало позитивним сигналом.

Особлива увага у відносинах приділялась і приділяється питанням безпеки та оборони. З 2014 року акцент зміщується на національну безпеку, що визначається як основний елемент функціонування держави. Глобальні проблеми, виклики безпеки, зокрема інформаційній, сприяють співпраці у військовій сфері. Внаслідок агресивної поведінки Росії, Україна та Латвія змушені стояти пліч-о-пліч, зокрема у сфері військового та оборонного співробітництва [16, с. 51].

Першу угоду між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Латвійської Республіки про військово-співробітництво було підписано 12 липня 1994 року [9]. Проте, вона втратила чинність після підписання у грудні 2010 року нової Угоди між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Латвійської Республіки про співробітництво у сфері оборони [10].

20 вересня 1995 року був підписаний Протокол про поглиблення співробітництва між Міністерствами оборони України та Латвійської Республіки, що передбачав обмін методичними матеріалами, виробництво топографічних карт, підготовку спеціалістів, поставку засобів, яких потребують міністерства оборони тощо.

Угода між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України і Державною прикордонною охороною Латвійської Республіки про співробітництво з питань охорони державних кордонів, що була підписана 13 липня 1999 року, зобов'язала сторони забезпечувати безпеку на державних кордонах, зміцнюючи їхню охорону.

Наступний етап співпраці у військовій сфері розпочався після 2004 року. Він став іншим та модернізованим, адже Латвія вступила до Європейського Союзу та НАТО, і тому кооперація між Україною та Латвійською Республікою відбувалась через призму євроатлантичних структур. Латвія, як і інші

балтійські країни, виступає за вступ України до ЄС, а також є надійним партнером. Це сприяє налагодженню політичного зв'язку не тільки з Латвією, але й конструктивному діалогові з європейськими інституціями.

Латвія приділяла увагу наданню консультацій Україні щодо оборонної сфери у контексті принципів НАТО. Україна з 1994 року бере участь у програмі НАТО «Партнерство заради миру». Латвія активно долучається щодо тих сфер, де вона може подітись з Україною власним досвідом, що включає в себе військово-політичний аспект. Для Латвії є дуже важливо те, що Україна обрала свій шлях та зацікавлена у адаптації свої збройних сил до стандартів НАТО. Особливо співпраця зміцнилась після того, як Україна подала заяву щодо отримання Плану дій з членства в НАТО [13].

Окремим видом співпраці є «Східне партнерство», якому Латвія, як і інші балтійські країни, надає значення. Мета «Східного партнерства» полягає у реформах у тих країнах, що мають намір ввійти до складу ЄС. Вирішення проблеми візового режиму створило нові можливості для кращого співробітництва між Україною та Латвією, а її сприяння у даному питанні позитивно вплинуло на імідж зовнішньої політики країни [15].

Після 2010 року військове співробітництво змінило характер, так як політичне керівництво України мало інший вектор і поступово частково згорнуло ті програми, про які сторони домовились раніше. Проте, у 2010 році відбулась зустріч між делегаціями Міністерства оборони України та Міністерства оборони Латвії, де вони обговорювали можливості для подальшої співпраці, а саме: навчання військових у вищих навчальних закладах та їхню підготовку, а також захист навколишнього середовища, негативні наслідки в якому можуть з'явитись внаслідок військової діяльності.

У 2014 році відбулись офіційні зустрічі міністра оборони Латвійської Республіки в рамках офіційного візиту, в контексті якого було обговорено механізми надання допомоги українським збройним силам. «Rapid Trident-2014» – програма навчання латвійських військових, що проходила у Львові. Це був так званий обмін досвідом, де Латвія запозичила певні тактики щодо ведення військових дій [4, с. 177].

Задля підтримки та фінансової допомоги Україні країни-члени НАТО створили декілька фондів. Наприклад, Латвія бере участь у Цільовому фонду з модернізації системи командування, управління, комунікації і комп'ютеризації. Латвія є серед тих країн, що додатково надають фінансову допомогу. Серед завдань фонду, який підтримує Латвія, є вдосконалення системи зв'язку в Україні та методів управління, а також закупівля цих систем [5].

Серед інших питань співробітництва є питання регіональної безпеки, реформ оборонного сектору,

сприяння підвищення боєздатності української армії відповідно до критерій НАТО, створення плану швидкого реагування на загрози безпеці. Всі ці заходи двостороннього співробітництва у сфері оборони спрямовані на те, що Україна повинна вступити в НАТО і Латвія підтримує такий курс. Крім того, латвійські військові інструктори брали участь у навчаннях української армії відповідно до стандартів Північноатлантичного альянсу. Проте, латвійські військові в свою чергу зацікавлені у використанні досвіду українських військових, який вони здобули в бойових діях на Донбасі.

У 2016 році співпраця, що стосувалась військової сфери між Україною та Латвією, не відрізнялась від попередніх років. Все ж йшлося про військові навчання на базі полків спеціального призначення, реабілітацію поранених українських бійців у Латвії, підготовку фахівців, що мають справу з екологічною безпекою. Підготовка військових відбувалась в рамках проекту BALTDEFCOL. У 2017 році було погоджено підвищення кваліфікації та вдосконалення рівня англійської мови українських військових та сил спеціального призначення. Загалом Латвія надала велику кількість гуманітарної допомоги в перші роки бойових дій на східних теренах України, а також активно надавала допомогу біженцям [3, с. 87].

Щодо відносин у політичній сфері, варто зазначити, що за президентства Віктора Ющенка відносини України та Латвії набували нових форм. Наприклад, у 2008 році в ході офіційного візиту Президента Латвійської Республіки Валдіса Затлерса було підписано Спільну заяву Глав держав. Для Віктора Ющенка також було важливо, щоб Латвія визнала Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид українського народу і визнала злочини радянського режиму на території України та приєдналась до міжнародних зусиль щодо цього питання. Латвія у 2008 році все таки визнала події Голодомору як геноцид українців. Крім того, Латвія почала окреслювати відносини з Україною одним з пріоритетів своєї зовнішньої політики [12].

Після провалу євроінтеграційної політики тогочасного українського керівництва України, подій на Майдані, втечі Віктора Януковича латвійське Міністерство закордонних справ Латвійської Республіки оголосило колишнього президента, а також інших чиновників, наближених до режиму Віктора Януковича, персонами нон-грата і заборонило в'їзд на територію Латвії.

Враховуючи російську агресію на Донбасі ще з 2014 року, Латвія, розуміючи небезпеку становища, мобілізувала свої сили для допомоги Україні. Окрім цього, оборонне співробітництво та військове співробітництво протягом останніх років було спрямоване на підтримку українського війська.

Протягом довгого періоду часу побутувала думка про те, що Латвія є не зовсім сильним

партнером України через велику частку російського населення і партії, (наприклад партія «Злагода») які представляли інтереси російськомовного населення, не висловлювали свою чітку позицію щодо подій, які відбувались на території східних областей України. А ще наявність латвійських проросійських парламентарів і їхньої позиції щодо питань референдуму у Криму дещо послаблювало зв'язок України та Латвії [11].

Події в Україні з 2014 року сформували нове бачення у Латвії та окреслили нові виміри зовнішньої політики, вектором якої став аспект безпеки. Якщо раніше Латвія, так як і інші балтійські країни (Литва чи Естонія), відчувала якусь безпеку, будучи в складі НАТО, то після 2014 року ситуація докорінно змінилась. Саме тому Латвійська Республіка спрямувала всі зусилля для підтримки України.

Зокрема, Латвія працювала на зміцнення союзу балтійських держав, щоб допомогти Україні та зберегти ті санкції, які були накладені на Росію. Це була позитивна тенденція з точки зору дипломатії, так як країни Балтії піддавались критиці за помилки у співпраці між собою, особливо в оборонному секторі, так як виявились не зовсім готові до кризових ситуацій [13].

Необхідно відзначити чітку позицію Латвії щодо будівництва «Північного потоку – 2». Вона разом із Україною, Литвою, Польщею, Молдовою, а саме йдеться про заяву голів парламентів, висловила проти газопроводу. Все це відбувалось у рамках так званої Балтійської ради міністрів. Саме тому Латвія є важливим партнером для України, так як вона має певний авторитет у європейських інституціях, незважаючи на те, що сама країна є невеликою за площею [11].

У 2015 році Президентом України стає Петро Порошенко. Відносини України та Латвійської Республіки у цей період тільки поглиблюються. Під час офіційних візитів Петро Порошенко висловлював подяку Латвії за підтримку та сприяння, а також зазначав, що шлях Латвії до ЄС надихає українські інституції на реформи та внутрішні зміни.

Петро Порошенко звернувся із запитом до Президента Латвії щодо розслідування справ колишньої влади в Україні та повернення коштів, що були конфісковані урядом Латвії. А саме йдеться про 50 млн. євро, які суд у Латвії конфіскував на свою користь, так як велась справа про розкрадання з держбюджету України і легалізацію коштів через банки у Латвії [6].

У 2015 році Латвія головувала в Раді Європейського Союзу близько шести місяців, що відкрило їй нові можливості у сфері зовнішньої політики. Перш за все, Латвія дотримувалась чіткої позиції щодо конфлікту в Україні та питань безпеки в регіоні Східної Європи. Латвійська Республіка використовувала наявні їй ресурси та доклала зусиль для політичної та економічної єдності щодо підтримки

України у боротьбі. Основна надія покладалась на підтримання сталості ініціативи «Східного партнерства» для постійного контакту з сусідами [11].

Інформаційний аспект полягає у коректному висвітленні подій в Україні та висвітлення інформації про Україну загалом. Так як частину населення складають росіяни («негромадяни»), то стає очевидним вплив російських каналів на населення. StratCom є Центром стратегічних комунікацій НАТО, який відкрив своє представництво у Ризі після ескалації бойових дій на сході України. Основними завданнями центру є: покращення зв'язку, налагодження комунікацій, а також надання правдивої та актуальної інформації. Потрібно зазначити, що центр не є інституцією Північноатлантичного альянсу, проте виступає від його імені. Тобто, відкриття центру було рішенням більш політичним, що працювало на послаблення елементів російської пропаганди у Латвії.

Цікавою є ідея щодо співпраці української ініціативи StopFake з Центром стратегічних досліджень НАТО. Це можливо здійснювати на базі платформи Україна – НАТО.

Що стосується обмеження впливу та дії російської пропаганди на території України та Латвії, то у жовтні 2022 року між Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення та Національною радою з питань електронних засобів масової інформації Латвії було підписано меморандум про співробітництво у сфері регулювання телерадіомовлення між медіарегуляторами. Меморандум передбачає обмін інформацією та досвідом. Слід зазначити, що ще на початку вторгнення, Латвія почала процес призупинення російської пропаганди та її ресурсів. Особливо тепер в умовах війни, співробітництво в інформаційній сфері між країнами є надзвичайно важливим.

З 2019 року відносини України і Латвії отримують новий зміст та виходять на новий рівень. Це пов'язано зі зміною влади в Україні та початком президентства Володимира Зеленського. 16 жовтня 2019 року відбувся офіційний візит Президента України Володимира Зеленського до Латвії, де він зустрівся з Прем'єр-міністром Латвійської Республіки Крішянісом Каріньшем та Президентом Елгісом Левітсом. Президент України підкреслив важливість підтримки України з боку Латвії та подякував за надання гуманітарної допомоги та реабілітацію військових, що постраждали внаслідок бойових дій на Донбасі. Також було домовлено про двосторонню поглиблену співпрацю на рівні міжнародних організацій та інституцій таких як Рада Європи та ООН, а питання реформ було розглянуто в ході переговорів зокрема [1].

Офіційний візит колишнього Президента Латвійської Республіки Раймондса Вейоніса до України відбувся декілька місяців раніше – 20 травня

2019 року, коли відбувалася інавгурація Володимира Зеленського.

7 жовтня 2019 року відбувся офіційний візит Міністра закордонних справ Едгарса Рінкевичса до Києва, під час якого він ще раз наголосив на підтримці України. Проте, основними подіями цього візиту було відкриття Почесного Консульства у Запоріжжі та відкриття у Києві Латвійського скверу.

Як зазначав колишній посол Латвійської Республіки Юріс Пойканс, відносини України та Латвії є дуже добрими та несуперечливими. Цьому сприяють декілька факторів: відсутність спільного кордону, відсутність будь-яких претензій та спільне минуле. Крім того, посол визнав, що саме російська агресія окреслила новий формат українсько-латвійських відносин.

Анексія Криму – грубе порушення норм міжнародного права. Юріс Пойканс стверджує, що Україна та країни Балтії знаходяться десь посередині інтересів західних регіональних лідерів та східних гравців. Тому неможливо уникнути впливів з обох сторін, що ускладнює становище. Проте, це сприяє посиленню зв'язків між Україною та Латвією. Таку ж думку про геополітичний вектор політики України поділяв і Надзвичайний і Повноважний Посол України в Латвійській Республіці (до грудня 2022 р.) Олександр Міщенко, який вважає, що відмінність України та Латвії полягає саме в зовнішньополітичній орієнтації.

Важливою подією є також підписання президентами у травні 2021 р. Спільної декларації про європейську перспективу України. Зрозуміло, що Латвія підтримує всі інтеграційні прагнення України та сприяє пришвидшеному вступу України до ЄС.

У кінці 2021 році Росія почала стягувати свої війська до кордонів України. Ситуація нагадувала напругу 2014 року, адже тоді балтійські країни вважали, що вони стануть наступною ціллю агресивного режиму РФ. Проте, кінець 2021 року та початок 2022 хоч і знаменував собою наростання загрозливих тенденцій, та все ж країни Балтії і зокрема Латвія вже не були такими як раніше. Анексія українських територій була для країн Балтії несподіванкою, тому й викликала деякі побоювання. З того часу присутність військ НАТО у Латвії та в балтійському регіоні збільшилась, а сам регіон почав укріплятись на фоні погроз Росії та присутності її збройних сил поблизу кордонів України. Крім того, у період 2014-2022 рр. Латвія збільшила свої витрати на сферу оборони.

24 лютого 2022 року Російська Федерація здійснила повномасштабне вторгнення на територію України. Того ж дня Латвія не тільки засудила агресію Росії проти України, але й знову ж таки висловила свою чітку позицію та підтримку українському народові і приймала на своїй території біженців з України, надаючи їм допомогу щодо адаптації до нових умов.

Що також є важливо, це те, що Латвія за два місяці війни в Україні віддала Україні третю частину свого оборонного бюджету, так як Україна потребує зброї, щоб протистояти ворогу та втримати фронт. Крім того, Латвія підтримує Повітряні сили ЗС України, надавши декілька винищувачів та інше озброєння, зокрема протитанкову зброю та системи ППО, летальне озброєння тощо [14].

Ще напередодні вторгнення, коли у медійному просторі звучали заяви про можливий напад зі сторони Росії, латвійське політичне керівництво прийняло рішення про надання Україні деякого озброєння (були передані зенітно-ракетні комплекси "Stinger").

В кінці лютого – на початку березня 2022 року з території Латвії вирушили перші величезні конвої гуманітарної допомоги. Крім того, Латвія виділила близько 2,4 млн. євро для нового пакету допомоги для мешканців Донеччини, а окремі конвої були направлені в Івано-Франківськ, що прийняв велику кількість біженців. Крім того, з Риги було надіслано та передано десятки автобусів та кошти для гуманітарної допомоги [8, с. 118].

13 квітня 2022 року Президент Латвійської Республіки разом з лідерами інших держав завітав до Києва з офіційним візитом, де зустрівся з Володимиром Зеленським та відвідав звільнені території Київщини. Латвія оголосила про закриття кордону з Росією та Білоруссю, блокаду російських транспортних засобів і про відмову від російського газу, а також офіційно визнала дії російської армії геноцидом українців.

Латвія лобіює інтереси України у європейських структурах, вимагаючи від країн ЄС надати більше зброї та бути більш рішучими у питаннях, що стосуються підтримки України. Практичним виміром може слугувати Спільна заява Голів Комітетів із закордонних справ, парламентарів України, Польщі, Латвії, Литви, Естонії від 22 квітня 2022 року до міжнародної спільноти.

Крім того, у ході безперервних ракетних обстрілів, а саме у березні 2022 року, коли ситуація була критичною, Сейм Латвії прийняв рішення із закликом до ООН і НАТО про закриття неба над Україною.

Латвія прийняла близько 33 тисяч осіб з України, хоча ця кількість постійно змінюється і може сягати вищого показника. Близько половини українців мають право працювати у Латвії, а українські школярі можуть навчатися у латвійських школах.

9 вересня 2022 року у ході візиту Егілса Левітса до Києва, відбулась зустріч Президента України та Президента Латвійської Республіки. Володимир Зеленський зазначив, що Латвія доклала максимум зусиль для допомоги Україні. В той же час Егілс Левітс зауважив, що Україна виборює не тільки своє право на незалежність, але й всієї Європи, і закликав інші країни завжди бути на боці України.

23 червня 2022 року лідери ЄС ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство у ЄС. Латвія є однією з перших країн, що схвалила надання такого статусу Україні на парламентському рівні та пропагувала інтереси України щодо вступу до ЄС серед інших європейських лідерів. Крім того, Латвія зацікавлена в інтеграції України до НАТО та підтримує План дій щодо вступу в НАТО, що був наданий Україні. А сам президент Латвійської Республіки закликає до початку переговорів щодо членства України у ЄС.

Висновки. Отже, відносини України та Латвії зі здобуттям незалежності мають довгу історію. Проте, слід відзначити, що співпраця у політичній площині посилилася після 2014 року і досягла свого піку у 2022 році у контексті спільної зовнішньої загрози. Латвія є віддана своїм принципам та не змінить своєї позиції щодо України, бачить Україну членом європейської сім'ї та членом Північноатлантичного альянсу і робить все можливе, щоб посприяти цьому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Відбувся офіційний візит Президента України Володимира Зеленського до Латвійської Республіки : веб-сайт. URL: <https://latvia.mfa.gov.ua/news/75419-vidbuvsya-oficijnij-vizit-prezidenta-ukrajinvolo-dimira-zelenskogo-do-latvijskoji-respubliki>
2. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Латвійською Республікою від 23.05.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_002#Text
3. Красножон Н. Г. Україно-латвійське співробітництво у військовій сфері у період 1991–2018 рр. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. № 4, т. 34. С. 81–94.
4. Марценюк Р. Військова співпраця України та країн Балтії (1991–2017). *Європейські історичні студії*. 2017. № 8. С. 165–220.
5. Підтримка України з боку НАТО : веб-сайт. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160627_1607-factsheet-nato-ukraine-sup-2.pdf
6. Порошенко попросив главу Латвії допомогти Україні повернути \$50 млн : URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2087112-porosenko-porohav-glavu-latvii-dopomogti-ukraini-povernuti-50-mlnanukovica.html>
7. Протокол про співробітництво між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Латвійської Республіки від 12.02.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_008#Text
8. Сухобоква О. Гуманітарна допомога країн Балтії Україні на початку повномасштабної війни Росії проти України (лютий–травень 2022). *Європейські історичні студії*. 2022. № 21. С. 113–126
9. Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Латвійської Республіки про військове співробітництво від 12.07.1994 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_032#Text
10. Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Латвійської Республіки про співробітництво у сфері оборони від 15.12.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/428_050

11. Foreign Policy Audit: Ukraine – Latvia : веб-сайт. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Aud_Ukr_Lat_eng.pdf (last accessed: 12.05.2022).

12. Latvia to recognize Ukrainian Holodomor as genocide. URL: <https://www.unian.info/world/93394-latvia-to-recognize-ukrainian-holodomor-asgenocide.html>

13. Latvia's support for Ukraine is unconditional : веб-сайт. URL: <https://sites.utu.fi/bre/latvias-support-for-ukraine-is-unconditional/> (last accessed: 10.05.2022).

14. Latvian aid to Ukraine equivalent to 0.8% of GDP. URL: <https://eng.lsm.lv/article/society/society/latvian-aid-to-ukraine-equivalent-to-08-ofgdp.a469983/>

15. Latvian parliament underscores need of priority development of Eastern Partnership : веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/250317755> (last accessed: 10.05.2022).

16. Vilson M. The Foreign Policy of the Baltic States and the Ukrainian Crisis: A Case of Europeanization? *New Perspectives*. 2015. Vol. 23. № 2. P. 49–76.

REFERENCES:

1. Vidbuvsia ofitsiyni vizyt Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho do Latviiskoi Respubliky. URL: <https://latvia.mfa.gov.ua/news/75419-vidbuvsya-oficijnij-vizit-prezidenta-ukrajinvolo-dimira-zelenskogo-do-latvijskoji-respubliki> [in Ukrainian].
2. Dohovir pro druzhbu i spivrobotnytstvo mizh Ukrainoiu i Latviiskoiu Respublikoiu vid 23.05.1995r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_002#Text [in Ukrainian].
3. Krasnozhon N. H. Ukraino-latviiske spivrobotnytstvo u viiskovii sferi u period 1991–2018 rr. *Voienno-istorychnyi visnyk*. 2019. Vol. 34, no 4. P. 81–94.
4. Martseniuk R. () Viiskova spivpratsia Ukrainy ta krain Baltii (1991–2017). *Yevropeiski istorychni studii*. 2017 № 8. P. 165–220 [in Ukrainian].
5. Pidtrymka Ukrainy z boku NATO. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160627_1607-factsheet-nato-ukraine-sup-2.pdf [in Ukrainian].
6. Poroshenko poprosyv hlavu Latvii dopomohty Ukraini povernuty \$50 mln URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2087112-porosenko-porohav-glavu-latvii-dopomogti-ukraini-povernuti-50-mlnanukovica.html> [in Ukrainian].
7. Protokol pro spivrobotnytstvo mizh Ministerstvom zakordonnykh sprav Ukrainy ta Ministerstvom zakordonnykh sprav Latviiskoi Respubliky vid 12.02.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_008#Text [in Ukrainian].
8. Sukhobokova O. Humanitarna dopomoha krain Baltii Ukraini na pochatku povnomasshtabnoi viiny Rosii proty Ukrainy (liutyi–traven 2022). *Yevropeiski istorychni studii*. 2022. № 21. P. 113–126 [in Ukrainian].
9. Uhoda mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom oborony Latviiskoi Respubliky pro viiskove spivrobotnytstvo vid 12.07.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_032#Text [in Ukrainian].
10. Uhoda mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom oborony Latviiskoi Respubliky pro spivrobotnytstvo u sferi oborony vid 15.12.2010 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/428_050 [in Ukrainian].

11. Foreign Policy Audit: Ukraine – Latvia. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Aud_Ukr_Lat_eng.pdf [in English].

12. Latvia to recognize Ukrainian Holodomor as genocide. URL: <https://www.unian.info/world/93394-latvia-to-recognize-ukrainian-holodomor-asgenocide.html>

13. Latvia's support for Ukraine is unconditional: URL: <https://sites.utu.fi/bre/latvias-support-for-ukraine-is-unconditional/>

14. Latvian aid to Ukraine equivalent to 0.8% of GDP. URL: <https://eng.lsm.lv/article/society/society/latvian-aid-to-ukraine-equivalent-to-08-ofgdp.a469983/>

15. Latvian parliament underscores need of priority development of Eastern Partnership. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/250317755>

16. Vilson M. The Foreign Policy of the Baltic States and the Ukrainian Crisis: A Case of Europeanization? *New Perspectives*. 2015. Vol. 23. № 2. P. 49–76.

Relations between Ukraine and the Republic of Latvia in the political sphere

Strutynska Tetiana Zinoviivna

Ph.D. in Political Science,
Associate Professor at the Department
of International Relations
Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University
Shevchenka str., 57,
Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3328-628X

Dereshchuk Tetiana Mykolaivna
Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.),
Associate Professor at the Department
of International Relations
Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University
Shevchenka str., 57,
Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5348-9394

Kozak Tetiana
Student at the Department
of International Relations
Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University
Shevchenka str., 57,
Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2131-9152

The article is devoted to the study of relations between Ukraine and Latvia with an emphasis on the bilateral aspect of cooperation in the political field.

The article refers to the political level of cooperation between the countries from 1991 to the present. Special attention should be paid to the study of the dialogue between the states during the period of different presidents of Ukraine. In addition, the main issues related to military cooperation and cooperation in the field of security and defense were discussed and analyzed. It has been studied which initiatives and practical measures appear in the context of military cooperation.

In addition, the humanitarian, military and political support of Latvia at the beginning of the invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine was analyzed. This country was among the first to condemn the invasion and began to help Ukraine.

To say it briefly, Russian aggression and then war against Ukraine changed the attitude of Latvia to security, and also changed the dimension of their relations with Ukraine.

Latvia and other Baltic countries are reliable partners and friends of Ukraine. They act as a driver of Ukraine's integration into Europe, as they advance Ukrainian interests. Building a strategic partnership with Latvia and other the Baltic states will remain a priority for of Ukraine's foreign policy, as such a partnership will bring many benefits and changes configuration of forces in Europe.

The issue of Ukraine's bilateral relations with Latvia was in demand among scholars working on this topic. The results of the study can be used for further research, especially in the context of studying the advantages and opportunities of strategists partnership between states.

Key words: *Ukraine, Republic of Latvia, political cooperation, bilateral cooperation, policy, partnership.*

Хома Наталія Михайлівна
Ніколаєва Майя Іванівна

Японо-російські відносини: зміни в умовах загострення безпекової ситуації 2022 року

УДК 327.5[520:477«2022»]
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.16>

Хома Наталія Михайлівна
доктор політичних наук,
професор кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Митрополита Андрея, 5,
Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-2507-5741

Ніколаєва Майя Іванівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології,
перший проректор
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-0056-0553

Стаття вивчає динаміку японо-російських відносин в умовах зміни зовнішньополітичної та безпекової парадигми Росії та Японії, появи нових безпекових викликів глобального масштабу. Відзначено ескалацію напруги з огляду на конфронтацію Росії з «колективним Заходом», віднесення Росією Японії до «недружніх держав», наявність спірних територій, відмінне розуміння «українського питання» тощо. Метою статті є вивчення змін, які відбулися в японо-російських відносинах, і які є складовою процесу глобального загострення безпекової ситуації у 2022 р. Завданнями дослідження є з'ясувати: що вплинуло на загострення японо-російських відносин; які характеристики ескалації цього конфлікту. Доведено, що зміна характеру японо-російських відносин в напрямку відкритої конфронтації зумовлена переструктуруванням зовнішньої та безпекової політики передусім Росії, а відтак і Японії. Підкреслено, що зовнішня та безпекова політика Росії набула вираженого авторитарного характеру, відбулося зближення з іншими недемократичними державами, які змагаються за вплив у Індо-Тихоокеанському регіоні й це становить загрозу національній безпеці Японії. Японія у відповідь підвищує обороноздатність, запровадила право на колективну самооборону, скасувала заборону на експорт зброї, зміцнила альянс зі США, просуває власне бачення вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону тощо. Японія долучилася до санкцій (секторальних, персональних), які запровадив «колективний Захід». У статті відзначено, що Росія: вийшла з переговорів щодо мирного договору з Японією; припинила безвізові обміни між Японією та з південними Курильськими островами Сахалінської області; запровадила експортні обмеження; вислала групу японських дипломатів; активізувала військові навчання в регіоні спірних територій; запровадила санкції щодо російських високопосадовців.
Ключові слова: Японія, Росія, японо-російські відносини, Північні території, мирний договір, війна в Україні, санкційна політика.

Вступ. Останніми роками відбуваються істотні зміни зовнішньополітичної парадигми Росії в напрямку посилення антидемократичних, антиліберальних характеристик. Пріоритетом зовнішньої політики Росії стало конструювання нового світового порядку, який втратив ліберально-демократичні характеристики. Росія взяла курс на подальшу конфронтацію з «колективним Заходом», частиною якого є й Японія. Уряд Росії уклав і постійно розширює перелік «недружніх держав», до якого станом на кінець 2022 р. внесено понад 50 держав і територій [7]. У цьому переліку держав від першої ж його редакції є Японія.

Зміни, які відбулися у 2022 р. в японо-російських взаєминах, демонструють тривожну динаміку. Ескалація японо-російського конфлікту зумовлена багатьма причинами – наявністю спірних територій, відмінною позицією щодо територіальної цілісності України, безпековими викликами в Індо-Тихоокеанському регіоні та ін. Висхідна загрозлива динаміка потребує вивчення задля розуміння ймовірних сценаріїв у японо-російських відносинах, які мають не локальне, і навіть не регіональне, а глобальне безпекове значення.

Мета та завдання. Метою статті є вивчення змін, які відбулися у японо-російських відносинах в умовах глобального загострення безпекової ситуації у 2022 р. З огляду на те, що на японо-російські відносини впливає комплекс проблем, кожна з яких може бути об'єктом окремого

вивчення, ми зупинилися лише на кількох. Відтак завданнями дослідження є: 1) проаналізувати, як відмова Росії від обговорення питання мирного договору з Японією позначилася на японо-російських відносинах; 2) розкрити, як посилення агресії у зовнішній політиці Росії, зокрема вторгнення в Україну, вплинуло на японо-російські взаємини.

Методи дослідження. Дослідження опирається на інституційний аналіз. Вивчаються, передусім, рішення та дії влади Японії та Росії, які зумовили висхідну напругу або ставали реакцією на дії іншої сторони.

Результати. Зміни в напрямку погіршення у взаєминах Росії та Японії спостерігаються від 2014 р., практично одразу після анексії АР Крим. Японія приєдналася до санкцій демократичних держав проти Росії у 2014-2015 рр. Тоді Японія закликала Росію відмовитися від анексії Криму й на тлі цього було скасовано офіційний візит В. Путіна до Японії восени 2014 р. Водночас упродовж восьми років після анексії Криму напруга в японо-російських відносинах хоч і зростала, але це не були стрімкі процеси. Натомість 2022 р. ознаменувався масштабною турбулентністю двосторонніх взаємин через агресію Росії в Україні, на яку невідкладно відреагувала Японія.

В оприлюдненому МЗС Росії аналізі російсько-японських взаємин було відзначено, що «попри підтверджену готовність до спільної роботи з комплексного розвитку російсько-японських зв'язків,

з початком “спеціальної військової операції” в Україні адміністрація Ф. Кішіди взяла відверто ворожий курс щодо Росії. Повністю дотримуючись антиросійських установок Вашингтона, Японія відкрито стала на позицію підтримки неонацистських формувань, які діють на території України, надає політичну, економічну та квазівоєнну допомогу режиму в Києві, а також веде активну пропаганду з метою залучення до антиросійської кампанії провідних держав Індо-Тихоокеанського регіону та за його межами, використовуючи при цьому як двосторонні контакти, так і різні міжнародні діалогові майданчики» [11]. Дії уряду Ф. Кішіди російське МЗС оцінило як безпрецедентні для двосторонніх відносин, що руйнують накопичені за довгі роки позитиви співробітництва. Росія озвучила обурення санкціями Японії у сферах торгівлі, фінансів, персональних рестрикцій щодо вищого керівництва російської держави, висилання дипломатів та ін. Ця та інші відповіді Росії на позицію Японії є типовими для держави-агресорки – погрози, шантаж, мова ворожнечі тощо.

В японо-російських відносинах територіальна проблема¹ залишається однією з найгостріших через затяжні перемовини, які нині зупинені Росією в односторонньому порядку. Між Японією та Росією досі немає мирного договору, не здійснено остаточної демаркації державних кордонів після Другої світової війни. Очевидна відсутність наміру Росії повернути Японії окуповані території попри багаторічні зусилля японських урядів. До 2022 р. СРСР та Росія підписували різні документи (Спільна японо-радянська декларація 1956 р., Токійська декларація 1993 р., Іркутська заява 2001 р. та ін.), відбувалися зустрічі на найвищому рівні, готувалися «плани дій» тощо, але територіальний спір так і не був врегульований.

У 2004–2012 рр. Японія, бачачи маніпуляції російської дипломатії, навіть зайняла жорсткішу позицію щодо територіальної проблеми, почала наполегливіше тиснути на російську сторону. Зокрема, було прийняття закон «Про японський суверенітет над Північними територіями» (2009 р.). Росія розцінила такий крок японської сторони як посилення загального тиску на себе, використовуючи територіальне питання [8, с. 15–16].

Деяке послаблення напруження у японо-російських відносинах відбулося від кінця 2012 р. з приходом до влади прем'єр-міністра Японії С. Абе. Однак все знову ж було зведено до розмов на найвищому рівні про потребу укласти мирний договір

¹ Японія не вважає свої Північні території (острови Еторофу, Кунаширі, Шикотан і острови архіпелагу Хабомаї) саме частиною Курильських островів. Для Японії Північні території та Курильські острови (японці їх називають Чішимські острови) – це відмінні категорії. Відтак говорити про Курильські острови як Японію є відголоском радянського суспільствознавчого термінологічного спаду на тематику Східної Азії. Уживання назви «Курили» як синоніма «Північних територій» Японії є термінологічно некоректним.

і нарешті розв'язати затяжну проблему спірних островів. Нові спільні заяви, декларації, активізація економічної співпраці – і цілковита відсутність домовленості щодо територіального питання. Втім активізований діалог був коротким через анексію Росією українського Криму, після чого Японія доєдналася до антиросійських санкцій демократичних держав.

У 2016–2019 рр. Японія та Росія повернулися до обговорення питання мирного договору. На цьому етапі сторони (японська, найперше) акцентували на потребі шукати «новий підхід», відмінний від попередніх, щоб здійснити прорив у розв'язанні проблеми. Японія в особі прем'єр-міністра С. Абе на цьому етапі все ще на діалог з Росією. С. Абе, як найбільш лояльний до Росії глава японського уряду, по кілька разів на рік мав робочі зустрічі з російською стороною. Однак це була лише ілюзія партнерства двох держав щодо розв'язання територіального спору. Наближення до укладення бажаної для Японії угоди не відбувалося. Росія лише «тягнула» час, намагаючись отримати вигідні для себе преференції від економічної співпраці з Японією, наприклад, від інвестицій у відсталий регіон Далекого Сходу.

Росія чітко тримала курс на активізацію виключно спільної з Японією господарської діяльності на островах, яка не суперечить власному підходу до розуміння суверенітету. Водночас у тодішній оцінці С. Абе – це було не що інше, як покроковий рух до мети (повернення територій). Можливо, така стриманість С. Абе була тактикою повільного, але наближення до розв'язання надскладної територіальної проблеми. Видається, що японський уряд мав сподівання, що через фінансування російських бізнес-проектів сформується атмосфера довіри, а відтак вдасться перейти до питання приналежності островів. С. Абе став першим японським прем'єр-міністром, який був готовий поглиблювати економічну співпрацю ще до моменту повернення островів. Увесь час прем'єрства С. Абе (до серпня 2020 р.) зустрічі з російським керівництвом були регулярні, але безрезультатні. Це зовсім не свідчить про якусь політичну недалекоглядність С. Абе щодо В. Путіна та імперської політики Росії, адже після відставки С. Абе дав відверту публічну оцінку російського диктатора.

Важливо, що Японія на той момент була готова проявляти гнучкість щодо термінів та конкретних умов повернення Північних територій, якщо Росія визнала б факт їх приналежності до території Японії. Однак у вересні 2020 р. було проведено чи не останній японо-російський офіційний діалог про повернення територій у формі телефонної розмови нового прем'єр-міністра Й. Сугі та В. Путіна.

Після значної паузи, 21.03.2022 р., МЗС Росії заявило, що «з урахуванням очевидного недружнього характеру запроваджених Японією

в односторонньому порядку обмежень щодо Росії у зв'язку зі ситуацією в Україні приймається низка заходів» [2]. Йшлося про: 1) відмову продовжувати перемовини щодо мирного договору; 2) припинення безвізових поїздок японських громадян на основі прийнятих раніше домовленостей про безвізові обміни [3]; 3) вихід з діалогу з Японією про спільну господарську діяльність на південних Курилах; 4) блокування продовження статусу Японії як партнера Організації Чорноморського економічного співробітництва по секторальному діалогу. Заступник Голови Ради національної безпеки Росії Д. Медведєв заявив, що обидві сторони усвідомлюють, що переговори щодо чотирьох островів ні до чого не ведуть. Оскільки подальші переговори втратили будь-який сенс, то Росія тепер повинна «наполегливо працювати над освоєнням Курил» [9]. Очевидно, що це «освоєння» має не економічний, інфраструктурний характер, а безпековий, оборонний. Таке припущення можна зробити з огляду на регулярні військові навчання російської армії та флоту на територіях, які є чутливими для Японії.

Ескалація напруги в політичній сфері японо-російських відносин одразу позначилася на економічній співпраці. Японський бізнес невдовзі після повномасштабного вторгнення Росії в Україну почав виходити з російського ринку. Прикладом є компанії Mazda, Isuzu, Nissan Motor, Bridgestone E8 Commitment та ін. Ті ж компанії, яким через сильну залежність від російських споживачів, було важко оперативно вийти з російського ринку (наприклад, Japan Tobacco International), зупинили всі інвестиції та рекламу в Росії.

Основними економічними заходами, застосованими Японією щодо Росії у 2022 р., стали: 1) скасування для Росії торговельного статусу «країни найбільшого сприяння», що дозволяє Японії запроваджувати вищі мита на товари; 2) заборона на імпорт з Росії техніки, деяких видів деревини, спиртних напоїв, золота та ін.; 3) заборона на експорт до Росії предметів розкоші; 4) санкції на експорт російським військовим організаціям підконтрольних товарів з узгодженого на міжнародному рівні переліку, інших товарів подвійного призначення (напівпровідники, передові товари, обладнання для переробки нафти, товари, що сприятимуть зміцненню промислової бази Росії, товари, пов'язані із хімічною та біологічною зброєю тощо); 5) зменшення залежності Японії від Росії в енергетиці шляхом поступового припинення та подальшої повної заборони імпорту російського вугілля та нафти [10] та ін. Запроваджені Японією у 2022 р. санкції щодо російської економіки охопили практично усі її сектори й доповнили той перелік санкцій, які уже діяли від 2014 р. (запроваджені після анексії АР Крим). Будь-які нові інвестиції Японії в російське середовище припинені.

Уряд Японії запровадив санкції проти великої кількості російських компаній та організацій, зокрема ФСБ, ГРУ, АТ «Компанія «Сухой»», АТ «РСК «МіГ»», державної корпорації «Ростех», концерн «Алмаз-Антей», корпорація «Тактичне ракетне озброєння», Всеросійський НДІ «Еталон», низка оборонних підприємств та ін. Особливий акцент зроблено на забороні експорту програмного забезпечення, найперше – програм для виробництва чипів, програм для верстатів, що виготовляють мікросхеми та ін. Японія приєдналася до міжнародних санкцій щодо Центрального банку Росії, обмеживши операції з ним; були запроваджені санкції щодо банківської системи Росії. Японія доклала зусиль, щоб Росія не могла обійти фінансові санкції за допомогою цифрових активів (криптоактивів) через криптобіржі.

Санкції Японії щодо юридичних осіб стосується заборони на надання Росії послуг з бухгалтерського обліку, аудиту, консалтингу та трастових послуг. Також до переліку підсанкційних юридичних осіб увійшли медіаорганізації: інформаційно-аналітична агенція SouthFront, медіагрупа Newsfront, інформмагентство Inforos; їх рахунки в Японії заблоковані.

Якщо згрупувати санкції, застосовані Японією щодо Росії, то сюди віднесемо: 1) підтримку Японією заходів, спрямованих на унеможливлення фінансування Росії з боку провідних багатосторонніх фінансових установ (МВФ, Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку й ін.); 2) реагування на ухиляння Росії від санкцій, зокрема й за допомогою цифрових активів; 3) обмеження операцій з Центральним банком Росії; 4) заморожування активів низки великих російських банків і їхніх дочірніх компаній у Японії через їх тісні відносини з урядом Росії; 5) приєднання Японії до заходів, спрямованих на ізоляцію Росії від міжнародної фінансової системи та світової економіки шляхом відключення окремих російських банків від системи SWIFT; 6) заборона на випуск та операції з новими облігаціями російського державного боргу на первинному та вторинному ринку Японії; 7) заборона нових інвестицій в Росії; 8) заборона надання Росії деяких видів послуг, зокрема трастових та бухгалтерських.

Після того, як президент Росії В. Путін доручив перевести оплату за постачання російського газу в «недружні держави» на російські рублі, Японія була серед тих держав, які першими заявили про неприйнятність цього. В таких діях Росії Японія вбачає одностороннє і явне порушення укладених раніше контрактів. Відтак японський уряд звернувся до національних компаній, найперше – енергетичних, відмовитися від оплати Росії в рублях. Згодом Японія, слідом за партнерами з G7, вирішила поступово припинити імпортування й використання російської нафти. Це складне для

Японії рішення, адже вона сильно залежала від імпорту енергоресурсів з Росії, яка ще у 2021 р. постачала близько 4% нафти та 9% газу. Японські нафтопереробні комбінати знайшли альтернативні російському джерела постачання з Близького Сходу (Саудівська Аравія, Абу-Дабі, Кувейт). З 05.12.2022 р. Японія запровадила верхню цінову межу на російську сиру нафту, окрім нафти, імпортованої зі заводу «Сахалін-2» (з огляду на питання енергетичної безпеки Японії). Таке рішення японська влада прийняла після домовленості між країнами G7 та Австралією щодо обмеження ціни на російську сиру нафту на рівні 60 дол. США за барель у рамках останніх санкцій проти Росії, зумовлених агресією щодо України. Також Японія ввела заборону на імпорт російського вугілля.

Окрім цього, у зв'язку з російською агресією проти України від 01.03.2022 р. Японія «хвилями» запроваджує персональні санкції щодо російських високопосадовців, військових, олігархів, членів родин та близького оточення високопосадовців і под. Персональні санкції Японії стосуються, наприклад, В. Путіна, Д. Медведєва, С. Лаврова, В. Герасімова, Н. Патрушева, Д. Пєскова, Р. Кадірова, С. Кириєнка, Г. Зюганова, Є. Пригожина, депутатів Державної Думи Росії та ін. Активи цих осіб на території Японії є заморожені.

Російське МЗС відтак уважає, що «адміністрація Ф. Кішіди розгорнула безпрецедентну антиросійську кампанію, допускає неприйнятну риторику на адресу Російської Федерації, зокрема наклепи та прямі погрози. Їх озвучують громадські діячі, експерти та представники ЗМІ Японії, які повністю заангажовані на установки Заходу щодо нашої країни. У руслі цього курсу Токіо вдається до практичних кроків, спрямованих на демонтаж добросусідських зв'язків, заподіяння шкоди російській економіці та міжнародному авторитету нашої держави» [1]. Відтак прийнято рішення про безстрокову заборону на в'їзд до Росії низки японських посадовців: прем'єр-міністру, головам обох палат японського парламенту, 384 депутатам нижньої палати парламенту, Генеральному секретарю Кабінету міністрів та членам уряду, представникам інституцій, які займаються питаннями повернення Північних територій та національною безпекою, керівникам, а також провідним колумністам популярних японських медіа та ін. Під російські санкції потрапили й японці, які пов'язані з Україною, наприклад, керівник Спільноти вивчення України, професор Й. Окабе; очільник парламентської асоціації асоціації дружиби «Японія – Україна», депутат парламенту Е. Морі.

Висхідна напруга між Росією та Японією проявляється й у тиску на дипломатичний корпус. Найперше, японський уряд видворив групи дипломатів і чиновників з російського посольства в Токіо середніх рангів (квітень, 2022 р.). Росія у відпо-

відь тоді ж оголосила «дзеркальну» відповідь про видворення з країни групи японських дипломатів. 27.04.2022 р. у МЗС Росії було викликано представника Посольства Японії в Москві. Під час розмови японському дипломату було заявлено: «З початком спеціальної військової операції в Україні <...> офіційний Токіо взяв відверто ворожий антиросійський курс. Активно включившись у шалену кампанію з поширення наклепів на адресу нашої країни, що режисується Заходом, адміністрація Ф. Кішіди пішла на безпрецедентні для сучасних російсько-японських відносин кроки, які руйнують накопичений за довгі роки позитив взаємовигідного співробітництва» [5].

26.09.2022 р. російська влада затримала консула Генерального консульства Японії у Владивостоці М. Тацунорі. Консул був підданий примусовому допиту, не мав адвокатського захисту. Російська ФСБ звинуватила японського дипломата у шпигунстві. Консул М. Тацунорі був оголошений *persona non grata* та був зобов'язаний залишити територію Росії [4]. Вбачаємо у цьому дзеркальну відповідь Росії на звинувачення її дипломатів у шпигунських діях з подальшим їх видворенням. Насправді ж Росія здійснила неправомірний тиск на японського консула саме через те, що той зайняв войовничу позицію щодо країн, які не засудили Росію за повномасштабне військово-вторгнення в Україну.

Про те, наскільки погіршилися за 2022 р. відносини між Росією та Японією, свідчать не лише інституційні політичні рішення, а й події соціо-культурного спрямування. Наведемо приклади:

– 29.01.2022 р. були розпочаті заходи в рамках т. зв. «Року російсько-японських міжрегіональних та побратимських обмінів», але після початку «спеціальної військової операції» в Україні усі заходи були скасовані;

– Росія активізувала наукові заходи, які мають метою формувати негативний імідж Японії. Прикладом є науково-практична конференція «Злочини мілітаристської Японії: історичні та сучасні аспекти» (Москва, 28.09.2022 р.), до учасників якої звернувся очільник МЗС С. Лавров. Зацитуємо з його виступу: «Злочини японського мілітаризму не мають термінів давності і, відтак, не повинні забуватися. При цьому, на жаль, зі сторони офіційного Токіо не тільки не чути слів каяття за агресію супроти держав Азійсько-Тихоокеанського регіону, а й озвучуються абсолютно необґрунтовані та безглузді звинувачення щодо нашої держави. Такий волюнтаристський підхід до історії, який до того ж підриває ООН-центричну архітектуру світоустрою, неприйнятний» [6].

Висновки. Зміна характеру японо-російських відносин в напрямку відкритої конфронтації зумовлена, найперше, переформатуванням зовнішньої та безпекової політики і Росії, і Японії у відповідь на нові виклики: а) Росія набуває щораз вираженого авторитарного характеру, зближується

з іншими недемократичними державами, що змагаються за вплив у Індо-Тихоокеанському регіоні; б) Японія поступово підвищує обороноздатність, запровадила право на колективну самооборону, скасувала заборону на експорт зброї, зміцнила альянс зі США, просуває власне бачення вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону тощо.

Від квітня 2022 р. Росія позиціює Японію як «недружню державу», що сталося на тлі відкритої підтримки Японією України та осуду російського повномасштабного вторгнення. Водночас відзначимо, що погіршення японо-російських відносин спостерігається ще від моменту засудження Японією у 2014 р. анексії АР Крим, але до весни 2022 р. воно не було таким стрімким.

Зміна характеру відносин Японії та Росії проявляється у наступному:

а) Японія: переглянула зовнішню та безпекову політику; різко збільшила витрати з бюджету на оборону; вперше японський уряд надав армії іншої держави (України) допомогу спорядженням й обладнанням; вперше в японському парламенті виступив (хоч і онлайн) лідер іноземної держави; було вислано групу російських дипломатів; запроваджено санкції (секторальні, персональні) і т. д. Велика кількість японського бізнесу вийшла з російського ринку, зупинилося інвестування;

б) Росія: вийшла з переговорів щодо мирного договору з Японією; припинила безвізові обміни між Японією та з південними Курильськими островами Сахалінської області; запровадила експортні обмеження; вислала групу японських дипломатів, а окремих оголосила *persona non grata*; заборонила в'їзд до Росії великої групи державних та громадських діячів Японії; активізувала військові навчання в регіоні спірних територій; посилила співпрацю з державами, які загрожують національній безпеці Японії; вдається до демаршів через поглиблення військової та іншої співпраці Японії зі США; розглядає проблеми двосторонніх відносин з використанням мови ворожнечі, розпалює в публічному дискурсі настрої про ворожість Японії для Росії.

На нашу думку, повномасштабне вторгнення Росії в Україну стало детонатором зростання напруги у відносинах між Японією та Росією. Однак передумовою висхідної напруги стала довготривала неврегульованість територіального спору, а також широкий комплекс проблем, зумовлений боротьбою за вплив у Індо-Тихоокеанському регіоні.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Министерство иностранных дел Российской Федерации. *Заявление МИД России об ответных мерах на политику правительства Японии в отношении Российской Федерации*. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1811646/ (дата звернення: 01.12.2022).

2. Министерство иностранных дел Российской Федерации. *Заявление МИД России об ответных*

мерах на решения Правительства Японии. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1805541/ (дата звернення: 19.11.2022).

3. Министерство иностранных дел Российской Федерации. *О прекращении действия российско-японских договоренностей о безвизовых обменах*. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1828831/ (дата звернення: 13.12.2022).

4. Министерство иностранных дел Российской Федерации. *Об объявлении "persona non grata" сотрудника Генерального консульства Японии в г. Владивостоке*. URL: <https://www.mid.ru/ru/maps/jp/1831432/> (дата звернення: 06.12.2022).

5. Министерство иностранных дел Российской Федерации. *Об ответных мерах в связи с высылкой российских дипломатов из Японии*. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1811032/ (дата звернення: 03.12.2022).

6. Министерство иностранных дел Российской Федерации. *Приветствие Министра иностранных дел Российской Федерации С. В. Лаврова участникам и гостям международной научно-практической конференции «Преступления милитаристской Японии: исторические и современные аспекты»*. URL: <https://www.mid.ru/ru/maps/jp/1831589/> (дата звернення: 08.12.2022).

7. Официальный интернет-портал правовой информации. *Распоряжение Правительства Российской Федерации от 05.03.2022 № 430-р «Перечень иностранных государств и территорий, совершающих в отношении Российской Федерации, российских юридических лиц и физических лиц недружественные действия»*. URL: <http://actual.pravo.gov.ru/text.html#pnum=0001202203070001> (дата звернення: 09.12.2022).

8. Пронь Д. С. *Міжнародно-правові аспекти територіального спору щодо Курильських островів*. Київ : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. 24 с.

9. Reynolds I., Sullivan G. *Russia Ends Japan Peace Talks 'Ritual' After Ukraine Sanctions*. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-03-22/russia-halts-talks-with-japan-on-wwii-peace-over-ukraine-stance> (дата звернення: 12.12.2022).

10. The Government of Japan. *Japan stands with Ukraine*. URL: https://japan.kantei.go.jp/ongoingtopics/pdf/jp_stands_with_ukraine_ukr.pdf (дата звернення: 10.12.2022).

11. The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. *Russian-Japanese Relations*. URL: <https://mid.ru/ru/detail-material-page/1102952/?lang=en> (дата звернення: 07.12.2022).

REFERENCES:

1. Ministerstvo inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii (2022) [The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation]. *Zayavlenie MID Rossii ob otvetnykh merakh na politiku pravitel'stva Yaponii v otnoshenii Rossiyskoy Federatsii* [Statement by the Russian Foreign Ministry on retaliatory measures against the policy of the Japanese government towards the Russian Federation]. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1811646/ (accessed 01 Desember 2022) [in Russian].

2. Ministerstvo inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii (2022) [The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation]. *Zayavlenie MID Rossii ob otvetnykh merakh na resheniya Pravitel'stva Yaponii* [Foreign Ministry statement on measures in response to the decisions of the Government of Japan]. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1805541/ (accessed 19 November 2022) [in Russian].

3. Ministerstvo inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii (2022) [The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation]. *O prekrashchenii deystviya rossiysko-yaponskikh dogovorennostey o bezvizovykh obmenakh* [About the termination of the Russian-Japanese agreements on visa-free exchanges]. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1828831/ (accessed 13 December 2022) [in Russian].

4. Ministerstvo inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii (2022) [The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation]. *Ob obavlennii "persona non grata" sotrudnika Generalnogo konsulstva Yaponii v g. Vladivostoke* [About the announcement "persona non grata" of an employee of the Consulate General of Japan in Vladivostok]. URL: <https://www.mid.ru/ru/maps/jp/1831432/> (accessed 06 December 2022) [in Russian].

5. Ministerstvo inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii (2022) [The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation]. *Ob otvetnykh merakh v svyazi s vysylkoy rossiyskikh diplomatov iz Yaponii* [On retaliatory measures in connection with the expulsion of Russian diplomats from Japan]. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1811032/ (accessed 03 December 2022) [in Russian].

6. Ministerstvo inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii (2022) [The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation]. *Privetstvie Ministra inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii S. V. Lavrova organizatoram, uchastnikam i gostyam mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii "Prestupleniya militaristkoy Yaponii: istoricheskie i sovremennyye aspekty"* [Greetings

from the Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation Sergey Lavrov to the organizers, participants and guests of the international scientific and practical conference "Crimes of Militaristic Japan: Historical and Modern Aspects"]. URL: <https://www.mid.ru/ru/maps/jp/1831589/> (accessed 08 December 2022) [in Russian].

7. Ofitsial'nyy internet-portal pravovoy informatsii (2022) [The official internet-portal of legal information]. *Rasporyazhenie Pravitel'stva Rossiyskoy Federatsii ot 05.03.2022 № 430-r «Perechen' inostrannykh gosudarstv i territoriy, sovershayushchikh v otnoshenii Rossiyskoy Federatsii, rossiyskikh yuridicheskikh lits i fizicheskikh lits nedruzhestvennye deystviya»* [Decree of the Government of the Russian Federation dated March 5, 2022. № 430-r "List of foreign states and territories committing unfriendly actions against the Russian Federation, Russian legal entities and individuals"]. URL: <http://actual.pravo.gov.ru/text.html#pnun=0001202203070001> (accessed 07 December 2022) [in Russian].

8. Pron D. S. *Mizhnarodno-pravovi aspekty terytorijnogho sporu shhodo Kurylskikh ostroviv* [International legal aspects of the territorial dispute around the Kuril Islands]. Kyiv: Koretsky Institute of State and Law of the National Ukrainian Academy of Sciences, 2021. [in Ukrainian].

9. Reynolds I., Sullivan G. *Russia Ends Japan Peace Talks 'Ritual' After Ukraine Sanctions*. 2022. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-03-22/russia-halts-talks-with-japan-on-wwii-peace-over-ukraine-stance> (accessed 09 December 2022).

10. The Government of Japan. *Japan stands with Ukraine*. 2022. URL: https://japan.kantei.go.jp/ongoingtopics/pdf/jp_stands_with_ukraine_ukr.pdf (accessed 10 December 2022).

11. The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. *Russian-Japanese Relations*. 2022. URL: <https://mid.ru/ru/detail-material-page/1102952/?lang=en> (accessed 07 December 2022).

Japanese-Russian relations: changes under the conditions of the aggravation of the security situation in 2022

Khoma Nataliia Mykhailivna

Dr. Sc. (Political Science),
Professor at the Department of Political
Sciences and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Mytropolyta Andreia str., 5, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2507-5741

Nikolaieva Maiia Ivanivna
PhD (Political Science),
Associate Professor at the Department
of Political Science, First Vice-Rector
Odesa I. I. Mechnikov National University
Dvorianska Ave., 2, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0056-0553

The article studies the dynamics of Japanese-Russian relations in the context of the change in the foreign policy and security paradigm of Russia and Japan, the emergence of new security challenges on a global scale. The escalation of tension is highlighted taking into account Russia's confrontation with the "collective West", Russia's classification of Japan as "unfriendly states", the presence of disputed territories, a different understanding of the "Ukrainian issue", etc. The purpose of the article is to examine the changes that have occurred in Japanese-Russian relations, and which are a component of global aggravation of the security situation in 2022. The objectives of the research are to find out: what influenced the aggravation of Japanese-Russian relations; what the characteristics of the escalation of this conflict are. It is proved that the change in the nature of Japanese-Russian relations in the direction of open confrontation is caused by the reformatting of the foreign and security policies of both Russia and Japan. It is emphasized that Russia's foreign and security policy has acquired a pronounced authoritarian character, there has been rapprochement with other non-democratic states competing for influence in the Indo-Pacific region, which poses a threat to Japan's national security. In response, Japan has increased its defence capabilities, introduced the right to collective self-defence, lifted the ban on arms exports, strengthened its alliance with the United States of America, promoted its own vision of a free and open Indo-Pacific region, etc. Japan joined the sanctions (sectoral, personal) imposed by the "collective West". The article states that Russia: withdrew from negotiations on a peace treaty with Japan; stopped visa-free exchanges between Japan and the southern Kuril Islands of the Sakhalin Oblast (Region); introduced export restrictions; expelled a group of Japanese diplomats; intensified military exercises in the region of the disputed territories; imposed sanctions against high-ranking Russian officials.

Key words: Japan, Russia, Japanese-Russian relations, Northern Territories, peace treaty, war in Ukraine, policy of sanctions.

Žemaitė Aistė

National minorities in political and juridical discourse: cases of Ukraine and Lithuania

UDC 342.57

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.17>

Žemaitė Aistė

PhD in Political Science, Lecturer
Vytautas Magnus University
K. Donelaičio, 58, Kaunas,
Republic of Lithuania
ORCID: 0000-0002-8244-3264

The article is concerned with the political and juridical basis meant to assure the rights of national minorities living in Ukraine and Lithuania in the dynamics of its development and through the prism of the current challenges. The article aims to reveal the peculiarities of using the term “national minorities”, the guarantees provided for them by the states at the level of specially targeted laws and the Constitution, the extent of legally defined state commitments and the main issues of modern political and juridical discourse related to support for the national minorities’ rights. The main method of research is the method of comparative analysis that helped compare the Lithuanian and the Ukrainian experiences of legal support for the national minorities. Discourse analysis was used to reveal the content of the socio-political discussion of the bills concerned with the national minorities. The statistical method was used to analyze the development dynamics of the ethnic structure for the both countries. The author assumes that the main problem of modern political and juridical discourse in the both countries is renovation of the legislation and adoption of a new relevant law on national minorities. The problem of a more exact definition of such concepts as “national minority” (community) is common for the both countries. In fact, the Ukrainian bill envisages only cosmetical correction of the existing standards, focusing on changing the term “national minority” and “national community”, the change proposed being very debatable from the viewpoint of the expert community, whereas the Lithuanian analogue appreciably broadens the rights of minorities primarily in the spheres of use of language and education (those are the fields the Ukrainian bill does not touch upon). Restriction of the state’s commitments in the fields of education and use of the language in public causes numerous discussions and resistance in the Lithuanian political elite. Nowadays, unlike the Lithuanian bill, the Ukrainian bill has already become a law, whereas most of the experts’ remarks have been ignored.

Key words: national minorities, national communities, Ukraine, Lithuania, laws, political and juridical discourse.

Introduction. The status of the candidate for the EU membership acquired by Ukraine foregrounded the problem of synchronizing political and legal standards in compliance with the European standards. This is the “homework” to be done, even regardless of the war. One of the assignments of the European integration process is adherence to particular conventional standards of assuring the rights of national minorities. In this respect, it is essential to study the ethnic policy of the Ukrainian countries, especially the ethnic policy of those having similar historical experience and geopolitical risks. Therefore, we have chosen Republic of Lithuania for comparative analysis of ethno-political discourse, taking into consideration a particular correlativity of the very creative process and the development dynamics of the legal framework meant to protect national minorities along with a number of political circumstances problems common for both Lithuania and Ukraine. This correlativity is justified by the following factors:

- the Soviet background with juridical and practical ignorance of national minorities’ rights;
- the “zero” variant introduced both in Lithuania and in Ukraine by providing their citizenships without any terms to be met;

- adoption of specially designed laws on national minorities at the very beginning of state formation which played a generally positive role in preserving ethno-political stability;

- at the same time, controversial character of ethno-political development process which included adoption of democratic laws on national minorities at the very beginning of independence on the one hand, and the priority of lingual and ethnic cultural development of the title ethnic nation to comply with the assignments of emancipating “the nation being nationalized” (according to R. Brubaker) on the other hand [1];

- accession to Framework Convention for the Protection of National Minorities of the Council of Europe;

- discussions concerned with renovation of the related legal framework held already for a few years, the discussions that have recently actualized as a result of almost synchronic (in terms of time) presentation of the new Bill on National Minorities both in Lithuania and in Ukraine;

- external propagandistic and provocative influence of Russian Federation in terms of the condition of the Russian-speaking population.

At the same time, we assume the restrictions existing in comparative analysis of the two countries resulting from the essential difference in the ethnic structure and in the geopolitical conditions first of all. The ethnic range of Ukraine is more motley, which is added by the variety of historical development as well as by the variety of socio-cultural and lingual design from the regional point of view. Besides, being an EU member state, Lithuania has some specific commitments and obligations in terms of national minorities' rights falling beyond Framework Convention for the Protection of National Minorities of the Council of Europe, whereas Ukraine's being in the war badly affects all the processes of national and international political development.

Aims. The article aims to reveal the peculiarities of using the term "national minorities", the guarantees provided for them by the states at the level of specially targeted laws and the Constitution, the extent of legally defined state commitments and the main issues of modern political and juridical discourse related to support for the national minorities' rights.

Methodology. The main method of research is the method of comparative analysis that helped compare the Lithuanian and the Ukrainian experiences of legal support for the national minorities. Discourse analysis was used to reveal the content of the socio-political discussion of the bills concerned with the national minorities. The statistical method was used to analyze the development dynamics of the ethnic structure for the both countries.

Results.

Ethnic structure

According to the census conducted in 2001, there were 10,7 million (22,2%) representatives of national minorities. The biggest of them are the Russians (8 334 100, 17,3%), the Byelorussians (275 800, 0,6%), the Moldavians (258 600, 0,5%), the Crimean Tatars (248 200, 0,5%), the Bulgarians (204 600, 0,4%) , the Hungarians (156 600, 0,3%) and the Jews (103 600, 0,2%) [2].

From the viewpoint of ethnic structure, Lithuania is a relatively homogeneous country. The percentage of ethnic Lithuanians is increasing: in 1989 it equaled 79,6% and according to the census conducted in 2001 poky it reached 83,45%. Although the percentage of Lithuanians decreased in 2011 by 82,68%, according to the census conducted in 2021, the number of Lithuanians equaled 84,61%. Only 11 ethnic groups are constituted by 1000 and more representatives. As compared to the Lithuanians, the proportions of all the minorities are decreasing after acquisition of independence in 1990: in 2001 the main minorities were the Poles (234 989, 6,7%), the Russians (219 789, 6,3%), the Byelorussians (42 866, 1,2%), the Ukrainians (22 488, 0,7%) and the Jews (4007, 0,1%). Until 2021, these groups were reduced to the following

numbers and proportions: the Poles 183 421 (6,5%), the Russians 141 122 (5%), the Byelorussians 28 183 (1%), the Ukrainians 14 168 (0,5%) and the Jews 2256 (0,08%). Other nationalities constitute 13 844 (0,5%) [3].

Terminology and legislative definition of the "national minority"

The law of Ukraine "On national minorities in Ukraine" dated of June 25th, 1992 de jure formulated the term "national minority", specifying that "national minorities are constituted by groups of Ukrainian citizens who are not Ukrainian by nationality, who are revealing the feeling of national self-awareness and community among themselves" [4]. Though the Lithuanian "Law on national minorities" dated of November 23d, 1989 handled the term "national minorities", it did not specify its content, using the term "nationalities", which was evidently the heritage of Soviet terminology [5]. Neither the Ukrainian law nor the Lithuanian one contained any specifications of the quantitative indices or the historical time of living in the country. But the both laws separately specified that belonging to a national minority and readiness to implement the rights obtained depends exclusively on a particular individual's will and cannot be an element of coercion.

At the constitutional level, Ukraine introduce the new concept "core nations" to the legal environment which stands alongside "national minorities" and was not apparently equal to them. Article 11 of the Constitution of Ukraine emphasizes that the state shall promote "development of ethnic, cultural, lingual and religious identity of all the core nations and national minorities" [6]. Instead, till the very 2021 the Ukrainian legislation no longer contained the term "core nations". Nor did the Ukrainian legislation contain any juridical interpretation of what nations are to be understood as "core nations" or of how they differ from national minorities. As late as in 2021 a separate Law on core nations was adopted. According the document, the core nation is to be understood as an ethnic minority formed on the territory of Ukraine which is the carrier of an authentic culture and, which is the most essential thing, has no state formation beyond the territory of the country. This is what distinguishes them from national minorities. According to the Law, the core nations of Ukraine are the Crimean Tatars, the Karaites and the Krymchaks [7].

The Constitution of Republic of Lithuania does not use the term "national minorities" (though at that moment the Law on national minorities was not in force). Instead, the constitution introduces a new definition, such as "national communities". The context of its application in two articles of the Constitution is a little bit different. Article 37 tackles "citizens belonging to national communities" [8]. According to the article, they have the right to development of their language, culture and traditions. Thus,

from the viewpoint of formal definition, this can be interpreted as individual rights. But from the viewpoint of practical implementation, they can be implemented only at the collective level.

Article 45 defines “national communities” as legal entities. Their activities can be understood from the context which means organized forms of national minorities’ existence. They have the right to independently attend to issues concerned with their national culture, enlightenment, charity and mutual aid, the state helping them about all that [9].

Assuring the rights of national minorities

In the Ukrainian and the Lithuanian laws, these rights are guaranteed in two dimensions, which is typical on the whole and coincides with the long-established international approaches to protection of minorities: firstly, protection from discrimination and equal opportunities; secondly, additional rights in terms of preservation of cultural identity, including the right to education in the mother tongue. The Ukrainian law contains (though without interpretation) the term of national cultural autonomy. Though the organizational framework of national cultural autonomy is not specified, it is manifested in national cultural communities whose status has always been described as that existing in usual civil groups. According to the Law, the state assumed some particular obligations to financially promote national and cultural development of national minorities and their associations [10].

Unlike the Ukrainian law, Lithuania very carefully pointed at the state’s commitment to provide for that development. The Lithuanian law did not contain any financial guarantees and in most cases, “the state” accentuated the “right” of a national minority instead of accentuating its “commitment” to promote that right [11].

Institutions of ethno-political management

Both Ukraine and Lithuania demonstrate similar inconsistency in carrying out ethnic political management by the executive power. Over the last three decades the related institute has undergone numerous and not always clear transformations and even liquidations. For a certain period of time, both in Ukraine and in Lithuania there has been an institutional and functional vacuum and lack of stable legislative and institutional mechanism of regulating interethnic relations. Now there already a state department concerned with ethnic political issues in Ukraine, whereas in Lithuania there is a department concerned with national minorities affiliated to the Government of Republic of Lithuania [12; 13].

Compliance with the European standards

Development of the Ukrainian legislation concerned with protection of national minorities was going on simultaneously or it was following development of the related international law.

Ukraine adopted and ratified such documents of the Council of Europe as Framework Convention for the Protection of National Minorities and European Charter of Regional and Minority Languages. By the way, the language problem itself was the acutest one among all the problems of the ethnic political field. We are not aimed at profound analysis of the language legislation, because it is a separate title of research. But we would like to emphasize that ratifying European Charter of Regional and Minority Languages in 2003, Ukraine undertook to create an additional protection mode for particular languages. It is the Ukrainian legislator who is to define what languages must be protected and what kind of protection mode must be adjusted, since the Charter is of non-regulatory character, proposing a number of protection mechanisms. Each country has to decide on which mechanism is suitable for it. But the Law of Ukraine “On ratification of European Charter of Regional and Minority Languages” actually aimed the European Charter at the main languages and at the languages of numerous national minorities rather than at the endangered languages (which is in fact the aim of the Charter) [14, p. 99–100]. Article 2 of the Law of Ukraine “On ratification of European Charter of Regional and Minority Languages” does not enumerate the languages. It enumerates the minorities, such as Byelorussian, Gagauz, Greek, Hebrew, Russian, etc.: in total, there are 13 minorities [15]. But it is the languages – not the minorities – that is the subject of the Charter. The subject of the Charter is the languages that can disappear from the languages map of Europe, other regional and minority languages and their support. The basic authentic term of the Charter “regional or minority languages (English), “langues regionales ou minoritaires” (French) was incorrectly translated as “regional languages or languages of minorities”. Its correct Ukrainian analogue is “regional or minority languages”, i.e. the languages used in a particular region are less spoken than others within the boundaries of a particular region. The Charter does not envisage introduction of any particular protection measures in terms of the languages of all the minorities in the country without exception as it is specified in the Ukrainian law on ratification of the Charter. In fact, the Ukrainian legislator aimed the European Charter at protection of the basic languages as well as at the languages spoken by the biggest minorities, in particular Russian rather than at the endangered languages. The Charter ratified that way opened a juridical gap as a source of juridical improvement of the status of Russian as a regional language (see Kivalov-Koliesnichenko Law that was in force in y 2012–2019) [16].

Lithuania was one of the first countries to sign Framework Convention for the Protection of National Minorities and European Charter of Regional

and Minority Languages on February 1, 1995. However, it was ratified by Lithuania only in 2000. Lithuania did not express any precautions. Nor did Lithuania present any declarations or other messages indicating that this document was adopted as that dealing with all the ethnic groups of the country. In other words, not one of the provisions of that Framework Convention was applied in Lithuania to the greatest extent. As far as the legislation of Lithuania, it was to have been made to comply with the provisions of the document [17]. As a matter of fact, since the Convention was ratified in 2000, the legislation hasn't undergone any alterations or amendments concerned with fulfilling the commitments. Lithuania did not fulfill some of the "lingual" commitments of the Convention: the use of the minority language in the relations between the citizen and the government agency, the right to use the first name and the last name in the minority language, reproduction of the traditional names of streets and other toponymic names. One can assume that such a fundamental right as the use of the language in public and private fields is implemented only partially.

Unlike Ukraine, Lithuania neither signed nor ratified the Charter of Minority and Regional Languages. The recommendation of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe specified that in Lithuania "the right to use the languages of national minorities is envisaged at the legislative level in conformity with the principles of European Charter of Minority and Regional Languages". However, since this document is not even signed, one can assume that the national legislator must decide whether the provisions of the national legislation should comply with the provisions of the Charter. Signed and ratified by Lithuania, the European Charter of Local Self-Government guarantees the Lithuanian national minorities the right to use sign plates in their mother tongues. On the one hand, this issue partly compensates non-ratification of the Charter of Regional and Minority Languages. On the other hand, it does not conflict with the Law on the Language of Lithuania [18].

Modern condition of the political and juridical discourse

The events of Euromaidan the Revolution of Dignity in Ukraine brought about the change of state power elites and provided an opportunity to renovate the state mechanism and the society. Over 2015-2019 a number of sectoral laws were adopted. These laws strengthened the status of the Ukrainian laws, in particular the Law on Functioning of the Ukrainian Language as the state language. [19]. Finally, the constitutional concept "core nations" was specified.

However, renovation of the special Law on National Minorities is still on the agenda. Among the urgent issues that need the related juridical consideration, one can enumerate the following:

- self-organization of national minorities fell beyond civil groups in the form of national cultural associations long ago; it needs special specification along with legal opportunities of civil political activity;
- lingual guarantees of the Law of 1992 are abstract and broader than the modern lingual legislation;
- the commitment to fund the activities of national minorities' associations assumed by the state is not fulfilled.

Thus, the related law adopted as far back as in 1992 hasn't been complying with nowadays' requirements already for a long time both in terms of the extent of the minorities' self-organization and in terms of the assignments of ethnic policy carried out by the state. Moreover, acquiring the status of candidate for the EU membership, Ukraine must meet a great number of terms, including renovation of the legislation concerned with national minorities. In 2021 a bill called "On the national communities in Ukraine" was developed [20]. The bill was inspired and authored by Dmytro Lubynets, the then Head of the Parliamentary Committee for Human Rights and National Minorities, who is in the position of the ombudsman now. Over the period of summer-autumn 2022, that bill was actively promoted by influential political leaders regardless of criticism exerted by the export environment [see 20; 21]. The most appreciable objections were made to the proposed term "national community" which, in the authors' view, was deprived of negatively colored connotation allegedly carried by the term "national minority".

However, the term "national (ethnic) minority" is long-established in international law that does not carry any humiliating meaning. The term denotes a quantitative minority rather than qualitative inferiority. Furthermore, the word MINORITY is the fundamental one in justification of the necessity of providing additional protection rights or collective rights for those groups of the population, since without that, unlike the majority, they are incapable of efficiently developing their identity and of self-reproducing themselves. Thus, by removing the word "minority", the legislator ignores the European documents concerned with protection of the minorities' rights, the documents ratified in Ukraine. By removing this word, the legislator also removes the common sense from the very IDEA of that protection [22].

Instead, the term "national community" has juridical specification neither in the international nor in the Ukrainian legislation. A national community can be understood both as a political nation (the citizens of Ukraine) and as the ethnic majority, for example as individuals identifying themselves as ethnic Ukrainians; a national majority can also be understood as an ethnic group, with reference to how we interpret a nation: as a civil community or as an ethno-cultural community.

It is noteworthy that the aforementioned bill interprets the word “national community” like the word “national minority”, namely a particular group of Ukrainian citizens who are not ethnic Ukrainians, traditionally living on the territory of Ukraine, united by joint ethnic, cultural, religious and lingual features, those seeking to preserve and develop their lingual, cultural and religious identity [23]. In other words, there was simply a change of juridically long-established and clear term for a doubtful and very abstract definition from the viewpoint of juridical representability.

As far as the educational and the lingual fields, the bill conflicts with neither the fundamental law nor with the law on the functioning of Ukrainian as the state language. But the matter is that the national minorities will hardly ever be satisfied with the lingual and the education guarantees of the bill, since their criticism is mainly aimed at the fundamental law of 2017 which introduces compulsory Ukrainian school, beginning with the medium stage of education. The bilingualism of the public space guaranteed by the bill does not remove the lingual problem from the agenda.

Finally, the bill does not include anything new in the organizational format or in the status of the national minorities' organizations: no improvement of political participation, no proposals on national or cultural ex-territorial autonomy. All we can see is the same “civil groups”, i.e. “national cultural communities” as the main form of self-organization whose socio-political status does not almost differ from a kind of “club of interests”.

But the national minorities' organizations superseded that level long ago. Instead, there are proposals to keep restricting their influence on political decisions on their national cultural development by abstract and infeasible civil consultations councils affiliated to the state power bodies. Those civil consultations council gather very irregularly and their decisions are rather of non-regulatory character.

No doubt, the issue of politization of minorities is controversial and, in our situation, it is often a challenge. But for sure, one can ponder on a format of ex-territorial autonomy that could provide the minorities' organizations with a special status, distinct from the status of usual civil groups, and with more legal opportunities of influencing the state power's decisions concerned with the ethno-national field, since the uncertainty of this issue causes a situation when ethnic communities are forced to follow the “seaway” of a particular political force, hoping to get their interests lobbied.

No doubt, the war included two pain-causing questions in the agenda. The authors of the bill could not but take these questions into consideration, because they had been preparing the bill a year ago. The first question is survival of the Azov Greek

minority's identity. As a result of large-scale warfare, the area of compact settlement of the Azov Greeks was occupied. Most of the Azov Greeks are scattered around Ukraine and abroad. The links and the communication were disconnected. The cultural heritage as well as the related facilities suffered losses. All this looks like a non-organized but forced deportation. The risk of assimilation is very evident in future.

The other question is the question of the Russian minority. Regardless of the Russian aggression as well as of natural and understandable rejection of all Russian, it is necessary to remember that the ethnic Russians are citizens of Ukraine and the biggest national minority. Many of them are true patriots of our country. Thus, they are eligible for the guarantees of national minorities' protection. How these guarantees will be practically implemented under the conditions of “the culture of rejection” is a big question [24].

In spite of the experts' remarks, the bill underwent minimal amendments before it was adopted. The amendments are all about the term “national communities”. It is not replaced by “national minorities”; it is just used alongside. Hence, the full official name of the Law adopted on December 13th, 2022 is “On the national minorities (communities) of Ukraine”.

After the lapse of validity of the Law on National Minorities in 2010, there was a situation of juridical vacuum in Lithuania in terms of the rights and the protection of national minorities. This vacuum exists until nowadays, since a new law on protection of national minorities was not adopted. At the present time, the only legal act of Lithuania concerned with the rights of national minorities is the constitution.

Unlike Ukraine, the related discourse in Lithuania focuses almost exceptionally on lingual and educational issues. The most debatable of them are the following:

- unavailability if legislative regulation of the use of minorities' languages in the relations with state power bodies, in private signboards and topographical names as well as in spellings of last names and first names in official documents in conformity with Framework Convention;

- adoption of a conceptional approach to bilingual and multilingual school and pre-school education as well as to maintaining contacts of children from national minorities with the Lithuanian-speaking environment and vice versa;

- the necessity to ensure that the reform of education should not lead to discrimination of school students learning in the languages of the national minorities.

The introduction of the unified curriculum in the Lithuanian language and the related state examination in 2012 caused serious problems for school students learning in the language of the national minorities, in particular in Polish.

It is noteworthy that the Lithuanian government is recurrently criticized by Russian mass media for violations of the rights of the Polish national minority, primarily the right to learn in the ethnic language of the minority and the right to use the spellings of last names of Lithuanian citizens in Polish. However, the Lithuanian government is convinced that in fact, due to support provided by Polish fellow-citizens in Lithuania in acquiring exclusive rights by the Polish community, the Russian policy is entirely aimed at acquisition of a special status by the Russian community in all the three Baltic countries. At the same time, unlike Latvia and Estonia, Lithuania considers the Russian-speaking population weakly consolidated but well-assimilated into the Lithuanian society. But Lithuania aims to provide for integration of the national minorities into society life. Lithuania does not aim to provide for assimilation in the course of which ethnic peculiarities and traditions of a national community can be lost [25, p. 28–35].

Over 11 years, there have been attempts to adopt a new law on national minorities but the bills presented have not complied with the essential requirements. For example, those bills lacked definition of a national minority, which would cause difficulties in the implementation. Or the Lithuanian MPs could not come to a consensus on important issues. The law must systematize, strengthen and precisely define lingual, educational, cultural and other rights of the national minorities guaranteed by particular constitutional provisions and various legal acts. As a result, politicians interpreted each provision in different ways, sometimes on the basis of the political environment. For these years, not one of the bills has gained the necessary majority, therefore has not been adopted.

In 2021a new bill on national minorities was developed. The bill was called “Preservation of politically correct identity” and authored mainly by Evelina Dobrovolska [26].

The bill provides definitions for such concepts as “politically correct identity”, “national community” and “national identity”. The difference of the “national community” from the “national identity” lies in organized and institutionalized character of the former.

In the lingual and in the educational fields, the bill considerably widens the rights of national minorities. The bill guarantees the right to communicate in the language of the national minority with state government entities within the municipalities where the ethnic community equals at least 15 per cent of the total number of the municipality’s population. Along with the previously provided right to spell the names in the language of the national minority, the bill also provides the right to use their last names and first names in the language of the national community. It was these articles of the bill that caused extensive criticism by experts and the civil society.

According to the opponents of the bill, this leads to restricting the constitutional status of the state Lithuanian language moreover: the bill aims to abolish the state status of the Lithuanian language which envisages compulsory use of Lithuanian in all the state government agencies, including in the vicinities inhabited by national minorities.

The four associations (the leaders of the Union Lithuanian of Freedom Fighters, the Lithuanian affiliation of Sajūdis Vilnius, the association “Assistance to Language and Nation” and the Vilnius Community) signed an address where the authors’ aspirations unconstitutional and conflicting with the oaths given by the Seimas members. They made a protest against the fact that Lithuania had illegally been converted into a federal state with territorial autonomies and three state languages. They also addressed the country’s government with the demand that Evelina Dobrovolska should be arrested [27].

Besides, the initiators of the bill and the politicians were accused of having tried to discriminate other national groups, legalizing only the Polish and the Russian languages. This decision would inevitably lead to the split of Lithuanian national minorities and to discord [28].

Audronius Azhubalis, Seimas MP, called the new law “an autonomy with silk gloves on”, meaning that it will lead to separation of national minorities [29]. Other critics of the bill also ascertain that in the regions of Vilnius, Klaipeda and Visaginas where most of the Poles and the Russians live there can be a risk of creating a territorial autonomy with regional Polish and Russian languages beneficial to the Kremlin. They argue that there is a risk of revival of the consequences of the occupation and a risk of separation of Lithuania from the legal systems of Latvia, Estonia and many other EU countries [30].

The law initiates creation of the Education Council of National Communities affiliated to Ministry of Education and Science. In revising the content and the plan of education, restructuring and upgrading the educational network, closing down and restructuring pre-school and secondary education institutions concerned with upbringing representatives of national communities, state-owned and communal institutions must make these decisions upon approval given by the Education Council of National Communities affiliated to Ministry of Education and Science. The law guarantees assurance of equal conditions for children of the national communities in learning the state language and the languages of the national communities. The novelty is the opportunity given to the state and municipal institutions to take specific temporary measures for the purpose of assuring the right of the national communities to education in the language of the national community or to equalize the opportunities of students learning the languages

of the national community with the opportunities of students learning in Lithuanian.

Before the election of 2021, the ruling Party of Freedom, Evelina Dobrovolska, the author of the law being a member of that party, promised to promote the adoption of the Law. Instead, the law was not included in the government's priorities after the election.

Conclusions. The main issue of the modern political and juridical discourse in terms of assuring the rights of the national minorities of Ukraine and Lithuania is renovation of the legislative framework and adoption of a new related Law. The related bills were developed in 2021 and, according to the authors, are supposed to make the legal terrain comply with nowadays' condition of ethno-political life and meet the national minorities' needs. There is a trend common for the both countries, the trend of more precise definitions of the concepts "national minority" (community). The Ukrainian bill envisages just cosmetic correction of the existing standards, paying special attention to a change of the term "national minority" to the term "national community", which is very debatable from the viewpoint of the expert environment. the Lithuanian analogue of the bill appreciably broadens the minorities' rights primarily in the fields of language and education (the Ukrainian bill almost does not touch upon this problem). The strengthening of the state's commitments in the field of education and in the field of use of the language in the public sphere caused numerous discussions and resistance in the Lithuanian political community. Nowadays, unlike the Lithuanian bill, the Ukrainian bill has already become a law, whereas most of the experts' remarks have been ignored.

BIBLIOGRAPHY:

1. Brubaker R. Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe / R. Brubaker. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 216 p.
2. Бородінов В., Сисоєва І. Етнонаціональна структура українського суспільства. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. № 4. С. 16–21.
3. Tautinės mažumos lietuvoje. URL: <https://tmde.lrv.lt/lt/tautiniu-mazumu-kulturos-centrai-ir-tautines-bendrijos/statistika>.
4. Про національні меншини в Україні : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text>
5. Law on Ethnic Minorities (1989, as amended through 29 January 1991). URL: <https://www.eui.eu>
6. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про корінні народи України : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>
8. Constitution of The Republic of Lithuania. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=rivwzv-pvg&documentId=TAIS.211295&category=TAD>
9. Constitution of The Republic of Lithuania. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=rivwzv-pvg&documentId=TAIS.211295&category=TAD>
10. Про національні меншини в Україні : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text>
11. Law on Ethnic Minorities (1989, as amended through 29 January 1991). URL: <https://www.eui.eu>
12. Державна служба України з питань етнополітики і свободи совісті. URL: <https://dess.gov.ua/>
13. Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. URL: <https://tmde.lrv.lt/lt/>
14. Балабанов К. В., Пахоменко С.П. Національно-культурне та громадське життя греків України у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст / К. В. Балабанов, С. П. Пахоменко. Маріуполь, 2006. 260 с.
15. Про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин : Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/802-15>
16. Про засади державної мовної політики : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text>
17. Vasilevich H. National minorities and diasporas in Lithuania. *Central European Journal of International and Security Studies*. Vol. 4. Issue 2. P. 97–98.
18. Vasilevich H. National minorities and diasporas in Lithuania. *Central European Journal of International and Security Studies*. Vol. 4. Issue 2. P. 97–98.
19. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
20. Кулик В. Законопроект про «національні спільноти»: неякісний товар у гарному пакуванні. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/9/7362359/>
21. Майборода О. Чому термін «національні спільноти» у відповідному законі лише зашкодить нацменшинам в Україні. URL: <https://zmina.info/columns/chomu-termin-natsional%CA%B9ni-spil%CA%B9noty-u-vidpovidnomu-zakoni-lyshe-zashkodyt%CA%B9natsmenshynam-v-ukrayini/>
22. Пахоменко С. Національне питання: чи на часі законопроект «Про національні спільноти» URL: <https://v-variant.com.ua/article/natsionalne-pytannia-bloh-ua/>
23. Про національні меншини (спільноти) України : проект Закону. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=75234
24. Рада ухвалила закон про нацменшини, необхідний для руху в ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/12/13/7152421/>
25. Kuczyńska-Zonik A. States. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2017. Vol. 10, № 2. P. 26–45. URL: <https://content.sciendo.com/view/journals/bjlp/10/2/article-p26.xml>
26. Pirmasis skirsnis bendrosios nuostatos. URL: <https://www.infolex.lt/ta/81200>
27. Vasario 16-osios išvakarėse Lietuvos valdžia raginama susirūpinti Lietuvos teritoriniu vientisumu. URL: <https://alkas.lt/2021/02/15/vasario-16-osios-ismakarese-lietuvos-valdzia-raginama-susirupinti-lietuvos-teritoriniu-vientisumu/>
28. Ką mums žada E. Dobrovolskos rengiamas Tautinių mažumų įstatymas. URL: <https://alkas.lt/2021/03/01/ka-mums-zada-e-dobrovolskos-rengiamas-tautiniu-mazumu-istatymas/>

29. Aistros dėl Tautinių mažumų įstatymo: ar įstatymai ir Konstitucija išties draudžia rusų ir lenkų kalbą įstaigose? URL: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1371771/lrt-faktai-aistros-del-tautiniu-mazumu-istatymo-ar-istatymai-ir-konstitucija-isties-draudzia-rusu-ir-lenku-kalba-istaigose>

30. Ką mums žada E. Dobrovolskos rengiamas Tautinių mažumų įstatymas. URL: <https://alkas.lt/2021/03/01/ka-mums-zada-e-dobrovolskos-rengiamas-tautiniu-mazumu-istatymas/>

REFERENCES:

1. Brubaker R. (1996) Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe / R. Brubaker. Cambridge : Cambridge University Press.

2. Borodinov V., Sysioeva I. (2013) Etnonatsionalna struktura ukrainosho suspilstva. *Nauka. Religija. Suspilstvo*. № 4 [in Ukrainian].

3. Tautinės mažumos lietuvoje. URL: <https://tmde.lrv.lt/lt/tautiniu-mazumu-kulturos-centrali-ir-tautines-bendrijos/statistika> [in Lithuanian].

4. Pro natsionalni menshyny v Ukraini : Zakon Ukrainy (1992). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text> [in Ukrainian].

5. Law on Ethnic Minorities (1989, as amended through 29 January 1991). URL: <https://www.eui.eu>

6. Konstytutsia Ukrainy (1996). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

7. Pro korinni narody Ukrainy : Zakon Ukrainy (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> [in Ukrainian].

8. Constitution of The Republic of Lithuania (1992). URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=rivwzvpg&documentId=TAIS.211295&category=TAD>

9. Constitution of The Republic of Lithuania (1992). URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=rivwzvpg&documentId=TAIS.211295&category=TAD>

10. Pro natsionalni menshyny v Ukraini : Zakon Ukrainy (1992). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text> [in Ukrainian].

11. Law on Ethnic Minorities (1989, as amended through 29 January 1991). URL: <https://www.eui.eu>

12. Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan etnopolityky i svobody sovisti. URL: <https://dess.gov.ua/> [in Ukrainian]

13. Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. URL: <https://tmde.lrv.lt/lt/> [in Lithuanian].

14. Balabanov K. V., Pakhomenko S. P. (2006) Natsionalno – kulturne ta hromadske zhuttia hrekiiv Ukrainy u druhii polovyni XX – na pochatku XXI st. Mariupol [in Ukrainian].

15. Pro ratyfikatsiu Evropeiskoi Khartii rehionalnykh mov abo mov menshyn : Zakon Ukrainy (2003). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/802-15> [in Ukrainian].

16. Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky : Zakon Ukrainy (2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> [in Ukrainian].

17. Vasilevich H. National minorities and diasporas in Lithuania. *Central European Journal of International and Security Studies*. 2010. Vol. 4. Issue 2. P. 97–98.

18. Vasilevich H. National minorities and diasporas in Lithuania. *Central European Journal of International and Security Studies*. 2010. Vol. 4. Issue 2. P. 97–98.

19. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainsoi movu yak derzhavnoi : Zakon Ukrainy (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> [in Ukrainian]

20. Kulyk V. Zakonoproiekt pro “natsionalni spilnoty”: neiakisnyi tovar u harnomu pakuvanni. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/9/7362359/> [in Ukrainian].

21. Maiboroda O. (2022) Chomu termin “natsionalni spilnoty” u vidpovidnomu zakoni lyshe zashkodyt natsmenshynam v Ukraini. URL: <https://zmina.info/columns/chomu-termin-natsional%CA%B9ni-spil%CA%B9noty-u-vidpovidnomu-zakoni-lyshe-zashkodyt%CA%B9natsmenshynam-v-ukrayini/> [in Ukrainian].

22. Pakhomenko S. Natsionalne pytannia: chy na chasi zakonoproiekt “Pro natsionalni spilnoty”. 2022. URL: <https://v-variant.com.ua/article/natsionalne-pytannia-bloh-ua/> [in Ukrainian].

23. Proiekt Zakonu Pro natsionalni menshyny (spilnoty) Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=75234 [in Ukrainian].

24. Rada ukhvalyla zakon pro natsmenshyny, neobkhidnyi dlia rukhu v YES (2022). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/12/13/7152421/> [in Ukrainian].

25. Kuczyńska-Zonik A. States. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2017. Vol. 10, № 2. P. 26–45. URL: <https://content.sciendo.com/view/journals/bjlp/10/2/article-p26.xml>

26. Pirmasis skirsnis bendrosios nuostatos. URL: <https://www.infoplex.lt/ta/81200> [in Lithuanian].

27. Vasario 16-osios išvakarėse Lietuvos valdžia raginama susirūpinti Lietuvos teritoriniu vientisumu. URL: <https://alkas.lt/2021/02/15/vasario-16-osios-ismakarese-lietuvos-valdzia-raginama-susirupinti-lietuvos-teritoriniu-vientisumu/> [in Lithuanian].

28. Ką mums žada E. Dobrovolskos rengiamas Tautinių mažumų įstatymas. URL: <https://alkas.lt/2021/03/01/ka-mums-zada-e-dobrovolskos-rengiamas-tautiniu-mazumu-istatymas/> [in Lithuanian].

29. Aistros dėl Tautinių mažumų įstatymo: ar įstatymai ir Konstitucija išties draudžia rusų ir lenkų kalbą įstaigose? URL: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1371771/lrt-faktai-aistros-del-tautiniu-mazumu-istatymo-ar-istatymai-ir-konstitucija-isties-draudzia-rusu-ir-lenku-kalba-istaigose> [in Lithuanian]

30. Ką mums žada E. Dobrovolskos rengiamas Tautinių mažumų įstatymas URL: <https://alkas.lt/2021/03/01/ka-mums-zada-e-dobrovolskos-rengiamas-tautiniu-mazumu-istatymas/> [in Lithuanian]

Національні меншини в політико-правовому дискурсі: кейси України і Литви

Жемайтите Айсте

кандидат політичних наук, викладач
Університету Вітаутаса Великого
вул. К. Donelaičio, 58,
Каунас, Литовська Республіка
ORCID: 0000-0002-8244-3264

У статті розглянуто політико-правову базу забезпечення прав національних меншин України та Литві в динаміці її розвитку та кризь призму актуальних викликів сьогодення. Метою роботи є з'ясування особливостей використання терміну «національні меншини», гарантії надані ним обома державами на рівні спеціальних законів та Конституції, ступень юридично визначених державних зобов'язань та основні питання сучасного політико-правового дискурсу щодо розвитку національних меншин. Стверджується, що основне питання сучасного політико-правового дискурсу обох країн – це оновлення законодавчої бази і прийняття нового відповідного Закону щодо національних меншин. Спільним для двох країн є тенденція до більш чіткого визначення понять «національна меншина» (спільнота). Серед нагальних питань що потребують відповідного юридичного з'ясування виділено такі: 1) самоорганізація національних меншин давно вийшла за рамки громадських об'єднань у вигляді національно-культурних товариств і потребує особливо унормування рівно як і правові можливості громадсько-політичної активності; 2) мовні гарантії закону 1992 р. є абстрактними і ширшими за сучасне мовне законодавство; 3) взяте державою зобов'язання фінансувати діяльність об'єднань національних меншин не виконується. Натомість український законопроект передбачав лише косметичне корегування існуючих норм, приділяючи особливу увагу досить спірній з точки зору експертного середовища зміні терміну «національна меншина» на «національна спільнота». Литовський аналог значно розширює права меншин перш за все в мовно-освітній сфері (якої майже не торкається український законопроект). Посилення державних зобов'язань у сфері освіти і мовного ужитку в публічній сфері викликає чисельні дискусії і спротив у литовському політикумі. На теперішній час, український законопроект, на відміну від литовського, вже став Законом, а більшість зауважень експертів було проігноровано.

Ключові слова: національні меншини, національні спільноти, Україна, Литва, закони, політичний та правовий дискурс.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 6

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *Ю. Семенченко*

Формат 60×84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 13,80. Ум. друк. арк. 13,25.
Підписано до друку 30.12.2022. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.